

РУХ ОПОРУ І САМОБОРОНИ В УКРАЇНІ

**Редакція і переднє слово:
ЄВГЕН В. ФЕДОРЕНКО**

**ВИДАВНИЦТВО „МОЛОДА УКРАЇНА”
ТОРОНТО — НЬЮ ЙОРК 1977**

RESISTANCE MOVEMENT IN UKRAINE

Edited with a Foreword by
Eugene W. FEDORENKO

Moloda Ukraina Publishers
Toronto — New York 1977

РУХ ОПОРУ І САМООБОРОНИ В УКРАЇНІ

Редакція і передне слово:
ЄВГЕН В. ФЕДОРЕНКО

diasporiana.org.ua

**ВИДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ОБ'ЄДНАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ**

Видавнича Комісія:

Євген КАЛЬМАН
Юрій КРИВОЛАП
Олексій ПОШИВАНИК
Олексій ШЕВЧЕНКО
Євген ФЕДОРЕНКО, редактор

Copyright Central Committee of the Ukrainian
Democratic Youth Association
All rights reserved

Moloda Ukraina Publishers
Box 40, Postal Station "M"
Toronto, Ontario, Canada M5S 4T2

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Події шістдесятих і сімдесятих років в Україні сколихнуло сумління українського поселення, а зокрема його молодь в Західньому світі, що стає в обороні правди про Україну, в обороні людських і національних прав, в обороні їх захисників.

З метою вивчення цих подій і фактів, їх аналізу й оприлюднення, видавці присвячують цей збірник. Недавнє минуле досить ясно показало, що суспільна думка багато важить і вона може дещо вплинути на хід подій і на долю інакодумуючих в СРСР. Бо теперішній режим боїться правди, він по-сталінському розправляється з правдою, застосовуючи проти її носіїв терор та насильство урядово-партійних каральних органів.

Останні події в Україні ще раз стверджують, що поліційний терор має всі ознаки національного гноблення. Це виразно проявляється в переслідуванні української мови й культури та їх оборонців. Поряд з фізичним геноцидом посилюється і геноцид духовний. З тюрем, з концентраційних таборів, з психічних лікарень та самвидавних матеріалів надходять жакливі вістки про те, що українців переслідують, ув'язнюють і засилають за те, що вони виступають за збереження і розвиток в Україні української культури, мови, традицій. . . Це свідчить про те, що московські шовіністи намагаються знищити українців, як націю. Про це говориться не лише в масових самвидавних матеріалах, про це також говорять недавні дисиденти, яких вигнано чи дозволено емігрувати з СРСР (тоді як українців арештовують та запроторюють в концтабори та психічні лікарні, а Леонід Плющ становить одинокий виїняток). Вони твердять, що українські політв'язні становлять понад половину загального числа політв'язнів. Людмила Алексєєва, член Московської групи сприяння виконання Гельсінської угоди, заявила тут, на Заході, про наявність різниці між трактуванням політв'язнів українців та інших національностей в СРСР. Вироки, застосовувані до українців, багато суворіші і терміни довші. Навіть після звільнення з тюрем, українці ще роками відбувають заслання. Такий стан Л. Алексєєва і інші пояснюють тим, що советські режимники за непокояні національним відродженням в Україні, Партійно-поліційні органи Московської імперії намагаються здушити культурний розвиток та вияви національної окремішности шляхом найжорстокіших покарань та репресій. Проте „впродовж майже десяти років відлиги під час володіння Хуцова, — як пишуть

мадярські, польські, російські і чеські дисиденти та діячі в „Деклярації про українську справу”, — в Україні піднесли голови нацадки „розстріляного відродження”, намагаючись хоч би частинно відбудувати те, що було знищене за Сталіна. Потім прийшли, й тривають по сьогодні погроми Брежнєва. Ніщо, однак, не вказує на те, щоб Україна скапітулювала. Навпаки, українськими патріотами найчисленніше заповнені в’язниці і концтабори, опір в Україні став синонімом національного спротиву в імперії”. Валентин Мороз заявив каральним органам імперії, що ніщо так не сприяло пожвавленню українського життя в Україні, як режимні репресії супроти українців. Приходять нові борці за національну, а також релігійну і політичну свободу замість тих, що сидять у в’язницях та концтаборах. Слід тут підкреслити, що самвидавна література подає все нові і нові прізвиська чільних учасників руху опору і самооборони, які не були відомі раніше. Частіше появляються також голоси робітників в обороні громадських прав та невдоволення з соціально-економічного життя. Можна сподіватися, що українські робітники не лише включатимуться в рух опору і самооборони, а й намагатимуться створити робітничі об’єднання.

Голосною сьогодні в світі стало намагання ліквідації Української групи сприяння Гельсінських угод, яку створено в Києві 9 листопада 1976 року, п’ять місяців після створення Московської групи (наприкінці листопада 1976 р. створено литовську, а потім — грузинську і вірменську). Коли було створено Українську групу, кремлівські самодержавники зареагували відразу. Вніч проти 10 листопада 1976 р. вчинено погром помешкання керівника Української групи в Києві письменника Миколи Руденка, а потім його заарештували. Заарештували також інших членів Української групи: вчителя Олексія Тихого, інженера Мирослава Мариновича та історика Миколу Матусевича (було також заарештовано керівника Московської групи Юрія Орлова та двох членів: Олександра Гінсбурга і Анатолія Шаранського, а потім — членів Грузинської групи Звіяда Тамсахурдію і Віктора Рцхладзе). Українців М. Руденка і О. Тихого, у глухому містечку Донецької області негайно поспішили покарати: першого засуджено на 7 років позбавлення волі і п’ять років заслання, а другого — на 10 років позбавлення волі і п’ять років заслання, і Верховний суд вже затвердив вирок. Тепер готують суд проти М. Мариновича і М. Матусевича. Проти інших членів Української групи КГБ вживає різні репресійні заходи та провокації, які, звичайно, закінчуються ув’язненням (тепер репресійні заходи спрямовані передусім проти Левка Лук’яненка, Олеса Бердника, Оксану Мешко). Таке демонстративне намагання знищити Українську групу провадиться напередодні відкриття Конференції в Београді держав, які підписали Гельсінську угоду. В одному із листів Української групи сказано, що КГБ „хочє

покінчити з нами до Београду. Тяжкі часи надійшли для нашої групи, але ми віримо в перемогу”.

Завдяки президентові США Картеру, оборона людських прав стала міжнародною проблемою. Інакше б в СРСР також відчули сильніший „грунт під ногами”. Європейська Конференція для справ миру і співробітництва в Београді також займається переглядом кінцевого акту Гельсінської угоди. Проте СРСР і комуністичний бльок вживатимуть всіх можливих засобів та погроз для того, щоб у прикінцевій заяві Конференції не було згадано про порушення людських прав у СРСР, бо це, мовляв, втручання у внутрішні справи країни. Советський уряд односторонньо використовує т. зв. детант для своїх вигод та впливів. Його ж зонішня політика скерована на зміцнення і поширення „світового соціалізму” (читай — комунізму) та підтримки різними способами „визвольної боротьби під яремлених капіталізмом народів”. А вже про військові втручання СРСР в Анголі чи Етіопії та взагалі на африканському континенті й говорити не доводиться. Таку підривну роботу советські ідеологи вияснюють у свій спосіб: „... політика співіснування з країнами інших ідеологічних систем правління включає розвиток боротьби у світовому масштабі”. Кремлівські верховоди навіть мають зухвалість твердити, що нова конституція СРСР повніше і ясніше, ніж будь-де і будь-коли зафіксувала „права і свободи громадян та гарантії їх здійснення”, і що „вони повністю відповідають прийнятій ООН Загальній декларації прав людини”. Очевидно, це робиться для чергового обману західного світу, бо права людини в СРСР порушують на кожному кроці, а хто їх домагається, той потрапляє до психіатричних заведень, концентраційних таборів чи в’язниць. Але на Заході все більше й більше переконуються, що в советській системі немає місця для таких справ, як права людини.

Однак поступовання Америки і Заходу в протилежному напрямку є просто ганебно боязким, бо вони діють так, щоб не розсердити кремлівських володарів. Західний світ постійно потурає тому, що Советський Союз цинічно порушує міжнародні зобов’язання, які сам підписав. Чи Захід буде наполягати на тому, щоб Советський Союз додержувався міжнародних угод та щоб бодай звільнив тих осіб, хто користувався гарантованим Гельсінською угодою правом, — покаже Конференція в Београді.

Самвидавні матеріали, а зокрема меморандуми Української групи сприяння Гельсінських угод, які недавно проникли на Захід ще раз підтверджують, що кремлівські самодержавники, починаючи з перших років сталінської диктатури аж до сьогодні практикують в Україні політику національного гноблення.

Проте цій терористичній системі не вдалося зламати вияви волі українського народу на самостійне життя, закріпленої кро-

а'ю мільонів його синів і дочок. Коли народ у найтяжчих умовах сталінського терору і страхіття 2-ої світової війни та післявоєнних репресій, арештів, заслань, нищення українських церков та вірних, української інтелігенції та національно-свідомого люду, ще виживає і зберігає свою субстанцію й національну душу, то цьому народові належить майбутнє!

Листопад 1977

Олесь Бердник

ЗАПОВІТ УКРАЇНИ*

Мамо-Україно!

Дякую Тобі за руки ласкаві, котрі пестили мою душу, і за серце Твоє незміряне, котре напоїло мене з джерела мудрості, вірності, краси й пісенності.

Дякую Тобі за те, що Ти дозволила мені стати одним з Твоїх Синів, спадкоємців Лицарства Безсмертної Січі. Благо Тобі!

Мамо, неймовірно тяжкі Твої шляхи, але Ти вийшла крізь хащі ворожнечі і насилля до вселенського обрію самоствердження і владно заявила про свою невмирущість!

Ти ніколи не вмреш, Мамо, бо маєш в глибині народного серця Корінь Вічності, який тягнеться у нескінченність Будтя.

Ось мій Заповіт Тобі, Мамо-Україно.

Бережи СЛОВО-ЛОГОС, бо Воно — Подив Великої Матері, і, втративши Його, Твої сини щезають в безодні Небудтя!

Бережи душу Дітей Твоїх, постав на сторожі біля них не друковане слово, яке можна затьмарити і перекрутити, — постав на сторожі коло них ЗОРЯНЕ СЛОВО — ПЕКУЧУ СОВІСТЬ, щоб вона переслідувала їх і вдень і вночі, якщо вони забудуть любов до Тебе!

Твоє майбуття — у вінку вільних Народів, у непорушнім братерстві Націй Планети. Але не держави, не економічні формації визначають шляхи Твої і Твоїх сестер, а Вільна Духова Громада Народів.

Мамо Україно! Дай мені стати порогом до Твоїї Нової Хати!

Я йду, йде все Зоряне Братерство по Новій, Небувалій Стежині!

Воскресни, Мамо!

Хай буде Так!

* скорочено.

Василь Симоненко

Де зараз ви, кати мого народу?
Де велич ваша, сила ваша де?
На ясні зорі і на тихі води
Вже чорна ваша злоба не впаде.

Народ росте, і множитья, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстока й лагідна душа.

Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й приплуди
І орди завойовників-заброд!

Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його волячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!

Мирослав Прокоп

РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ

(Події, люди, ідеї)

I

В половині 1960-их років народилося в Україні нове соціально-політичне явище, що швидко стало відоме на українських землях, а згодом і за кордоном як рух опору. У наш час цей рух утотожнюється з такими постатями як Валентин Мороз, Святослав Чорновіл, Іван Дзюба, Іван Світличний та іншими, а у програмовому відношенні — з прагненнями українського народу до національно-політичної та соціальної свободи.

Рух опору в Україні не є відірваним явищем ані історично, ані територіяльно, ані також програмово. Як відомо, рухом опору, або резистансом називали під час другої світової війни революційну боротьбу європейських народів, що потрапили під німецьку окупацію. Це була передусім підпільна і повстанська чи партизанська боротьба. Сучасний український рух опору має інший характер, а змістово він ширший. З другого боку рух опору діє сьогодні не тільки в Україні, але також в Росії, головним чином у Москві, та в інших неросійських республіках СРСР, зокрема у Прибалтиці і серед закавказьких народів.

Якщо ж ідеться про саму Україну, то сучасний рух опору треба розглядати в одній ланці з попередніми етапами та виявами визвольної чи самооборонної боротьби нашого народу в умовах більшовицької дійсності. Чимало із вимог, що їх висували діячі руху опору від половини 1960-их років перегукуються з тим, чого домагались діячі української культури 1920-их років, головним чином коли йдеться про боротьбу за українську мову, культуру, науку, літературу, за свободу історичних дослідів. Тільки, що умови для цього в 1920-их роках були для українців багато корисніші, бо не було ще тоді ні повновладного сталінізму, ні його сучасних послідовників.

Немає також у ширшому розумінні якогось ідейного відокремлення між сучасним рухом опору в Україні і періодом підпільної та повстанської боротьби українського народу

під час другої світової війни і після неї, як і загалом боротьбою усього націоналістичного руху міжвоєнного періоду. Звичайно, форми боротьби тепер інші, відмінні також програмові положення і люди, але, як неодноразово засвідчили діячі руху опору, такі, як Чорновіл, Мороз, Масютко або Горинь, вони з пошаною відносяться до тих, хто в умовах німецької та більшовицької окупацій відстоювали право українського народу на державну незалежність і які тих ідеалів не відреклись навіть у в'язницях та концтаборах Радянського Союзу.

А коли йдеться про ідеї та програму української демократичної революції 1917 і наступних років та про основоположні ідеали Української Народньої Республіки, її поступову соціальну програму, її обстоювання громадянських свобод усіх народів, що живуть на українській землі, її гарантії для національних меншостей України, словом її гуманізм, як одночасно про її боротьбу за те, щоб український народ був справжнім господарем своєї землі, — то ті ідеали лежать також в основі філософії сучасних діячів українського руху опору. Хоч усе їхнє мислення і їхні домагання обертаються в рамках конституційних законів УРСР і СРСР, кожному ясно, що здійснення у житті тих законів, значить, записаних там прав України і її громадян, відкривало б шлях для політичної, соціальної, а також і національної свободи українського народу. Недаром за такі, власне, вимоги, а не за заклики до революції і зміни існуючого соціально-політичного устрою в Україні, діячів руху опору запроторили на довгі роки за тюремні ґрати.

II

Немає сумніву, що перший поштовх для народження руху опору не тільки в Україні, а й у інших районах СРСР, головно у Москві, дала смерть Сталіна і короткий період т. зв. десталінізації, себто намагання спадкоємців Сталіна відштовхнутись від спадщини тирана, скинути із себе вину за співучасть у його злочинах. В час, коли ініціатива згори, передусім відома „секретна” промова Микити Хрущова на 20 з'їзді КПРС створила умови для перших виявів опору, сам опір був висловом придушених десятиріччями сталінського терору прагнень до свободи.

Як це завжди буває під диктаторсько-тоталітарними режими, у хвилинах його пом'якшення перші до слова зголосуються діячі культури, поети, письменники, мистці. Тому і в СРСР вони зразу вирішили використати смерть Сталіна для того, щоб пробити залізну огорожу т. зв. соціалістичного реалізму, що сковував їхні таланти, змушував їх до нидіння, а в духовну творчість народів Радянського Союзу

віс атмосферу мертвеччини. Тут слід відзначити, що одним з перших поборників цього слабенького ще на той час руху іконоклястів за зрушення Bastilii соціалістичного реалізму був Олександр Довженко. Московська *Літературная газета* за 21 червня 1955 року надрукувала його статтю, в якій він м. ін. писав: „Я глибоко переконаний, що треба розширювати межі соціалістичного реалізму”. На той час це була смілива та піонерська думка. (Не можна не завважити: наскільки сміливим був тоді Олександр Довженко видно з того, що сьогодні, після понад 20 років від часу, коли він писав ті слова, після того, коли в українській літературі, — яка чи не найбільше потерпіла від зашморгу партії в галузі духовної творчості, — прийшло частинне зрушення в 1960-их роках, сучасні керівники української літератури в особах Шамоти, Новиченка і Козаченка знову цілком реабілітують соціалістичний реалізм. Наслідок того, такий як за і Сталіна: духовна мертвеччина).

Швидко однак дійсність показала, що вожді КПРС не плянували серйозно відмовлятися від засад сталінської політики і тому усі, хто був зацікавлений у боротьбі за свободу інтелектуальної творчості чи взагалі за громадські права в СРСР, мусіли шукати нових засобів вияву. Для письменників, поетів і публіцистів цим засобом стали самвидавні, рукописні, чи писані на друкарській машинці твори, що не могли пройти цензури і появитись в офіційних радянських видавництвах. Цим шляхом пішли також дослідники історичного минулого, що не вкладались в партійні догми, філософи, соціологи, врешті мистці, які малювали картини без надії, що вони потраплять на офіційні виставки. Так народилась в СРСР широка самвидавна література, що сьогодні охоплює тисячі публікацій літературного та іншого жанрів.

Разом з цим прийшли публікації, що були висловом певної стихійної чи організованої політичної акції, чи то одиниць, чи груп людей. Це були петиції, звернення до радянських властей або протести проти порушення обов'язуючих теоретично в країні законів. Сюди належать також клопотання в обороні переслідуваних за переконання або, з другого боку, спроби демонстрацій, як напр. у випадку демонстрації на Червоній площі в Москві проти агресії в Чехо-Словаччині в серпні 1968 року.

Усі вияви такого способу знаменували в Радянському Союзі народження громадської думки та намагання громадян СРСР впливати на органи влади, змушувати їх числитись з публічною opinio.

III

Від початку 1960-их років в Україні також прийшло до народження громадської думки та дії.

Першою, відомою на Заході, подією того вияву в Україні стала голосна конференція у справі культури мови, що відбулась в лютому 1963 року у Київському державному університеті. І в організаційному, і в програмовому відношеннях та конференція вийшла далеко поза рамки того, чого її організатори могли очікувати.

Конференція відбувалась півтора року після 22 з'їзду КПРС, на якому були проголошені тези про дальше зближення народів СРСР, а Микита Хрущов говорив про злиття націй СРСР та про роллю російської мови, як другої рідної мови народів Радянського Союзу. Це був час після ославленої т. зв. шкільної реформи в 1958/59 роки, яка причинилась до прискіреної ліквідації великого числа українських шкіл в Україні, а русифікація різних галузей громадського життя поступила швидким темпом. Значить існували серйозні причини для занепокоєння серед українців, чого вислів дав згодом Іван Дзюба у своїй книжці **Інтернаціоналізм чи русифікація?**, пишучи, що „сьогодні українць . . . має всі підстави бути неспокоїним за долю своєї національності”.

На згаданій конференції, що мала бути нарадою мовознавців, до голосу прийшло декілька сотень учасників, в тому числі й студентів, які перетворили конференцію у форум критики національної політики Москви в Україні та поставили до партії і уряду ряд вимог, що нагадували українське відродження 1920-их років, коли такою мовою можна було говорити. Вони, зокрема, засудили просувані вже тоді теорії про „двомовність української нації”.

Як можна було й сподіватися, радянська преса майже тотально замовчала те, що відбувалося на конференції. Київська **Літературна Україна** від 26 лютого 1963 року обмовилась лише короткою інформацією про те, що, мовляв, громадськість виявила велике зацікавлення питанням „культури мови”, а в 1964 році у видавництві „Наукова думка” вийшов збірник матеріалів п. н. **Про культуру мови**, в якому надруковано тільки доповіді і виступи, що стосувалися таких питань як ортоепія української усної мови, мови радіопересилань, преси, мови перекладу та под.

Але правда про те, що на ділі проходило на конференції у Київському державному університеті на „Республіканській конференції з питань культури української мови” у днях 11-15 лютого 1963 року, виплила на чисту воду завдяки кореспондентові українського місячника у Варшаві **Наша культура**, який у 3 числі за березень 1963 року надрукував про цю подію ширше звітлення. Він писав м. ін. так:

„Були названі факти, які вказують на те, що ще й досі не виправлено обмеження у застосуванні української мови, яке за часів культу особи ввели різні прихильники мовного нігілізму . . . Одноставно на конференції засуджено

і абсурдну теорію про двомовність нації. Усі погодились на тому, що у кожного народу є тільки одна рідна мова, в українського народу — українська. Адже в Програмі КПРС зазначено, що „російська мова стала спільною мовою міжнародного єднання, співробітництва всіх народів СРСР”, а не рідною мовою інших народів”.

Далі автор інформував:

„Гаряче і схвально віднеслися присутні до пропозиції порушити клопотання перед ЦК КПУ і урядом України в справі того, щоб:

1. У всіх вищих і середніх спеціальних школах, ремісничих училищах та курсах вести навчання українською мовою. Підручники для цих навчальних закладів видавати українською мовою.

У всіх дошкільних установах (незалежно на чий кошти вони утримуються), де є діти українського населення, виховання вести українською мовою.

2. У всіх установах і підприємствах, на залізниці та інших видах транспорту, в торгівлі всі справи вести українською мовою.

3. Академія наук, інститути видавництва писали і видавали наукові твори здебільшого українською мовою.

4. Кінофільми творили художні і наукові кінофільми тільки українською мовою, а фільми виробництв інших республік перекладалися на українську мову.

Запропоновано також було, щоб у республіках Радянського Союзу, де живе українське населення, відкрити загальноосвітні школи з українською мовою навчання, так як це здійснено на Україні для російського та інших народів”.¹

Про те, які настрої панували на мовній конференції в Київському державному університеті в лютому 1963 року, можна дізнатися також з виступу на ній колишнього офіцера радянської армії Василя Лобка, текст якого згодом появився в Україні як один з перших самвидавних документів і потрапив також закордон. Лобко м. ін. говорив:

„Немає у світі народу, мова якого переживала б такий тернистий шлях, як мова нашого народу . . . В кредо ідеологів російського націоналізму ковалевських, юзефовичів та інших чорним по білому написано про те, що завдання полягає в тому, щоб знищити мови „інородців” . . . Мільйони українців були знищені штучним голодом за те, що вони були українці. За вказівкою цих сталіно-кагановичів було ліквідовано викладання в середніх та вищих навчальних закладах українською мовою, ліквідовані українські вогнища культури на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході та інших районах,

¹ Наша культура, березень 1963, стор. 5.

де проживають мільйони українців. . . Видно ці сталіно-кагановицькі послідовники мають якусь силу, бо через їх протидію український нарід ще й досі не домігся відміни того, що заборонили ті злочинці, не домігся найпростішого, природного, але найдорожчого, найважливішого, найголовнішого, найсвятішого для народу, що мають усі народи світу — виховувати своїх дітей в дитячих яслах і садках своєю рідною українською мовою: навчати в школах, в тому числі й школах робітничої молоді, підлітків українською мовою, вести викладання в ремісничих і технічних училищах, де підготовляється наш робітничий клас, українською мовою, в технічних технікумах, в технічних інститутах, де кується наша технічна інтелігенція . . . На сьогодні майже не чути нашої рідної мови в перелічених, та й не лише перелічених, закладах . . . Противники української мови тепер так розпезалися, що вирішили навіть в Київській музкомедії припинити ставити вистави українською мовою . . . Лише 5% (аж страшно назвати таку цифру) технічної літератури на Україні видається українською мовою, а 95% російською. . .”²

Наступною подією в Україні стала недопущена цензурою до друку або нею спотворена, частина літературної творчости Василя Симоненка та його Щоденник. Ще до часу смерти поета в грудні 1963 року, ті його твори ходили по руках в Україні, зокрема такі згодом широко відомі також за кордоном поезії як „Злодій”, „Курдському братові”, „Суд”, „Некролог кукурудзяному качанові”, „Український лев” та „Щоденник”. Вони були важким обвинуваченням панівної в Україні партійної бюрократії („відгодовані, сірі, недорікувані демагоги і брехуни” — „Злодій”, або „немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини” — „Щоденник”), таким же обвинуваченням партійних наставників над літературою („Друковані органи стали ще бездарнішими і зухвалішими: **Літературна Україна** каструє мою статтю, **Україна** знущається над віршами. Кожний лакей робить що йому заманеться” — „Щоденник”), врешті, заклик до боротьби („О, курде, бережи свої набої, але життя убивців не щади” — „Курдському братові”).³

Впритул до писань Василя Симоненка появилсь в Україні раннім літом 1964 року анонімне звернення до української громадськості п. н. „З приводу процесу над Погружальським”. Спонукою до написання того звернення став підступний підпал бібліотеки Академії наук УРСР в Києві 24 травня того року. У пожарі згоріли приблизно 600 тисяч

² Сучасність, ч. 2, лютий 1970, стор. 90-97.

³ Василь Симоненко. *Берег чекань*. Вид. „Пролог” 1965, стор. 151, 175, 179, 159.

томів україніки, у тому числі стародруки, рідкісні рукописи, архів Бориса Грінченка, Центральної Ради, взагалі документи історії України, включно з картотеками. Це був свідомо вимірний удар по історичній пам'яті українського народу, — і так його сприйняли українські патріоти. Анонімний автор писав:

„Українці! Чи ви знаєте, що вам спалено? Вам спалено частину розуму і душі!... Російський великодержавний шовінізм, як і антисемітизм давно реабілітований в колоніальній імперії, яку називають СРСР... Шовінізм є скрізь — на керівних посадах і в тьмних розпорядженнях, але про нього не можна згадати словом, ніби його не існує. За те на кожному роздоріжжі кричать про „український буржуазний націоналізм“.⁴

У тому часі були також прямі, відверті звернення громадян УРСР до органів влади із скаргами проти політики КПРС у відношенні до українського народу. У згаданій вище праці, Дзюба м. ін. називає два такі приклади, що мусли мати місце перед 1965 роком, коли він писав свою книжку. Перше — це протест групи матерів проти навчання їхніх дітей у російських школах Києва. Вони писали до міністерства освіти УРСР м. ін. так:

„Ми, українські матері наших дітей-дошкільників, звертаємось до вас із скаргою у справі припинення мовної реакційної політики Міністерства охорони здоров'я УРСР, яку воно практикує у дитячих яслах і садочках нашої місцевості, а подібно усюї УРСР. Ми протестуємо і вимагаємо, щоб у дитячих садочках і подібних їм установах, в дошкільному вихованні наших найменших була введена виключно материнська мова (тут — українська)... Ми проти спотворення і калічення української мови“.⁵

А два українські шахтарі з Донбасу — М. Янковський і М. Павлюченко — звернулись до газети **Правда** в Москві з проханням роз'яснити їм, чи мають вони далі триматись української мови і національності, чи радше переходити на російську, бо політика партії спрямована на уніфікацію, українську мову витісняє з життя російська і под.⁶

Можна припускати, що таких стихійних звернень, протестів, клопотань було тоді в Україні значно більше. Особливо формою української громадської думки та активності стали напр. щорічні травневі відзначування роковин перенесення тіла Тараса Шевченка на Україну, що часто приводило до зіткнень з органами КГБ, головно в Києві.

⁴ Сучасність, ч. 2, лютий 1965, стор. 82.

⁵ Іван Дзюба. **Інтернаціоналізм чи русифікація?** Вид. „Сучасність“ 1968, стор. 197.

⁶ Там таки, стор. 233.

IV

В середині 1960-их років відкрилась нова стадія розвитку українського руху опору.

Почалося з того, що стурбовані народженням громадської думки в Україні та стихійними виступами окремих патріотів органи партії та КГБ провели пізнім літом і на початку осені досить широкі арешти, передусім серед української інтелігенції різних міст України. Тоді заарештували м. ін. Валентина Мороза, Святослава Караванського, Михайла Осадчого, Панаса Заливаха, Івана Геля, братів Богдана і Михайла Горинів, чий імена згодом стали прапорними у русі опору наступних років. Впродовж 1966 року їх засудили на в'язничні або таборові терміни від 2 місяців до 6 років.

Слід думати, що арештами Москва сподівалася погасити наростаюче полум'я опору. Але вийшло навпаки. Наслідок був зовсім інший. Не тільки не злякались заарештовані і згодом засуджені, але більше того, солідарність з ними виявили широкі кола громадськості України (Забігаючи наперед, треба сказати, що такої постави не виявила громадськість України в обороні тих, які впали жертвою репресій на початку 1972 року). Врешті — що особливо важливе — ті події породили ширшу хвилю українського самвидаву.

Вже 4 вересня 1965 року, отже, прямо по слідах арештів, Іван Дзюба виступив з промовою під час публічних зборів в кінотеатрі „Україна” в Києві і гостро засудив проведені репресії. Вслід за цим з клопотаннями, заявами та протестами звернулись до органів влади такі діячі культури як Михайло Стельмах, Андрій Малишко, Григорій та Платон Майборода, Сергій Параджанов, Віталій Кирейко, Леонід Серпілін, Ліна Костенко, Іван Драч, авіоконструктор Олег Антонов та інші. Сам же Іван Дзюба у грудні того ж року надіслав лист-протест тодішньому першому секретареві ЦК КП України Петрові Шелестові та голові Ради Міністрів УРСР Володимирові Щербицькому, залучуючи разом з тим ширший письмовий твір про національну політику КПРС, п. н. **Інтернаціоналізм чи русифікація?** Ця праця швидко поширилась в Україні у самвидаві і потрапила закордон, де появилася друком у видавництві **Сучасність** 1968-го року.

А мало тоді ще відомий ширшим колам громадськості України журналіст і співробітник Київського радіо і телебачення, Вячеслав Чорновіл, який був висланий на процес заарештованих у Львові у квітні 1966 року, не тільки відмовився зізнавати як свідок на тому закритому процесі, але зразу після того, 22 травня, написав обширного протестного листа до ЦК КП України, в якому викрив порушення громадянських прав та засудив репресії. Водночас Вячеслав Чорновіл

зладив записи з усіх важливіших політичних процесів, включив туди біографічні дані засуджених і літературні чи публіцистичні твори декого з них. Ця збірка поширювалась у самвидаві в Україні, а згодом появилася закордоном, де була видана п. н. **Лихо з розуму** (Перша українська друкарня у Франції, Париж 1967). Праця Вячеслава Чорновола, подібно як есей Івана Дзюби були перекладені на чужі мови і стали найважливішими і найбільш часто цитованими першоджерелами для студій про український рух опору.

Не меншої важливості є інші публікації українського самвидаву наступних років. Взагалі треба сказати, що друга половина 1960-их і початок 1970-их років — це найбільше продуктивний період українського самвидаву. Вслід за згаданими щойно працями Івана Дзюби та Вячеслава Чорновола прийшла ціла серія більших есеїв і праць та сотні звернень, звітів з політичних процесів, поетичних, прозових, публіцистичних творів таких авторів як Валентин Мороз, Іван Світличний, Василь Стус, Алла Горська, Михайло Осадчий, Євген Сверстюк, Святослав Караванський, Ігор Калинець, Микола Холодний, Михайло Брайчевський, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба, Михайло Горинь, Анатолій Лупиніс, Ніна Строката, Ірина Калинець, Надія Світлична, Микола Плахотнюк, Іван Сокульський, о. Василь Романюк, Степан Бедрило, Олесь Бердник, Павло Скочок, Леонід Плющ, зрештою згадані Вячеслав Чорновіл та Іван Дзюба та інші. Усі самвидавні публікації ходили по руках в Україні чи в інших частинах СРСР, при чому частина з них була писана також російською мовою. Слід додати також, що велике число тих документів їх автори писали у концтаборах та в'язницях Радянського Союзу.⁷

⁷ Більшість праць і писань названих тут авторів появилися закордоном та були тут перевидані друком, деякі також чужими мовами. Із важливіших, що дають найбільше даних для дослідження розвитку і провідних ідей руху опору в Україні, належить назвати такі як Валентина Мороза **Репортаж із заповідника імені Берії**. (В-во „Сучасність” 1968), його „Серед снігів” (*Сучасність* ч.3, березень 1971), його ж „**Хроніка опору**” (*Український самостійник* ч. 9, вересень 1971), далі **Молодь Дніпропетровська в боротьбі проти русифікації**. (В-во „Сучасність” 1971), збірка документів до справи юристів, себто Левка Лук'яненка і тов. п. н. **Українські юристи під судом КГБ**. (В-во „Сучасність” 1968), збірка документів про процес В. Чорновола, Михайла Масютка, Михайла Озерного, Михайла Гориня „заяви громадськості та ін. п. н. **Українська інтелігенція під судом КГБ**. (В-во „Сучасність” 1970) поезії Ігоря Калиниці п. н. **Підсумовуючи мовчання**. (В-во „Сучасність” 1971), історичний есей Михайла Брайчевського п. н. **Приєднання чи**

Новий період розвитку руху опору в Україні знаменний не тільки більшим числом самвидавної літератури. Новим у ньому є також ширша проблематика дій і ширше коло людей, які у них беруть участь, крім того його територіяльне розгалуження в окремих областях України. Названі щойно самвидавні публікації завжди пов'язані з конкретними політичними виступами громадян УРСР, їх клопотаннями перед партією і урядом, їхніми протестами проти порушення обов'язуючих законів, проти антиукраїнського курсу політики і под. Серед них слід назвати зокрема такі: лист П. Скочка, В. Чорновола і Л. Шереметєвої в 1966 році до ЦК КПУ з протестом проти пресових нападів на І. Дзюбу; лист того ж П. Скочка до тодішнього першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, в якому він з'ясував порушення законів під час процесу М. Озерного в Івано-Франківську в лютому 1966 року. П. Скочок був літературним працівником газети **Радянська Україна** і зладив документальний запис процесу; лист баптиста А. Ковальчука до Л. Брежнєва в 1966 році, з численними прикладами переслідування віруючих в Україні; протестний лист І. Дзюби, Н. Світличної, І. Світличного та Л. Костенко до Шелеста в обороні засудженого Вячеслава Чорновола; у справі наклепів радянської преси проти Вячеслава Чорновола та С. Караванського звернулись тоді відкритим листом до **Літературної України** теж І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, Л. Костенко, В. Некрасов, а Василь Стус протестував тоді з того ж приводу листовно до тодішнього секретаря ЦК КПУ Ф. Овчаренка. Коли в листопаді 1970 року вдруге засудили В. Мороза, протестні листи до органів влади вислали численні громадяни, зокрема В. Антоненко-Давидович, І. Дзюба, В. Чорновіл, Ольга Горинь, Ігор та Ірина Калинці, Оксана Мешко, о. Василь Романюк. А коли в 1971 році заарештували Ніну Строкату-Караванську, підписи під зверненням окремого комітету для її оборони

возз'єднання? (В-во „Нові дні” 1972), Михайло Осадчий. **Більмо**. (В-во „Смолоскип” 1971), збірка самвидавних документів, що включають зокрема писання Євгена Сверстюка, В. Чорновола, І. Дзюби, Ліни Костенко, Грицька Чубая, М. Браїчевського та Миколи Холодного п. н. **Широке море України** (В-во „Смолоскип” 1972), есей Євгена Сверстюка п. н. **Собор у риштуванні** (В-во „Смолоскип” 1970), Олесь Бердник. **Золоті ворота**. („Смолоскип” 1975), **Бумеранг**. Твори Валентина Мороза. (В-во „Смолоскип” 1974). **Український вісник** ч. 1-2, 3, 4, 6, 7-8. (В-во „Смолоскип” 1971-75), ч. 4 (В-во „Сучасність” 1971), **Історія хвороби Леоніда Плюща**. (В-во „Сучасність” 1975 і 1976), **Голоси звідтіля**. (В-во „Сучасність” 1975), **Хроніка таборових буднів**. (В-во „Сучасність” 1976), та окремі відповідники тих праць в перекладі на чужі мови.

склали м. ін. В. Стус, В. Чорновіл, П. Якір, Ірина Калинець, Т. Тимчук.

Окремо треба відмітити дві ширші громадські акції, що в них виступали спільно більше число громадян. Перша — це звернення 139 мешканців Києва у квітні 1968 року до Брежнєва, Підгорного та Косигіна з приводу тодішніх репресій проти української інтелігенції. Між тими, хто підписав того листа, були як робітники, так і видатні діячі культури та науки, включно з деякими членами Спілки письменників України та Академії Наук УРСР. Друга подібна акція з участю понад 300 осіб відбулася в Дніпропетровську у 1969 році, що стала відома внаслідок збірного „Листа творчої молоді Дніпропетровського”, що поширювався у самвидаві. Цей лист — суцільне обвинувачення Москви та її наставників в Україні за безкінечні вияви придушування українського громадського життя в Дніпропетровському, за переслідування тих, хто виступав в обороні самого права українського народу на існування, в оборні його мови, культури, традиції. В листі називались різючі факти дій воюючого російського шовінізму, напр. варварське збезчещення могили і тлінних останків кошового Запорізької Січі Івана Сірка, або те, що в Дніпропетровську, що має майже один мільйон мешканців, „немає жодного українського дитячого садка чи ясел, ні одної повністю української школи, жодного вузу чи технікуму з викладанням українською мовою”.⁸ У цьому листі його автори звертали також увагу на різючі приклади корупції і морального розкладу в колах партійної бюрократії.

До категорії збірних виступів ширшого розміру зарахувати треба ще одну подію. Йдеться про „Звернення жителів м. Вишгорода до ЦК КПРС” в осені 1969 року (Вишгород знаходиться в Києво-Святошинському районі). „Звернення” не має характеру національно-політичного протесту, у ньому йдеться здебільшого про оборону громадянських прав, про заспокоєння матеріяльних потреб населення та про надужиття місцевих органів влади, зокрема в галузі житлобудівництва. Проте документ, що з’ясовує події у Вишгороді дуже вимовний не тільки для умов життя громадян УРСР і для характеристики органів влади, але також для форм самооборони і опору населення.

Ширші збірні вияви діячів руху опору та їхніх прихильників набирали також форми публічних демонстрацій. Такий характер мала згадана попередньо конференція у справах культури мови у Київському університеті в лютому 1963 року. Це саме можна сказати про події в кінотеатрі „Україна”

⁸ Молодь Дніпропетровська в боротьбі проти русифікації. В-во „Сучасність” 1971, стор. 16, 14.

4 вересня 1965 року, бо й тоді, після промови Івана Дзюби, учасники виявили своє обурення з приводу тодішніх арештів в Україні. Роками відбувалися в Києві та інших містах України демонстрації в роковини перевезення тлінних останків Тараса Шевченка 22 травня. Кількасот людей, головним чином молоді демонстрували в квітні 1966 року на вулицях Львова з приводу тодішнього процесу братів Горинів і Мирослави Зваричевської. Для того, щоб розігнати демонструючих, органи КГБ вжили допомоги пожежної сторожі. Наскрізь масовий, демонстраційний характер мали похорони Алли Горської в Києві в листопаді 1970 року.

Були також інші форми протестів проти поневолення України. 1968 року у 51 роковини жовтневої революції спалив себе на Хрещатику в Києві В. Макуха, виголошуючи гасла „Геть колоніялізм з України”, „Хай живе вільна Україна!”, а рік пізніше, з цієї самої причини М. Береславський зробив подібну демонстрацію біля університету в Києві. Він розклеїв на стінах університету гасла з протестом проти русифікації та колоніального поневолення України, а коли агенти КГБ хотіли його заарештувати, він пробував самопалитись, однак його врятували і згодом засудили на два з половиною роки ув'язнення за, мовляв, наклепницькі вигадки на політику КПРС. У вересні 1966 року І. Дзюба брав участь у публічному вшануванні євреїв, знищених німцями у Бабиному Ярі у 25-ї роковини цієї трагедії. Там він виголосив промову про потребу українсько-єврейської співпраці, що мала широкий відгомін не тільки в СРСР, але й поза його межами.

V

Усі перелічені досі вияви руху опору в Україні треба вважати в більшій чи меншій мірі стихійними поодинокими чи збірними виступами проти найбільш разючих виявів поневолення України. За своїм змістом, вони завжди проходили в рамках обов'язуючих законів, а їх ціллю було змусити органи партій і уряду дотримуватись записаних в конституції УРСР постанов. Немає сумніву, що остаточною метою усіх тих акцій було добитись умов, в яких була б забезпечена національна, політична і соціальна свобода українського народу, проте в існуючій дійності діячі руху опору обмежувались до рямок, дозволених законами. Коли все ж таки їх карали позбавленням волі, то в даному разі не вони ламали обов'язуючі закони, але робили це органи влади.

До цієї категорії можна зарахувати також спроби утворити формацію п. н. Українська робітничо-селянська спілка (УРСС), що її організувала група українських юристів під проводом Левка Лук'яненка ще в 1960 році, отже ще до ча-

су, поки рух опору, про який тут говоримо, ширше розгорнувся. Ця спроба була також цілком легальна, вона виходила з постанов конституції УРСР. Але тому, що причасні особи до цієї Спілки розглядали також можливість виходу УРСР з СРСР (правда, і це дозволяється конституцією) і тому, що в 1960 році не було ще не тільки в Україні, але й у всьому СРСР помітних виявів руху опору, то місцеві, себто львівські органи КГБ зуміли потихеньку впоратись з арештованими, так що про їхню долю світ дізнався щойно в 1967 році, коли в Україні у формі самвидаву почали кружляти протестні листи ув'язнених в концтаборах головних діячів Спілки, а саме — Л. Лук'яненка, Івана Кандиби та Степана Віруна. Швидко їхні листи стали відомі також закордоном. Хоч акція Лук'яненка і товаришів була ще до народження пізнішого руху опору, у програмовому відношенні вона виходила поза межі того, чого домагались люди такі як Чорновіл чи навіть Мороз. Організатори УРСС також — як сказано — обмежувались до легальних форм боротьби, але рівночасно у них був проєкт програми політичної партії, в якій виразно говорилося про самостійність України. Там читаємо:

„Ми боремося за таку самостійну Україну, яка, високо забезпечуючи матеріальні і духові потреби своїх громадян на ґрунті усупільненої економіки, розвивалася б у напрямку до комунізму, подруге, в якій би всі громадяни дійсно користувались політичними свободами і визначали напрямком економічного і політичного розвитку України. . .” І далі:

„Отже мета цього першого етапу нашої боротьби полягає в завоюванні демократичних свобод, потрібних для організації всього українського народу на боротьбу за утворення незалежної національної держави. Методи досягнення цієї мети — мирні, конституційні”.⁹

Хоч, як видно, і цілі, і методи боротьби УРСС були повністю легальні, Лук'яненка засудив Львівський суд у січні 1961 року на кару смерті, що її згодом замінили на 15 років ув'язнення, а іншим обвинуваченим присудили кари по десять років.

Але й до часу як велась підготовка до утворення УРСС (бо самої партії, на ділі, ніколи не утворили), були ще інші, більші або менш успішні намагання українських патріотів творити організовані форми для боротьби за визволення українського народу. Ті спроби почались порівняно швидко після припинення повстанських та підпільних дій УПА і ОУН у повоєнному періоді. Деякі з них належать до часу перед

⁹ Українські юристи під судом КГБ. В-во „Сучасність” 1968, стор. 33

існуванням руху опору, про який тут говоримо, а деякі за-
існували аж у другій половині 1960-их років.

Ото ж ще у грудні 1958 року в Івано-Франківську за-
арештували групу молодих українських робітників і студен-
тів, яких обвинувачували в утворенні **Об'єднаної Партії Ви-**
зволення України (ОПВУ). Їх засудили на карі від двох до
десяти років в'язниці. В грудні 1961 року у Львові судили
20 українців за здогадну приналежність до організації п. н.
Український Національний Комітет (УНК). Двох із обвину-
вачених, а саме робітників Івана Коваля та Богдана Грици-
ну засудили на кару смерти і вирок виконали, а інших — на
кари позбавлення волі від 10 до 15 років. Влітку 1967 року
відбувся у Львові процес групи українців, які мали належа-
ти до політичної організації п. н. **Український Національний**
Фронт (УНФ): Зиновія Красівського, Василя Дяка, Григо-
рія Прокоповича, Ярослава Лесіва, Василя Кулинина, Івана
Губки та Мирона Меленя. В рр. 1965-67 вони видавали жур-
нал **Батьківщина і воля** та перевидавали давні публікації
ОУН. Усім виміряли дуже високі карі, напр. Красівському
5 років тюрми, 7 років таборів і 5 років заслання. У тому ж
часі судили також групу українців Івано-Франківщини за
здогadne поширювання журналу **Земля і воля**, в якому про-
повідувалася вимога виходу УРСР з СРСР.¹⁰

Як видно із усіх дотеперішніх виявів руху опору в Укра-
їні, його головне спрямування — це забезпечення елемен-
тарних національних і політичних прав українського наро-
ду. Але згаданий попередньо протест жителів м. Вишгоро-
да вказує рівночасно, що рушієм самооборони населення
України є також вимоги соціально-економічної натури. До
цієї групи треба зарахувати ще такі акції як робітничі страй-
ки і заворушення. Вістки про них приходять у зовнішній
світ у дуже невеликій кількості, бо комуністична диктатура
намагається особливо їх заховати перед сторонніми обсер-
ваторами. А все ж таки відомо, що в 1963 році, як про це сво-
го часу чимало писала міжнародня преса, відбулися страй-
ки у Кривому Розі, спричинені підвишкою цін на харчі та
взагалі нестачею товарів першої потреби. Там дійшло до
зудару між відділами КГБ і військовими частинами, які від-
мовились виступити проти страйкуючих. Заворушення від-
бувалися також в Одесі, коли портові робітники відмовились
вантажити масло до Куби, а в 1969 році страйкували робітни-
ки гідроелектростанції в с. Берізка. У 1972 року в Дніпро-
петровську робітники виступили проти спровадження ро-
сіян на місцеві заводи, а в червні того року пройшла хвиля

¹⁰ Там таки, стор. 45-47 і **Український вісник**, випуск 1-2. В-во
„Смолоскип”, стор. 104-106, 237-238.

заворушень в Дніпродзержинську, що сталося внаслідок брутальної поведінки партійної бюрократії. В заворушеннях брали участь декілька тисяч осіб.

Своєрідним рухом опору населення України є боротьба віруючих за їхні права. В міжнародній пресі були численні інформації про те, як в 1974 році вірні і монахи Почаївської Лаври в одному фронті протиставились намаганням влади замкнути монастир чи спрофанувати цю релігійно-культурну та історичну пам'ятку українського народу. Виявом релігійного опору є існування самовільно ліквідованої Москвою та послухною їй Російською православною церквою Української католицької церкви. Досі в західних областях України працюють приблизно 200-300 священників та одне єпископство. За даними радянської преси, від 1969 року було надруковано понад 2 тисячі молитовників та релігійних книжок іншого типу. Діють також монаші чини. В 1973 році арештували священника В. Прокопова за те, що він провадив до Москви делегацію вірних, які вимагали офіційного відновлення Української католицької церкви. В Україні, головним чином у центральних та східних областях, діють теж різні протестантські релігійні об'єднання.

Слід ще згадати, що побіч українського руху опору, в Україні є активні також опозиційні до влади течії серед національних меншостей. Особливо активні євреї, яких метою, так як і у всьому Радянському Союзі — виїхати до Ізраїля. Є чимало показників співпраці або принаймні прихильності між українськими та єврейськими діячами руху опору. Якщо ж ідеться про росіян, то ті, які протиставляються режимові, в основному пов'язані з російськими дисидентськими колами в Москві. Під впливом репресій з боку влади деякі росіяни в Україні співпрацювали з українцями або їм співчували. Проте прихильників державної самостійності України серед них немає (в самій Росії деякі одиниці між діячами руху опору доброзичливо поставились також у цьому питанні, напр. Володимир Буковський, який засудив руйнування, також академік Сахаров). Видавний в Росії самвидав, головню **Хроника текущих событий** реєструвала вияви українського руху опору. Одначе самвидавний **Український вісник** вияснив в одному із своїх випусків, що **Хроника** аж ніяк не може репрезентувати українського руху опору.

VI

З'ясовані досі події і етапи розвитку руху опору в Україні кинули чимало світла на людей, що його творили, а також на їхні світоглядні та політичні позиції. Тут ще слід дещо ближче познайомитись з творцями та учасниками руху.

Спиратись при цьому треба на названих вже документах самвидавної літератури, на інформаціях, що їх діячі того руху самі про себе засвідчили та що про них подали сторонні особи.

Насамперед виринає питання, яке широке коло людей охоплював чи далі охоплює рух опору в Україні? Відомо, що поскільки в існуючих там умовах немає свободи слова чи громадської дії, коли не можна вести там обслідувань публічних поглядів і думки, визначати навіть приблизне число учасників дуже важко. Одиноким (консервативним) критерієм може служити самвидавна документація, в якій реєстровані події і прізвища або числа людей, учасників у цих діях. Але ж ця література зареєструвала тільки порівняно незначне число осіб, бо не в усі райони України вона надходила і не всюди її редактори могли мати своїх кореспондентів. Спираючись на самвидавних публікаціях, я на іншому місці назвав приблизно 530 осіб, що їх до початку 1974 року можна було там знайти, як людей, що брали більш чи менш активну участь в русі опору в Україні.¹¹ Як сказано, там взяті до уваги тільки названі у самвидаві прізвища. Тому у це число не входять напр. сотні чи навіть тисячі учасників демонстрацій чи страйків, про які була мова вище. Крім цього, тепер, коли пишуться ці рядки, значить у квітні 1976 року, із нових самвидавних документів відомі стали у світі принаймні ще декілька сотень прізвищ інших учасників руху опору. Варто відмітити, що ті числа поповнились не тільки особами, які перебувають на волі, але й невідомими давніше прізвищами політичних в'язнів, котрі в умовах ув'язнення продовжують свою боротьбу.

Натомість самвидавна література за останні два роки не внесла ніяких серйозних інформацій, що змінювали б тодішню нашу оцінку в таких питаннях, як програмові позиції руху опору, соціально-класове визначення його учасників, їх освіта, їх географічне розміщення в окремих областях України. В такому плані треба повторити сьогодні, що найбільшу, понад одну третину учасників руху опору в Україні творить професійна інтелігенція, а разом з діячами культури (письменники, мистці, учені) це більше, як половина учасників руху. Друга, менша частина — це студенти, робітники і селяни.

Якщо йдеться про територіальне розміщення діячів українського руху опору чи про терени його вияву, то дещо біль-

¹¹ **Сучасність** ч. 7-8, липень-серпень 1974, стор. 142. Там також проаналізовано, що собою уявляють ті люди за освітнім рівнем, класовою приналежністю, походженням з окремих частин України та ін.

ше, ніж половина припадає на Київ і Київську область. На другому місці стоїть Львів і Львівська область. Слід, однак, відміти, що порівняно великий відсоток учасників руху і його виявів припадає на такі області як Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівенська та Волинська. Але прізвища учасників руху опору вириваються також у Херсонській, Миколаївській, Чернігівській, Ворошиловградській, Закарпатській та інших областях. В такому пляні можна говорити про український рух опору, як про всеукраїнське явище в територіальному відношенні.

Але, як видно вже із сказаного вище, центр руху опору і його мозок знаходиться на центральних землях України, зокрема у її столиці. Це правда, що вплив західних областей, їхніх людей, їхнього не так давно ще минулого, на мислення і дії руху опору є чималий. Західні області дали цьому рухові теж такі постаті як Валентина Мороза, Ігоря та Ірину Калиниців, Стефанію Шабатуру, братів Горинів, і, очевидно, Юрія Шухевича, але Вячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Леонід Плющ та той, з чийм іменем чи не в найбільшій мірі пов'язані політичні позиції руху опору (дарма, що згодом від них відпекався), значить Іван Дзюба — походять з центральних земель України, зокрема з її столиці. Це природне, але рівночасно вимовне явище найновішої історії України — і значення цього не тільки історичне, воно теж ваговите з погляду передбачування перспектив майбутнього відродження.

Не слід забувати, що в наслідок страшного знищення в Україні 1930-их років і безперервного терору в 1940-их та початку 1950-их років, утворилось в різних колах світу, зрештою також у деякого з українців, переконання, що Москві удалось ліквідувати національне питання в СРСР, що, зокрема, тривало підкорена Україна, що на широких просторах Радянського Союзу виросла нова, так звана радянська людина, зовсім байдужа до таких духовних складників „набудови”: як мова, культура, національна традиція, і що, звичайно, це сталося серед неросійських народів СРСР... Життя жорстоко насміялось над цією химерою. Свідченням цього стало відродження якраз в центральних областях України в 1960-их роках, дарма що умови для цього були пригожі тільки у незначній мірі і на дуже короткий час. Це також поклато кінець мітам, що їх просовували у світі російські шовіністи, нібито носієм „виразки сепаратизму” є тільки галичани чи галицькі емігранти. Проект програми Української Робітничо-Селянської Спілки був в основному твором Левка Лук'яненка, уродженця Чернігівщини, а у ній ставилось питання про державну самостійність України, дарма, що у пов'язанні з постановами конституції УРСР чи СРСР, які передбачають можливість виходу союзної республіки з Радян-

ського Союзу. Про таку вимогу писали також інші діячі руху опору.

Важливе й те, що з такою програмою виступали люди того покоління, яке народилось і виховувалось в умовах радянської дійсності, що до цієї природної вимоги вони приходили без будь-якого побічного впливу. І при своїй програмі вони послідовно встояли, незалежно від репресій, що їх зазнають. Коли тепер, після їх ув'язнення і засудження на багаторічні терміни, читати заяви і листи із-за ґрат, що їх пишуть люди, такі як Мороз, Чорновіл, Світличний, Калинець чи інші, у них можна бачити цю саму моральну силу і цю саму політичну постановку питання, яку вони висунули перед роками (виняток Івана Дзюби тільки підтверджує правило).

Одне і друге з'єднує їм симпатії не тільки власного народу, але й стороннього світу. Імена принаймні одного десятика з них є сьогодні символами спротиву тоталітарній диктатурі не тільки для українців, а й для тисяч людей різних національностей. Коли українські політичні в'язні в СРСР влаштовують спільні протестні акції з балтійськими, єврейськими, закавказькими чи російськими в'язнями, коли ув'язнені українські жінки жертвують свої лепти для оборони політичних в'язнів у Чіле, цим українська визвольна справа ставиться у ширшу площину вселюдської боротьби проти національного і соціального поневолення, вона переходить межі самої тільки української проблеми! Підставу для цього дає також поступова, гуманна програма українського руху опору, що її з'ясували його діячі ще в 1960-их роках. Звідси висновок, що програма і люди — основна сила українського руху опору.

Немає сумніву, що масові арешти діячів руху опору в Україні в 1972 році завдали йому серйозних ударів. Інакше — як вже згадано — як було після репресій 1965 року, ті арешти також залякали певні кола української інтелігенції, діячів культури. Це є, однак, явище не тільки українське. Подібне становище утворилося в Росії та в інших неросійських республіках. Нову хвилю сталінщини відчують сьогодні також сателіти Москви. Затиск прийшов у всій імперії. Він болючий для тих усіх народів, але він наскрізь природний: вихолощена з будь-яких моральних вартостей, ідей, концепцій, що ними можна б об'єднати народи імперії, її верхівка, злякавшись спротиву післясталінського періоду, повертається до палиці та батога. Цим, очевидно, можна тимчасово присмирити поневолених людей і народи, але не можна вибити їм з голови ідеї волі. Насильно проведена концепція т.зв. радянського народу може тільки озлобити неросіян, бо у практичному застосуванні вона приносить ще більшу русифікацію, колонізацію їхніх земель росіянами,

нищення їхньої мови, культури, історії та традиції. А це є, власне, методи, які породжують спротив. Неможливо передбачити, коли народиться його нова хвиля, подібно як і на початку т. зв. десталінізації ніхто не міг уявити того, що станеться в 1960-их роках. В Україні найбільші смільчаки не передбачили появи ані постатей типу відомих сьогодні провідних діячів руху опору, ані їхньої далекоїдучої програми та їхньої дії. Певним, однак, є те, що нова хвиля руху опору нав'яже до свіжих ще традицій зрушення 1960-их і початку 1970-их років.

Національне відродження — найглибший з усіх духовних процесів. Це явище багатопланове й багат шарове, воно може виявитись у тисячах форм. Ніхто не зможе всіх їх передбачити і сплести настільки широкий невід, щоб охопити процес в усій його ширині. Ваші греблі мійні і надійні, але вони стоять на сухому. Весняні води просто оминули їх і знайшли нові русла. Ваші шлягбавми закриті, але вони нікого не спинять — бо траси давно пролягли збоку від них. Національне відродження є процесом, що має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини — навіть тієї, яка, здавалося б, давно умерла духово.

Валентин Мороз

**
*

Шість десятиліть влада проводить прополювання в нашому народі, щоб знищити серед його синів міцні зерна, залишивши тільки убогі духом бур'яни. Яким же могутнім є український народ, якщо навіть умертвлення кожного четвертого (пригадайте розкуркулювання, пригадайте голод 1931-33 рр.) не могли зламати його духа: є Валентин Мороз, є Вячеслав Чорновіл, є Василь Лісовий, є Михайло Ковтуненко. Є сотні, є тисячі подібних їм. О ні! Такий народ покрити неможливо.

Микола Руденко

Ігор Качуровський

ТРИ ПРОСВІТКИ

Відомо, що із сорока сімох років свого життя Тарас Шевченко двадцять п'ять років прожив кріпаком, десять — солдатом-засланцем, і тільки двадцять — вільною людиною.

Ця схема Шевченкової біографії набуває символічного значення, якщо ми на її тлі розглянемо українську літературу за останні сто років, себто від Емського указу 1876 р. по нинішній день. Ми побачимо, що співвідношення її вільного (до певної міри!) та уярмленого стану буде приблизно таке саме, як у житті Шевченка.

За ці сто років наше письменство мало лише три короткі просвітки, коли існувала відносна свобода творчості та друку. Перший такий просвіток тривав з жовтня 1905 року (впровадження низки свобод у царській Росії, в тому числі — послаблення цензури та фактичне скасування Валуєвського циркуляру й Емського указу) до липня 1914 р. (початок Першої світової війни, і, у зв'язку з цим, цілковита заборона українського друкованого слова на терені Росії та розгром українських культурних осередків у Галичині після вторгнення російського війська).

Нагадаю, що це — період, коли жили й творили такі клясики нашої літератури, як Леся Українка, Іван Франко, Володимир Винниченко, а також видатні прозаїки-імпресіоністи (Коцюбинський, Стефаник) і поети — представники поміркованого модернізму (Олесь, Вороний та ін.).

Не вдаючися до докладної аналізи цього першого просвітку, згадаю лише деякі найхарактерніші його особливості:

1. Письменники Наддніпрянщини дістали можливість друкувати свої твори „вдома” — без потреби пересилати їх за кордон.

2. Вони могли вільніше акцентувати соціальні проблеми, а навіть впроваджувати в художній твір революційну ідеологію.

3. На ці роки припадає вихід у світ поважної, як на ті часи, кількості українських книжок, зокрема кількох антологій української поезії (Досвітні вогні Бориса Грінченка та Українська муза Олекси Коваленка) та поява літературного журналу **Українська хата**.

4. Зростає коло читачтва: видана в Києві книжка скоріше могла потрапити до рук читача, ніж перевезена потай з-за кордону.

До негативних сторін цієї доби зараховуємо:

1. Відчутний брак (не зважаючи на щойнозгадане зростання) широких читацьких кіл із виробленим мистецьким смаком.

2. Вироблені наслідком попередніх цензурних обмежень літературні традиції, головню — в драматургії та художній прозі, — читацька публіка почала сприймати як нібито „національні риси української літератури”.

3. Розрив між літературною мовою Наддніпрянщини та Галичини. Загроза витворення двох різних мов.

4. Надто сильна залежність рядових літераторів від російської літератури.

5. Недостатня увага до національного питання.

6. Провінційний характер значної частини письменства...

Другий провісток тривав найдовше і був щодо кількості літературної продукції найпліднішим. Межами його були: початок — лютнева революція 1917 р. в царській Росії, кінець — масові репресії супроти української інтелігенції за доби сталінського терору.

Наймаркантніші риси цього періоду:

1. Унормування загальноукраїнської літературної мови.

2. Досить широкі видавничі можливості, зокрема багатотомові видання класиків нашої літератури (Франко, Леся Українка), в тому числі й емігранта Винниченка.

3. Різноманітність мистецьких стилів, письменницьких угруповань, течій, шкіл та напрямків: імпресіонізм, символізм, неоромантизм, класицизм, реалізм, початки імажинізму та експресіонізму, спроби футуризму.

4. Багатство жанрів: роман (Підмогильний: **Місто**, **Невеличка драма**, Яновський: **Майстер корабля**), повість, новеля, оповідання, фейлетон, нарис, поема, різні драматичні та дрібні ліричні і ліро-епічні жанри. Тут слід згадати такі появи, як експериментальний роман та екзотична повість.

5. Виникнення українського літературознавства.

6. Розквіт перекладацтва.

7. Українська поезія досягає світового рівня не творчістю окремих представників, як доти, а суцільним потоком — „ліятірне гроно” київських неокласиків (Зеров, Рильський, Филипович, Драй-Хмара та Бурггардт-Клен), Є. Плужник, В. Свідзінський...

8. Кількісне зростання письменницького середовища. Письменництво стає фахом.

9. Поширення читацьких кіл, головню за рахунок студентської молоді.

10. Зменшення впливу наших творчих сил до літератури російської (нагадаю, що в російській літературі Срібного віку людьми українського кореня були Анна Ахматова, Максимільян Волошин, Дмитро Мережковський, Вол. Короленко), реукраїнізація деяких письменників, що почали були з російськомовної творчости, та доплив авторів неукраїнського походження.

Проте й ця доба мала низку дошкульних вад:

1. Зумовлена підтримкою з боку партійно-урядових чинників перевага охлократичних первнів у літературі над аристократичними (щось подібне відбувалося тоді й на селі, де владу передано сільській черні — комнезамам). Штучне клясове розчленування літератури та надання привілеїв т. зв. „пролетарським” письменникам.

2. Ідеологічні обмеження та безнастанне зростання цензурних утисків. (Наприклад, неможливість опублікувати переклади з Рільке).

3. Катастрофічне обниження пересічного мистецького рівня літературної продукції та культурного рівня письменників. Досить сказати, що Вапліте (Вільна академія пролетарської літератури) складалася в ліпшому випадку з виключених з гімназії талановитих недоуків (Хвильовий, М. Куліш), а в гіршому із цілковитих неуків (Грицько Епик).

4. Неперебірливість у засобах боротьби літературних груп, що серед них „ліві” намагалися довести відданість партії шляхом доноса в пресі та дифамації своїх супротивників.

Сьогодні, з перспективи півсторіччя, ми виразно бачимо, що „ліберальні” двадцяті роки були продуманою й послідовною підготовою тридцятих, коли хвиля сталінського терору змела більшу частину української інтелігенції.

Запам'ятаймо чотири криваві дати:

Весна 1930 року — вирок у справі так званого СВУ, коли на різні строки засуджено сорока п'ятьох діячів української культури.

16 грудня 1934 р. — у Києві, за вироком Виїзної Сесії Військової колегії Верховного суду розстріляно двадцять вісім культурних діячів, серед них поетів Дм. Фальківського та О. Влизька; прозаїка Гр. Косинку, пародиста Костя Буревія (Едвард Стріха).

3 листопада 1937 — великий соловецький розстріл. Серед жертв: Микола Зеров, Павло Филипович, Ол. Слісаренко та ін.

10 жовтня 1941 — біля Харкова спалено живцем групу евакуйованих, серед них поета Володимира Свідзінського.

В ті роки наклали на себе руки: М. Хвильовий, Борис Тенета, Аркадій Казка; загинули в тюрмах і таборах: Євген Плужник, Михайло Драй-Хмара, Вал. Підмогильний, Майк Йогансен; зазнали арештів та репресій: Максим Ри-

льський, Остап Вишня, Мих. Орест, Вол. Гжицький, Василь Мисик, Б. Антоненко-Давидович, Іван Багряний, В. Гайда-ривський...

Спустошення в літературі було тотальне: крім фізично-го винищення або ізоляції в тюрмах і концтаборах більшості письменників, крім уніфікації всіх стилів, шкіл, течій, напрямків у єдино-непомильному **методові** соцреалізму (са-ме поняття методу виключає творчій процес, виключає мис-тецькість, а залишає саме літературне ремісництво, обертає **чисте** мистецтво на **прикладне**), відбулося ще й моральне розчавлення зацілілих, з яких зроблено вірних льокаїв осо-ружового для багатьох із них режиму і, часто, сексотів — таємних співробітників Чека-ГПУ-НКВД.

А потім прийшла війна, коли кадрова радянська армія піднесенням рук догори —* були випадки, коли кілька німе-цьких солдатів роззброювали цілу дивізію — проголосува-ла проти Сталіна й „родіни”, — щоб незабаром померти го-лодною смертю в таборах полонених, або, після війни, за-гинути в концтаборі на радянській півночі....

За даними радянської преси із хлопців, народжених на початку двадцятих років, залишилося живими 3% (три відсотки), думаю, що з попередніх річників — іще менше.

А якщо враховати, що зо два десятки молодих літера-торів після війни воліли залишитися на Заході, то стане зро-зуміло, що для перших повосенних років української радян-ської літератури був характерний **брак зміни**. Поява літера-турної зміни пов'язана щойно з так званим **рухом шестиде-сятників** — тими роками, що їх можна назвати третім про-світком в існуванні нашого письменства.

Першою ластівкою цієї літературної весни був вихід у світ повісти відомого кінорежисера Олександра Довженка **Зачарована Десна** (1957 рік). Того ж року вийшла перша збірка поезій Ліни Костенко **Проміння землі**.

Ліна Костенко була першою в когорті молодих поетів, згодом, не зовсім точно, названих „шестидесятниками”. Три основні риси поезії Ліни Костенко стали водночас визначаль-ними для ряду поетів її покоління:

1. Повернення поезії права на смуток (без якого, до речі, не існує справжньої поезії):

А я дивлюсь і думаю про вірші.
Коли їм сумно — хай вони сумують,
Хай тільки не сміються штучним сміхом,
Бо щирі люди закривають вікна...

2. Перенесення центру уваги з громадсько-суспільного на **особисте**:

Не спіткнуся на жодній з доріг,
Не зазнаю в житті образи...
Як вернуся на рідний поріг, —
Чи пізнаєш мене відразу?
Мамо моя, не плач...

3. Оживлення поезії — протягом довгих років перед тим забороненою — символікою образів:

Дивна людино! Я ж маю крила —
Нащо крилатим грунт під ногами?

(„Чайка на крижні?“)

Услід за Ліною Костенко на літературну арену вийшов цілий шерех молодих поетів, а згодом і прозаїків та критиків: Микола Вінграновський, Іван Драч, Є. Гуцало, В. Коротич, Василь Симоненко, Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Григій Тютюнник.

Усе це були вчорашні школяри і студенти, що формувалися вже після кінця сталінщини і не були затруєні до глибини її жахіттям.

Водночас, паралельно із пробудженням нових свіжих сил, відбувався процес повернення в літературу старих — так звана „реабілітація“. Процес „реабілітації“ мав цілу низку форм і виявів:

1. Повернення репресованих письменників та включення більшості з них до літературного процесу. З прозаїків повернувся один із найвизначніших майстрів нашої прози Борис Антоненко-Давидович, засуджений свого часу на кару смерті, замінену на нескінченне ув'язнення, також Володимир Гжицький, Зінаїда Тулуб та інші.

З поетів поновив свою творчість після ув'язнення і примусового забуття Василь Мисик, чії книжки не виходили протягом чверть сторіччя.

З перекладачів: Григорій Кочур, Дмитро Паламарчук, з літературознавців — Григорій Нудьга.

2. „Реабілітація“ знищених та публікація творів. З поетів світового рівня „реабілітовані“ Микола Зеров, Євген Плужник, Михайло Драй-Хмара, частково — Володимир Свідзінський та Павло Филипович. З драматургів — Микола Куліш. З прозаїків: Ол. Слісаренко, Грицько Косинка, номінально — один з найбільших наших прозаїків Валер'ян Підмогильний та прозаїк-експериментатор Майк Йогансен.

Також дозволено публікацію творів низки дожовтневих письменників, і тих, що померли ще до репресій, а потім потрапили під загальну рубрику забороненого.

З письменників-емігрантів „реабілітація“ торкнулася одного лише О. Олесея, але класик української літератури

Володимир Винниченко лишився під заборонаю, так само, як Микола Хвильовий та засуджений на процесі СБУ Михайло Івченко.

Тоді ж пожвавилася перекладацька діяльність, налагоджено певні зв'язки із Заходом...

Поява „шестидесятників” та процес „реабілітації” стали спричинниками ще одного надзвичайно цікавого психологічного явища, а саме оживлення чи оновлення творчості письменників старшого та середнього покоління. Тут я мушу назвати три імена:

Леонід Первомайський — який звертався до „шестидесятників”:

А вірші писать, молоді поети,

Я буду вчитись у вас...

Другий — Григорій Тютюнник, автор роману **Вир**, що його перша частина належить до „золотого фонду” нашої прози.

Третій — поет і прозаїк Микола Руденко, який, до речі, так і назвав свою останню дозволена — і негайно ж після виходу в світ заборонену збірку поезій — **Оновлення**.

Ще тривав був процес „реабілітації”, як уже назустріч йому піднялася нова хвиля репресії: 1965 року впали судові засуди на найшляхетніших і найталановитіших представників молоді української інтелігенції. Проте було б помилкою вважати, що „третій просвіток” тривав лише сім років: з п'ятдесят сьомого по шістдесят четвертий включно. Адже традицію померлих (Симоненко, Тютюнник), засуджених та змушених замовкнути колеґ підхопили були автори Самвидаву, який мав широке розповсюдження на Україні, аж до нових арештів 1970 року.

Не можна ігнорувати й того акту, що саме на другу половину шестидесятих років, себто на той час, коли Ліну Костенко покарано мовчаням, зламано морально Драча й Вінграновського, коли молоді „шестидесятники” вже не мали змоги завоювати позиції в офіційно-дозволеній радянсько-українській пресі, а половина їхніх старших сучасників опинилася за ґратами, — саме на цей час, поруч із Самвидавом, припадають такі глибоко-відрадні явища, як поява серії „Перлини світової лірики”, як публікація творів Плужника, Зерова, Драй-Хмари, як постання кращих поезій Л. Первомайського та Миколи Руденка...

Тепер питання: які ж були тіняві сторони цього третього просвітку?

Українську літературу двадцятих років називають „розстріляним відродженням”, але побіч існує ще одна — вже не зовнішня, як попередня, а доглибинна характеристика: „під знаком Зерова”. Зеров як символ — це сполука вишуканого естетичного смаку, найвищого рівня культури, знан-

ня світових мов, неймовірної ерудиції, зумовленої даром абсолютної пам'яті, та великого поетичного таланту. Але під час „культурної революції” в Радянському Союзі стару інтелігенцію зеровського типу докорінно винищено, а натомість зліплено нашвидку нову, технічну півінтелігенцію.

Отож, я сказав би, що головною й найдошкульнішою вадою післясталінської доби взагалі і „третього просвітку” в нашій літературі зокрема, було то, що в нас не знайшлося „другого Зерова”.

Друге: повільність і неповнота процесу реабілітації.

Третє: інертність або й ворожість (тут слід згадати на-самперед Павла Тичину...) значної частини письменників старшого й середнього покоління до кожного нового прояву в літературі.

З цим тісно пов'язане й те, що для зформованих літературів звільнитися від пут соцреалізму виявилось не так то вже й просто. Якщо гальмом для літератури дев'ятого століття був етнографічно-побутовий реалізм, то тепер таким гальмом стала традиція соцреалізму.

А зниження загально-культурного рівня письменників відбилосся на літературній молоді у формі нахилу до римоїдів — із відповідним занедбанням культури доброї рими — та в недбалому ставленні до поетикальної термінології, зокрема в галузі жанристики: поети кинулися писати „сонети” й „баляди” — хоч із таким самим правом ті „сонети” можна було назвати „балядами”, а „баляди” — „сонетами”.

Щодо зв'язків із українськими письменниками за кордоном, то ці зв'язки мали досить односторонній характер, обмежуючися лише так званою нью-йоркською групою (себто —представниками крайнього модернізму), натомість — говорю лише про поезію — творчість Юрія Клена, Олега Ольжича, Олени Теліги, Михайла Ореста, Євгена Маланюка у Києві шістдесятих років практично лишалася невідомою...

Роки 1970-72 можна вважати кінцем третього просвітку. Та хоч партія й уряд відсвяткували чергову перемогу над українською культурою і проголосили — на глум над мистецькою творчістю — головним, „оперативним”, жанром літератури виробничий нарис, але ця перемога ще не здається мені остаточною: ще просякають коли-не-коли за кордон твори самвидавських — в тому числі ув'язнених поетів, — ще дехто на провінції пише справжні вірші, ще серед наймолодших вириває раз-у-раз бажання писати так, як підказує серце, а не як наказує партія...

Микола Степаненко

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ДОБУ БРЕЖНЕВА І КОСИГІНА (1964 - 1975): ПЕРЕГЛЯД ФАКТІВ І ВИСНОВКИ

Розвиток подій у царині української культури в період післяхрущовського, брежнєвсько-косигінського одинадцятиліття переконливо стверджує неможливість розв'язання національного питання в Советському Союзі й подає численні докази для слухності висновків об'єктивних українських і західних советологів. Одним із свідчень того очевидного факту, що національне питання залишається ще найбільш кризовим питанням політики Комуністичної Партії Советського Союзу, є постійне й посилене викликання т. зв. „буржуазного націоналізму” й місництва, „яке споріднене з націоналізмом”, у численних промовах всесоюзних і республіканських вождів, у зливі пропагандивних видань і навіть у нібито наукових розвідках. Цих останніх, виданих за цей час переважно в Москві і в столицях тих союзних республік, де національні почуття особливо гостро виявляються, можна начислити десятками.*

* Принагідно згадаємо лише важливіші: Э. Баграмов, **Национальный вопрос и буржуазная идеология**, Москва, 1966 г.; Р. А. Тузмухамедов, **Ответ клеветникам. Самоопределение народов Средней Азии и международное право**, Москва, 1969 г.; И. С. Зенушкина, **Советская национальная политика и буржуазные историки**, Москва, 1971 г., а також збірник під назвою **Против буржуазных фальсификаторов истории и политики КПСС**, Москва, 1970 г.; Г. А. Хидоятов, **Ленинская национальная программа и современная идеологическая борьба**, Ташкент, 1972 г.; **Факты и домыслы. Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе**, Кишинев, 1972 г.; М. И. Куличенко, **Национальные отношения в СССР и тенденции их развития**, Москва, 1972 г.; **Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях**, Москва, 1972 г.; Н. М. Калтахчян, С. Т. Калтахчян, **Ленинская теория наций и ее фальсификаторы**, Москва, 1973 г.; И. П. Цамерин, **Теоретические проблемы образования и развития Советского многонационального государства**, Москва, 1973. г.

А оце недавно в Київському Видавництві Політичної Літератури з датою 1974 року появилася 196-тисторінкова монографія Лариси Опанасівни Нагорної під назвою **Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС**.

Завдання усіх цих видань на перший погляд є доказати нібито „успішне розв'язання національного питання в ССРСР” і розкрити безпідставність висновків „буржуазних советологів”, а в тому числі й таких українських дослідників: Романа Смаль-Стоцького, Бориса Левицького, Костянтина Кононенка, Ярослава Білінського, Івана Решетаря, Мирослава Прокопа, Юрія Бориса й Григорія Костюка. Але при пильному і вдумливому читанні хочби й книжки Лариси Нагорної не можна визбутися переконання, що насправді ця пропагандивна артилерія націлена на теоретичні принципи, факти й висновки таких підсоветських авторів-дисидентів і об'єктивних дослідників, як Валентин Мороз, В'ячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба і Михайло Брайчевський, а також на заяви, звернення й звіти українських комуністів і комуністів інших країн (наприклад, делегації Канадської Комуністичної Партії, яка відвідала Україну в 1967 році і звіт якої був опублікований у комуністичному часописі **Життя і слово** за 1-ше січня 1968 року (та навіть на книжку колишнього правовірного виконавця волі Москви в Україні Петра Шелеста — **Україно, наша Радянська**, яку гостро розкритикував його наступник Володимир Щербицький і в якій М. Суслов добачив „одне з джерел українського націоналізму”). Виходить, що мав повну рацію Валентин Мороз, твердячи в „Хроніці опору”, що „все українське пахне націоналізмом”.¹

Вимовним доказом того, що національне питання в Советському Союзі є дуже далеким до розв'язання, можуть бути численні вислови невдоволення й гострої критики під адресою комуністичної національної політики і навіть неспокої, на які поліційний режим відповідає масовими арештами, таємними судами, довголітніми вироками ув'язнення й засланнями, тортурами й отруюванням „ліками” та іншими жорстокими переслідуваннями, які Іван Дзюба у своїй книзі **Інтернаціоналізм чи русифікація** окреслив як „кагебістський розгул”.²

Не зважаючи на те, що Микита Хрущов розвінчав Сталіна на 22-му З'їзді КПСС, згадавши і про диявольський

¹ Валентин Мороз, „Хроніка опору”, Документи самвидаву з України — **Широке море України**, збірник 7-й, Париж-Балтиморе, 1972, стор. 234.

² Іван Дзюба, „Інтернаціоналізм чи русифікація?” Журнал **Сучасність** ч. 4(88), квітень 1968, стор. 68

плян „батька народного” переселити всіх українців, він, як і Сталін, був послідовним здійснювачем московсько-комуністичної, імперіялістичної політики колоніального визиску України й безоглядної русифікації усіх ділянок української культури. Таким він виступає у нецензурованих творах підсоветських об’єктивних дослідників національного питання. Іван Дзюба у згаданій вище праці розглядає сталінську і хрущовську політику, як явища одного пляну, називаючи їхню систему поглядів і дій „сталінсько-хрущовським наплюїзмом”.³

Натягаючи на себе українську вишиту сорочку відразу ж після смерті Сталіна, Хрущов зручно використав національні сентименти комуністів з України, щоб розправитися з Лаврентієм Берією й іншими „антипартійниками”. А далі, щоб утриматися на становищі диктатора, він допустив короткотривалу „відлигу” в кінці 50-х — на початку 60-х років, в час якої появився чудовий виквіт незнищенного творчого духа української нації у постаті шестидесятників. Але ніхто інший тільки той же Хрущов став автором „нової” воєвничо шовіністичної програми КПСС „зближення і злиття націй”, схваленої тим же 22-им З’їздом КПСС в 1961 році, що стала ідейною основою нового розгрому українського відродження, яке вже встигло виявити свої могутні розміри і яке „в запалі боротьби” зігнувало або переочило „зворушливу опіку КДБ над справами української культури”, що, за словами Івана Дзюби, тривала роками й обіймала найрізноманітніші й технологічно найбільш удосконалені й витончені форми „роботи”.⁴

Вже за добрих півроку до проголошення цієї Хрущовської доктрини (22-й з’їзд відбувся в жовтні 1961 році), весною 1961 року, розпочався наступ на основу, з якої стартували шестидесятники — новаторську літературну критику, що її творцями були Іван Дзюба й Іван Світличний. В липні 1961 року цими справами вже займалася Секція Критики Спілки Письменників України. Далі вогонь переноситься на групу молодих поетів, підготовлених статтями Дзюби й Світличного і впроваджених ними в літературні журнали. А 23 червня 1962 року засідання Президії Спілки Письменників України під головуванням лихозвісного Юрія Збанацького вже постановило рішуче обмежити творчу свободу письменників. Коли „зворушливі опікуни” з КДБ відповідним чином „розорали” ниву української літератури й мистецтва і за допомогою середників масової агітації дещо зробили в справі підготовки „публічної опінії”, тоді на арені знову появився Ми-

³ Там таки, стор. 76

⁴ Там таки, стор. 68

кита Хрущов, цього разу в позі вже відомого із сталінських часів господаря „зустрічі діячів партії й уряду з працівниками літератури й мистецтва”, яка відбулася 8 березня 1963 року, тобто через півтора роки після проголошення його доктрини „зближення й злиття націй”. Щоб прикоротити всі сумніви й ілюзії й привернути той стан, який у жандармському афоризмі „Сталин был — так порядок был” зформулював пізніше капітан львівського КГБ Володін під час допиту Мих. Масютка⁵, Микита Хрущов виголосив свою сталінську промову під назвою „Висока ідейність і художність — велика сила радянської літератури”, в якій категорично наголосив, що „ЦК добиватиметься” від усіх працівників літератури й мистецтва „неухильного проведення партійної лінії”. Слово „добиватиметься” не тяжко було зрозуміти, як „добиватиме”. Добивання перейшло на форум „відкритих зборів партійної організації Спілки Письменників України”, що відбувся вже 19 квітня 1963 року, а потім перекинулося на сторінки газет та журналів, які зарясніли такими вірнопідданськими й підлабузницькими стандартами агітації найпонуриших сталінських часів: „Творчістю виправдаємо довір'я” (Т. Левчук), „Наша творчість — комунізму” (Н. Рибак), „Торжество ленінських принципів” (Л. Дмитерко) і т. п.

Василь Симоненко у своєму „Щоденникові” під датою 21 липня 1963 року зробив такий багатозначний запис: „Ледве не задихнувся в пороховому диму ідеологічних баталій. Реалізм одержав чергову вікторію, не творами, правда, а адміністративними заходами”.⁶

Як пише Іван Дзюба в цитованій вище праці, „були спроби поговорити на ці теми” навіть із „самим” Микитою Хрущовим, але „сам” так „зворушливо лаконічно роз'яснив... одному „ходакові” з України: „Этот вопрос (тобто питання тогочасної національної політики комуністичної партії — М. С.) не трогайте: сломаете спину”.⁷

Щоб не залишалось найменших сумнівів стосовно послідовної сталінської позиції Микити Хрущова в справах національної політики належить згадати ще його „приватну” розмову з січня 1964 року, в якій він дораджував: „Треба закрутити гайки. Будемо переконувати українців, що їм треба перейти на російську мову. А коли це не допоможе, повторимо

⁵ Валентин Мороз, „Репортаж із заповідника імени Берії”, журнал Сучасність, ч. 4(88), стор. 78.

⁶ Василь Симоненко, Берег чекань, В-во „Пролог”, 1965, стор. 177

⁷ Іван Дзюба, „Інтернаціоналізм чи русифікація” журн. Сучасність, ч. 4(88), стор. 75

ім 1937 рік”.⁸ Не тяжко розшифрувати, що він мав на увазі, згадуючи оргії єжовсько-сталінських опричників в Україні.

**

Цей схематичний екскурс у добу Микити Хрущова, хоч який він, може, задовгий, є необхідний, щоб зрозуміти розвиток подій брежнєвсько-косигінського одинадцятиліття і „їхню” національну політику. Розпочнемо підсумковим ствердженням того, що окремої брежнєвсько-косигінської національної політики НЕ БУЛО й не могло бути в силу традиційно імперіялістичної політики московських комуністів. Основи цієї політики лежать у наскрізь суперечливих, гумовогнучких і пропагандивно демагогічних тезах ленінських писань перед і пореволюційних років, які залежно від переконань і бажання авторів можна нагинати як завгодно. Ми були і є свідками того, як їх вправно і з успіхом використовують великодержавні шовіністи усіх мастей, а також новітні захисники національних інтересів під советами, які силою Обставин можуть покликатися на „доброго” й непомильного Леніна й боронитися тільки висловлюваннями марксистсько-ленінських теоретиків.

І Сталін, і Хрущов, і брежнєвсько-косигінська двійка взяли і беруть від „клясиків” марксизму й від Леніна виключно те, що виправдовує їхню московсько-централістську імперіялістичну політику. Хрущовські спадкоємці є сучасними рецидивістами сталінізму й послідовними продовжувачами хрущовської національної політики безоглядної колоніальної експлуатації, примусової русифікації й жорсткого винищення духових і матеріяльних основ національних культур та їх свідомих носіїв.

Зручно використавши українську вишиту сорочку після смерті Сталіна, а потім короткотривалу „відлигу”, Микита Хрущов опрацював дуже детальний плян знищення українського відродження насамперед руками одвічних презрених малоросів — комуністів-автохтонів з України, зокрема Петра Шелеста, якого він уже в липні 1963 року зробив першим секретарем Комуністичної Партії України, що, як знаємо, є лише територіяльним відділенням московсько-шовіністичної комуністичної партії. Його погроза з січня 1964 року „повторити 1937 рік” ґрунтувалася на докладних відомостях „зворушливих опікунів над справами української культури”, одержаних із „опрацьованого” терену. „Пленарний переворот”, назвімо так уже певного роду традицію советсько-комуністичного зразка, що трапився 14 жовтня 1964 року і що закінчив добу Микити Хрущова, лише трохи сповільнив

⁸ Сучасність, ч. 2(86), стор. 108.

і припізнав майже на один рік закросне Хрущовим спустошення української культурної ниви, може навіть дещо зм'ягчив його (спустошення) в своїй початковій фазі восени 1965 року, коли після масових арештів ще деколи й допускалися обмежено „відкриті” судові процеси.

**

*

Але Брежнєв і Косигін прийшли „на готове” й пішли випробованим і уторованим шляхом. Насамперед, вони доручили безпринципному цинікові, який пережив усі чистки й перевороти, Анастасові Мікоянові вже 17-го жовтня 1964 року говорити про велику національну питому вагу України і її значні політичні потенціали. Потім черідкою потяглися обдаровування милостями й чинами вірнопідданих малоросів, яких побажали бачити в самій Москві, що вже ставала „всему міру галава”. В листопаді 1965 року Києву присвоєно звання міста-героя із врученням на окремих урочистостях ордена „Золотої зірки”, де всі вельможі підкреслено говорили по-українському.

Дещо приголошнені першою хвилею арештів восени 1965 року, сили українського національного опору й самооборони потайки працювали над теоретичним розпрацюванням „непофальшованої” ленінської національної політики, нагінаючи його (Леніна) гумові тези в потрібний і корисний для них бік, а також докладно документуючи факти порушення тієї політики й „ленінських принципів законности”. За цих обставин і здається таки з благословіння Петра Шелеста, який, мабуть, мав на увазі зовсім щось інше, Іван Дзюба написав у грудні 1965 року джерельну, пильно обґрунтовану, удокументовану й глибоку аналітичну студію традиційної імперіалістично-колоніальної й насильницько-русифікаційної політики в Україні. В 1966-67 роках старанно укладав своє **Лихо з розуму** В'ячеслав Чорновіл, який у передньому слові „Від укладача”, писаному 20 квітня 1967 року, допускав можливість і закономірність появи подібних матеріалів. „Немає жодної гарантії, — писав він, — що по руках не підуть (а, може, вже й ходять) ще якісь підписані чи анонімні статті, де йдеться про русифікацію державних установ, шкіл, вузів, культурних закладів, про економічну недорозвиненість більшості областей України і вимушену еміграцію українців до Сибіру, про штучно створювану зміну етнічного складу населення УРСР, і т.д., і т.п.”⁹

Перші геростратівські спустошення української культурної ниви за доби Микита Хрущова, гаслом і заохоченням до

⁹ **Лихо з розуму** (портрети 20 „злочинців”), Збірник матеріалів уклад В'ячеслав Чорновіл, Париж, 1968, стор. 25

початку яких послужила його промова 8 березня 1963 року, сталися якраз у роковини Тараса Шевченка, коли українська громадськість цілого світу готувалася до урочистого відкриття пам'ятника Пророкові у Вашингтоні й відзначення 150 тиріччя з дня його народження. Ці спустошення були спрямовані насамперед проти Тараса Шевченка, як обличителя політики московських царів, і проти Тараса Шевченка, як символа негнutoї і безкомпромісової боротьби. Світ про них довідався щойно через три місяці після падіння Хрущова, в січні 1965 року, коли на Захід предістався перший документ української самооборони — заява „З приводу процесу над Погружальським”.¹⁰ В цьому документі читаємо, що вже „протягом 1963-64 рр. „багато робилося”, щоб у шевченківських святкуваннях „не було нічого Шевченківського”. „Назовні Тараса ніби вславляють, — сказано далі в цьому документі, — Бо що ж інакше робити з ним? Але насправді йде велика війна з Шевченком. Його найбільші політичні поезії („Осії глава XIV”, „І мертвим і живим...”, „Розрита могила” та ін.) замовчуються. Є спеціальна вказівка суворо наглядати за шевченківськими концертами й вечорами, щоб вони проходили на рівні гопака, а то, не дай Боже спливе щире слово Кобзаря, пробудить у когось думку про Україну, про „нашу, не свою землю”. А скільки в журналах і газетах було цензурою знято матеріалів — статей, віршів про Шевченка, в яких секоти побачили „натяки” на сучасне становище України”. Згідність із правдою цього анонімного свідчення стверджує такий запис Василя Симоненка у його „Щоденникові”, датований 6-им липня 1963 року: „Минулої неділі ми були в Одесі, де місцеві твердолобі натішили нас своїм ідіотським жахом: аби чого не сталося. Фактично нам заборонили виступати на шевченківському вечорі. Виходить, Тараса дехто боїться досі”.¹¹ Але вершиною наруги над пам'яттю Шевченка, над українською культурою взагалі і над мистцями, які увіковічували в образах його безмежну любов до України і його полум'яний дух борця й „апостола правди і науки”, було варварське знищення вітражу з портретом гнівного Пророка в будинкові Київського Університету, що сталося в березні 1964 року. Зовсім зрозуміло, що „велика війна з Шевченком” була значною частиною війни з українським народом і його культурою, яку після Сталіна настирливо і методично продовжував Микита Хрущов.

Іншим дуже важливим аспектом цієї боротьби проти української культури в добу Хрущова було справді вже діло рук новітнього Герострата — Погружальського, який

¹⁰ „Сучасність”, ч. 2(50), лютий 1965, стор. 83

¹¹ Василь Симоненко, *Берег чекає*, стор. 178

24 травня 1964 року спалив бібліотеку Академії Наук УРСР з близько 600.000 томами важливих архівних матеріалів і рідкісних книг. Як відомо з біографій Івана Дзюби й Івана Світличного, обидва вони творчо виростили в бібліотеках і архівах Академії Наук. Зворушливі опікуни з КДБ „над справами української культури” (вислів Івана Дзюби), виховані в школах і в душі найчорнішої московської реакції пригадали собі просту пораду героя комедії **Лихо з розуму** А. Грібєдова — Фамусова, який єдиний порятунок від крамоли бачив у тому, щоб „Забрать все книги бы да сжечь”, бо ж „Ученье — вот чума, ученость — вот причина”.

Знищити або принайменше зфальсифікувати історичну пам'ять народу, заставити його виклинати й паплюжити, як зрадників і запродавців, своїх героїв і провідників — така непомильна тактика усіх народовбивців і колонізаторів, а особливо ж московських.

**

Микита Хрущов зробив перші кроки у вірному і єдиному можливому для національної політики московських комуністів напрямкові. Брежнєв і Косигін пішли ще далі цим випробуваним шляхом. Колись, коли відкриються всі таємниці Кремля, світ на основі незаперечних документів довідається про те, що ми знаємо на основі переказів з вірогідних джерел і що ми переочуємо й недооцінюємо: однією з чи не найважливіших причин його усунення, як і недавнього усунення Петра Шелеста, була відносна повільність або й відсутність навалної дії в справі знищення української культури й обезголовлення її діячів. Особливо „неприпустимо мало” зробив Микита Хрущов у „великій війні з Шевченком”, не зумівши заблюкувати здвигнення і відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні й тріумфального походу його духа континентами світу в 150-ту річницю з дня народження, який (похід) невимовно сприяв виростові й скріпленню національної гідності українців.

Щоб все ж таки зробити видимість, що московським шовіністам розходить ся не про український опір і українську національну самооборону, Брежнєв і Косигін після масових арештів української національно свідомої інтелігенції в серпні й вересні 1965 року, „притягнули до відповідальности” й 10 лютого 1966 року zorganizували „судову показуху” з процесом А. Снявського і Ю. Данієля. „Дивіться, — мовляв, — судимо й переслідуюмо всіх наклепників на советську дійсність і ворогів народу”. Кидається, однак, у очі той факт, що, по-перше, із одинокою і давно відомою справою А. Снявського і Ю. Данієля не поспішали й розпочали її слухати вже тоді, коли засудили в Луцьку, в кінці січня 1966

року, Валентина Мороза і Дмитра Іващенко, а 7 лютого того ж року — Михайла Озерного в Івано-Франківському. По-друге, суд над А. Синявським і Ю. Данієлем був намірено відкритим, розуміється із стислою контролею дозволів на присутність при слуханні справи, тоді як усі судові процеси над українськими діячами культури, крім першого — в Луцьку над В. Морозом і Д. Іващенко, були закритими, хоч Петро Шелест у розмові з дружиною Івана Русина обіцяв, що ніхто не буде незаконно покараним, що всі обвинувачені будуть суджені відкрито і що преса подасть звідомлення про їх вину.¹² Закриті суди, річ ясна, стали кошмарним супутником комуністичної диктатури вже від перших днів її існування. Найбільшого розвою вони набули за часів „культу особи”, що його так обгрунтовано й переконливо розвінчав на 22-му з’їзді КПСС Микита Хрущов. Але цей же розвінчувач, який на 21 з’їзді КПСС, в 1959 році, чванився тим досягненням, що в той час нібито не було вже політичних в’язнів і політичних процесів у СРСР,¹³ цей же Микита Хрущов „допустив” до того, що в січні 1961 року було таємно заарештовано сім українських юристів, серед них чотирьох членів КПУ, яких 20 травня 1961 року „в закритому судовому засіданні в м. Львові” засуджено на різні тяжкі строки ув’язнення, а Лева Лук’яненко навіть до розстрілу, за намір створити Українську Робітничо-Селянську Спілку й пропагувати на підставі конституцій УРСР і СРСР вихід із Советського Союзу, „залишаючись у співдружності соціалістичних держав”.¹⁴ Як бачимо, і в цьому відношенні Брежнєв і Косигін ішли послідовно шляхом Леніна, Сталіна і Хрущова, встеленим тілами мільйонів невинних жертв.

„Велика війна проти Шевченка”, фальсифікація української історії й „випалювання її „калєнім железом”,¹⁵ масові арешти, таємні суди, довготермінові засуди, а потім повторні арешти й суди, заслання й фізичне винищення національно свідомих діячів української культури — це лише головні, але далеко не всі, методи русифікаторської, шовіністичної „національної політики” КПСС в Україні, яку після Хрущова здійснюють Брежнєв і Косигін.

Крім традиційних Шевченківських днів, національно свідомі українці, зокрема молодь, від кількох років відзначають також день 22 травня — день перевезення тіла Шевченка з Петербурга на Батьківщину. Партійні, комсомольські й кагебівські апаратчики в цей день навмисне, щоб пе-

¹² Ferment in the Ukraine, ed. Michael Browne (New York-Washington: Praeger Publishers, 1971), 7.

¹³ Правда, 28 січня 1959 р.

¹⁴ Українські юристи під судом КГБ, „Сучасність”, 1968, стор. 33

¹⁵ Сучасність, ч. 2(50), стор. 81

решкодити панувальникам національного Пророка, влаштовують свої галасливі „фестивали”, марші, походи й бенкети, а також забороняють урочисте відзначення цього ювілею. Наслідуючи хрущовських вандалів, які зруйнували вітражі в Київському Університеті, брежнєвсько-косигінські апаратчики тепер „лише” зривають портрети в приміщеннях бібліотеки (наприклад, село Дуба, Рожнятівського району, Івано-Франківської області, початок січня 1970 р.).

Для знищення історичної пам'яті українського народу за брежнєвсько-косигінських часів широко застосовується випробуваний хрущовський метод — підпали й зривання за допомогою вибухових матеріалів. Чотири рази вже підпалювали Видубецький монастир, в якому складені цінні книги й архівні матеріали, — 26 листопада 1968 року, потім 12-13 і 13-14 грудня того ж року й нарешті в січні 1969 року. Послідовно знищуються пам'ятники української церковної архітектури. Жахливих спустошень зазнає українська історична наука, переставлена на вихвалювання російських вельмож, генералів і царів, які „розпинали вдову-Сиротину”. Безчещуються, руйнуються і знищуються історичні реліквії, зокрема козацьких часів, та пам'ятники національної військової слави (наприклад, зруйнування у Львові стрілецьких могил).

Крім повторних і нових масових арештів та запроторень у концтраки Сибіру, де вже за свідченнями, наприклад, Андрія Амальріка, більше половини в'язнів є „так званими буржуазними націоналістами — литвинами, латвійцями, грузинами, українцями й іншими”,¹⁶ брежнєвсько-косигінські рецидивісти сталінізму вдаються до вбивств не лише еміграційних політичних діячів, а й діячів національної культури в Україні (наприклад, убивство художниці Алли Горської 28 листопада 1970 року).

**

Рух українського опору й самооборони спромігся на великий історичний подвиг — видання збірників **Український вісник**, яких уже вийшло 9-ть чисел, починаючи від 1970 року. Будучи виданням легальним і конститутційним та не антисоветським і не антикомуністичним, **Український вісник** уже вмістив сотні документальних матеріалів і інформацій „про порушення свободи слова і інших демократичних свобод, гарантованих конституцією, про судові і позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму і українофобії), про способи дезінформувати громадськість, про становище українських політв'язнів в тюрмах і таборах, про різні акції протесту тощо”,

¹⁶ Ferment in the Ukraine, стор. 19

а також подавав огляди, „публіцистичні статті, документи, художні твори та інші матеріали, які вже набули поширення у „Самвидаві”¹⁷.

На підставі тих матеріалів стає зовсім очевидним, що сучасна національна політика КПСС є закономірним продовженням кількасотлітньої, традиційно колонізаторської й русифікаторської політики царського й ленінсько-сталінсько-хрущовського режимів. Крім згаданих вище головніших напрямків, вона, ця політика, спрямована на даліше витиснення української мови з державних установ, університетів та інститутів, середніх шкіл і наукових видань; на загальмування наукового вивчення фондів української мови, зокрема видання різних словників; на зменшення числа й тиражів видань українською мовою; на зведення української літератури до рівня провінційної; на знищення української національної кінематографії (передання ліпших сценаріїв О. Довженка „Мосфільмові” й приписування росіянам того, що створено українцями); на гвалтовне обмеження свободи творчості письменників і мистців; на ізолювання українського культурного процесу від світу й навіть від країн т. зв. „соціалістичного блоку”; на позбавлення навіть культурної опіки над понад 5-ма мільйонами українців, які живуть в межах російської федерації та в інших союзних республіках; на переманювання, насильне депортування й створювання нестерпних умов для праці технічної інтелігенції, наслідком чого вона змушена переселятися з України; на вимішування українського населення й збільшення іншонаціонального елемента в Україні; на перетворення Української Республіки в колоніальну адміністративно-територіальну провінцію московської імперії; на посилену пропаганду єдиної мови майбутнього комуністичного суспільства, зрозуміло, російської; на денаціоналізацію у формі підступного „зближення”, а потім і злиття націй з єдиною мовою. Це і є та справжня національна політика Комуністичної Партії Советського Союзу, ще раз підтверджена рішеннями 24-го її З’їзду, який відбувся в березні 1971 року і з яким розпочався період найбрутальшої тотальної денаціоналізації й русифікації, безоглядно здійснюваної Брежнєвим і Косигіним. Доказом цього є друга хвиля масових арештів в Україні, підготовлена й перепроваджена в Україні вже ставлениками Брежнєва й Косигіна на початку 1972 року, коли заарештовано понад 200 національно свідомих і активних українських інтелегентів, яких засуджено на довголітнє ув’язнення в тюрмах і концтраційних таборах.

Окремою, але дуже вимовною й характерною подією для доби тотальної русифікації після 24-го з’їзду КПСС, є падін-

¹⁷ Український вісник, випуск 6-й, стор. 5

ня хрущовського намісника в Україні — Петра Шелеста, який, за висловом Шевченка, „Україну правив” від липня 1963-го і до травня 1972-го року, потім був покликаний до Москви на третєорядне становище заступника голови Ради Міністрів аж нарешті був усунений із складу членів Політбюро 27 квітня 1973 року. Зовсім певно, що Петро Шелест в найменшій мірі поплатився за свою книгу, в якій безпідставно добачувано „підсичування націоналістичних ілюзій”, хоч оскільки вона була написана українською мовою та ще й на початку назви стояло звернення: „Україно”, а не „вітчизно”, чи „батьківщино” (а за логікою ж московських шовіністів „все українське пахне націоналізмом”), то Брежнєву, Косігіну й Суслову вільно було дійти й до таких висновків. Але поминаючи гумористичну логіку, приходимо до висновку, що справжніми причинами падіння Петра Шелеста були: його українське походження (Москва залюбки користується руками автохтонів, особливо ж для „мокрих діл”, але ніколи їм не вірить; Володимира Щербицького, який розгромив Петра Шелеста й виклинає „буржуазних націоналістів” чекає доля його попередника. Це неодмінний закон московської імперії). Дальші причини падіння Петра Шелеста: виступ на 5-му З’їзді Спілки письменників України на захист чистоти української мови; потім у 1967 році він „бовкнув” делегації канадських комуністів, що „тільки дурень може гадати, що російська мова стане панівною на Україні”,¹⁸ далі — він допустив до того, що Іван Дзюба через кілька днів після масових арештів восени 1965 року, 4 вересня того ж року, виступив із прилюдним протестом у кінотеатрі „Україна”, в Києві¹⁹, що більше — Шелест „благословив” і легковажив джерельні досліді того ж Івана Дзюби над національною політикою КПСС в Україні, а пізніше — з керованого ним Центрального Комітету КПУ було вислано 25 копій Дзюбиного меморіялу до секретарів обласних партійних комітетів. Як уже було сказано, Шелест навіть обіцяв дружині Івана Русина, що суди будуть відкриті й преса про них писатиме. Але найголовніше — ціла злива заяв, протестів, скарг, які масово поширювалися серед населення, навіть документи, що продісталися в Україну з Мордовських концтрактів, Лихо з розуму В. Чорновола і особливо кілька самвидавних випусків Українського вісника!!! За скрізь у світі почутий голос сторозтерзаного і сторозіп’ятого народу, за його нездушений опір і самооборону хтось мусів відповідати! Іншої альтернативи советська імперія і її „національна політика” не має.

¹⁸ Сучасність, ч. 7-8 (175-176), стор. 125

¹⁹ Ferment in the Ukraine, стор. 4

**

Але брежнєвсько-косигінське одинадцятиліття було не лише часом втрат і поразок українського національного опору й самооборони. Це був також час винайдення й застосування новітніх форм і методів боротьби за збереження української нації, за повернення українському народові Богом даних прав, за гарантування приписів паперової конституції, за скріплення національної честі і гідності, за виховання новітньої когорти аристократів духа, лицарів, апостолів і одержимих. За своєю суттю це вже була політична боротьба, в якій було досліджувано можливості й акумульовано досвід для майбутнього національно-державного розвитку. Це була боротьба за гідне місце великого народу „в народів вольних колі”.

Може ще й зарано робити остаточні підсумки, хоч є очевидними докази тотального банкрутства лєнінсько-сталінсько-хрущовсько-брежнєвської національної політики й деяких тимчасових успіхів російсько-расистського шовінізму і хоч не помітно ще ознак розвалу новітньої московської імперії, та все ж позадискусійним є ствердження виняткової живучості й винахідливості українського народу, його неспинного віросту в модерну націю. На прикладі інших народів бачимо, що неодмінними супутниками модернізації є поширення освіти й здобутків науки, залучення до національного життя щораз більших груп населення, посилення національних сентиментів і лояльностей, а разом вияскравлення етичних і культурних відмінностей та усвідомлення національних приналежностей. Із кошмарів брежнєвсько-косигінського шовінізму український народ покищо виходить із позитивами в його національному баянсі. „Нація може жити тільки тоді, коли є люди, готові за неї вмерти, — писав Валентин Мороз у „Мойсеї й Датаї”. — Коли сини її вірять, що їх нація — богообрана, вважають свій народ найвищим витвором історії”. Таких людей в сьгоднішній Україні є вже не десятки, а сотні. Найбільшою поразкою Брежнєва і Косигіна є те, що після другої хвилі масових арештів шевченківський принцип — „Краюсь, мучусь, але не каюсь” увійшов у серце й розум кожного борця і став змістом його існування. Брежнєвсько-косигінська доба вичерпалася, і відхід однієї чи й обох її заголовних фігур є справою лише кількох років.

Новітній український рух опору і національної самооборони, що виник у протигагу практичному здійсненню московсько-комуністичної теорії злиття націй, маючи всеохопну програму боротьби за відвоювання підставових прав і людських свобод, хоч і є переважно рухом молоді й інтелектуалів гуманітарних професій, одначе є рухом свіжим, динамічним, гнучким і притягальним. Він, щоправда, ще не користується

з підтримки чи активної участі технократів, державних урядовців, низових і середніх партійних апаратчиків, професіоналістів і робітників. Одначе показовим і таким, який прокує йому перспективу розростатися на силі, є факт приходу до нього людей донедавна може навіть національно незідентифікованих. Український вісник ч. 6 оповідає про заарештованого в Одесі 9-го липня 1970 року лікаря Олексу Притику, який „декілька років тому,... тоді невідомий, з'явився до пам'ятника Т. Шевченка в Одесі, поклав квіти, став на коліна і поганою українською мовою (підкреслення мое — М. С.) став просити у Шевченка вибачення, що так пізно до нього прийшов... Відтоді О. Притика був постійно присутній на українських концертах і вечорах, зав'язував знайомства з одеськими українцями, робив спробу організувати український самодіяльний хор та ін.”²⁰ І, зрозуміло, був заарештований і звинувачений „в антирадянській пропаганді та агітації з метою підриву чи ослаблення радянської влади”.

Будучи на своїх початках рухом легалістичним і культурницьким, спрямованим на забезпечення конституційних прав людини і громадянина, бо до цього позему його понизила півстолітня московська терористична національна політика КПСС, рух українського опору й національної самооборони стягнув на себе расистські жорстокости і репресії й породив жертви та мучеників. Це в свою чергу привернуло до нього увагу й симпатії суспільства і забезпечило його майбутній розріст та прискорило оформлення ідейної платформи новітньої української політики й створення серйозної української публіцистики.

„Віра виникає тоді, коли є мученики, — писав В. Мороз у „Замість останнього слова”. — **Знищені стають прапором.** Знищені — це кремень, з якого будуються кришталеві фортеці в чистих душах... Національне відродження є процесом, що має практично необмежені ресурси, бо національне почуття живе в душі кожної людини — навіть тієї, яка, здавалося б давно умерла духовно... Нові процеси на Україні (і в усьому Союзі) тільки починаються”.²¹

²⁰ Український вісник, випуск 6-й, стор. 152

²¹ Широке море України, Збірник 7-й, стор. 198, 200, 201

Степан Чорній

УКРАЇНСЬКА МОВА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УМОВАХ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Найлотіший ворог України — Москва — пограбувала наш край з усього. Навіть стару назву Русь Московія живцем вирвала з живого організму українського народу після Полтавської трагедії 1709 року (див. спец. указ Петра I з 1713 р.) і без найменших скрупулів присвоїла її собі.

Петро I почав силою забирати вчених з України (з Києво-Могилянської Академії), композиторів, артистів, малярів, співаків, щоб вони вкладали свій творчий розум під підвалини майбутньої московської культури.

У 1720 році Петро I видав наказ, в якому говорилось: „вновь книг никаких не печатають”.¹ „Святіший Синод”,² вдовольняючи бажання ката народів — царя Петра, — заборонив друкування церковних книг українською мовою, бо, мовляв, це

„незгідно з російським друком, щоб не дійшло в таких книгах до жадної суперечливости у східній церкві”.³

Словом, і Валуєвський циркуляр 1863 року, і „Емський указ” 1876 року мали знаменитого вчителя в особі царя Петра I.

Новітня Російсько-совєтська імперія під прапорами Леніна — Сталіна — Брежньєва продовжує імперську політику свого „великого” предка царя Петра.

Найкращі пам'ятки української культури пограбовано й вивезено в Московію і вони пишуться зараз в музеях Москви й Ленінграду, деякі з них, як наприклад, старовинні священичі ризи, продаються за долари в Нью-Йорку. Кращих співаків, науковців, артистів, кіно-режисерів забирають

¹ Смаль-Стоцький Роман, Українська мова в совєтській Україні, НТШ, Нью-Йорк, Торонто, Сідней, Париж, 1969, стор. 27.

² Треба пам'ятати, що діловим керівником „Святішого Синоду” був наш земляк Теофан Прокопович, що також був першим дорадником Петра I.

³ Тимошенко П. Д., Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови, частина II, Радянська школа, Київ, 1961, стор. 301.

до Москви, реклямують їх як російських діячів науки й культури. Досить заглянути до БСЭ (Большая Советская Энциклопедия) і там можна знайти дивовижні речі. Навіть О. Довженка вважають видатним „русским кинорежиссером”.

Заборонено історикам-українцям досліджувати Київську добу. Це можуть робити російські науковці. Москва силоміць усуває українську мову з усіх ділянок державного, суспільного, економічного, наукового й культурного життя. Можна бути патріотом і любити тільки Москву й Московсько-советську імперію, а не Україну, бо це, мовляв, вияв українського „буржуазного націоналізму”. Українській молоді впоюють російський дух і зневагу до всього українського, починаючи з садочка, школи, піонерської й комсомольської організацій та кінчаючи університетськими студіями. Це ще далеко не всі засоби, які використовує Москва, щоб знищити духовість українського народу, а в першу чергу його мову.

Мова відіграє одну з найважливіших функцій у житті суспільства, а саме — вона є найдосконалішим засобом спілкування поміж людьми і тому вважається найдорожчим скарбом людства.

Основні елементи сучасної української народної мови зародилися ще в далекій давнині, зонайменше в період розвитку Київської держави. Дехто з сучасних українських мовознавців, як, наприклад, В. Чапленко, твердить, що зародження „всіх яскравих особливостей східнослов'янських, а тим самим і української мови треба відсунути в далеке ще індоєвропейське минуле”.⁴

Мова це не тільки важливий засіб спілкування, але один з найважливіших ознак нації. Тому то мова кожного народу повинна бути щоденною офіційною мовою наукової та художньої літератури, ділових документів, преси, школи, державних, громадських і політичних установ, радіомовлення, телебачення, театру і т. д.

Виринає питання: чи сучасна українська мова в так званій „суверенній УРСР” користується правами вільної державної нації? Вистачить поїхати в Україну й особисто переконатися, в якому жахливому стані приниження й дискримінації перебуває зараз українська мова, або познайомитися з такими працями, як **Інтернаціоналізм чи русифікація** І. Дзюби, **Лихо з розуму** Вячеслава Чорновола, **Освіта в радянській Україні** І. Коляски, **Репортаж із заповідника імені Берії** Валентина Мороза та самвидавним журналом з України **Український вісник**.

⁴ Чапленко Василь „Походження української мови в світлі адигейської теорії”, *Свобода*, чч. 157, 158, 159, серпень 1971.

Геноцидна політика Москви, яку розпочали російські царі супроти України й інших поневолених народів у минулому, продовжується на очах усього світу й зараз у новітній московській імперії, ім'я якій Радянський Союз.

Сьогодні ніхто не може заперечити, що між царськими указами в минулому і сучасною національною політикою кремлівських вождів з ЦК КПРС супроти України існує тісний зв'язок історичного перемства.

Відродження української культури під гаслом „українізації”, що розпочалося в 20-х роках, було припинене й розстріляне з наказу Сталіна у 30-х роках. Розпочалася примусова русифікація української мови оперта на т. зв. яфетичній теорії советського мовознавця Н. Марра. Хвиля русифікації шаліла аж до другої світової війни. Під час війни була деяка полегша, бо, по-перше, Москва втратила всю територію України, по-друге, треба було змінити дещо внутрішню політику, щоб змобілізувати всі сили на боротьбу проти німців, що дійшли вже аж до Волги. Після війни Москва знов відновила процес русифікації під різними гаслами, як ось: дружба народів, зближення й злиття мов, культур і народів і т. д.

Видавництво книжок в Україні

Після другої світової війни тираж книжок в Україні постійно зменшується. Питома вага тиражу книжок рос. мовою в 1928 р. була 82,5%. Але з розвитком культурно-національного відродження неросійських народів ССРСР, зокрема українського народу (1920-1932), видання книжок рос. мовою різко зменшилося до 52,9%. Російське великодержавне шовіністичне партійне керівництво вжило відповідних заходів, щоб загальмувати культурно-національний розвиток неросійських народів, зокрема українського, ставлячи у привілейоване становище російське книжкове видавництво. В результаті цього питома вага тиражу книжок укр. мовою у загальному тиражі із 12,6 у 1932 році знизилася до 6,5% у 1964 році, тобто за 32 роки — два рази (замість збільшитися! С. Ч.) У 1950 році питома вага книжок рос. мовою в ССРСР знову дійшла до — 80,9%, у 1955 — 83,8%, у 1960 — 84,5% і в 1964 — 84,5% загальної кількості видань книжок в ССРСР.

Якщо порівняємо питому вагу продукції книжок у 1964 році з питоною вагою українського й російського народів, то одержимо у відсотках яскраву картину дискримінації українського народу, що перебуває у колоніальному поневоленні російським народом.

мови	у відсотках:		більше (+) або менше (-) проти пит. ваги у % насел.
	неселення	тираж книжок	
російська	54,6	84,5	+29,9
українська	17,8	6,5	-11,3

Отже, на основі вищенаведених даних бачимо, що ніякої „рівності й дружби народів” в ССРСР не було й немає, що українці одержують книжок рідною мовою два з половиною разів менше проти питомої ваги свого населення в ССРСР, тоді, коли росіяни одержують книжок своєю рідною мовою 1,8 разів більше ніж їм належить за принципом рівності націй. (Рівність націй фальшиво була проголошена у 1917 р. Рос. комуністичною партією і, яка, нібито існує тепер в ССРСР!).

Наукові книжки

Тиражі наукової літератури українською мовою виявляють куди більшу дискримінацію українців в ССРСР. Як відомо, питома вага росіян в ССРСР становить 54,6%. Питома вага науковців-росіян вносить вже 66%, а тираж наукової літератури російською мовою становить аж 90%! Питома вага неросійських народів в ССРСР (разом з українцями) становить 45,4%, питома ж вага усіх науковців — неросіян вносить тільки — 34%, а питома вага наукової літератури мовами усіх неросійських народів ССРСР сягає лише 10% загальносоюзної кількості. Тобто на 10 000 населення російською мовою маємо 935 книжок, а неросійською мовою тільки 124, тобто — майже 8 разів менше. На науковця росіянина припадає 39,9 прим. наукової літератури, і, пересічно 6,6 прим. на науковця неросіянина.

Аспіранти

На кінець 1964 року на кожних сто тисяч населення було аспірантів: в РСФСР — 44,8, в Україні — 23,6 (на 47,3% менше ніж в РСФСР), в інших республіках 28,0 аспірантів (або на 37,5% менше ніж в РСФСР).⁵ Тож керівні органи із ЦК КПСС сплянували так, що в Україні в 1964 році аспірантів було найменше. Це значить, що стан майбутніх

⁵ УРЕ, том 17, Київ, 1965, стор. 546.

педагогічних і дослідницьких кадрів в Україні найгірший. Ці дані наочно підтверджують цілеспрямовану шовіністичну політику президії ЦК КПСС в Україні і аж ніяк не свідчить про рівність націй в ССРСР.

Науковці

На день 1-го січня 1964 року в ССРСР усіх науковців було 65 958 осіб. Із них 373 498 росіян, 59 221 українців, а решта припадає на інші національності. Отже виходить, що науковців-українців було 6 разів менше ніж науковців-росіян.

У зв'язку з тим, що відомості про національний розподіл науковців на початку 1964 року дано у всесоюзному обсязі, тому важко було встановити, скільки із загальної кількості науковців-українців на 1-го січня 1964 р. було в Україні, а скільки поза її межами. Проте за даними 1960 року із загальної кількості науковців в Україні було тільки 48,3% науковців-українців, тобто меншість, та що із загальної кількості науковців-українців понад третину (36,4%) змушено працювати за межами України.⁶

Шкільні підручники

Загальна кількість тиражу підручників, що були видані в ССРСР у 1964 році для різних шкіл, досягла 341 186 000 примірників. З того числа рос. мовою було надруковано 258 591 000, або 75,8% (при питомій вазі росіян в ССРСР — 54,6%) і тільки 82 595 000, або 24,2% іншими мовами (при питомій вазі неросійських народів у Союзі — 45,4%).⁷

На підставі совєтських джерел виходить, що в 1964 році підручників для загальноосвітніх шкіл російською мовою було надруковано 204 500 00, або 72, 2% всієї кількості і тільки 78 805 000, або 27, 8% мовами усіх інших неросійських народів. Тобто на кожну сотню росіян було 165 примірників різних шкільних підручників російською мовою для загальноосвітніх шкіл, а на кожну сотню населення неросіян — 77 примірників їх рідними мовами, тобто у 2,4 разів менше від росіян.

Щодо тиражів підручників для середніх шкіл, фахово-технічних, та університетів і інститутів — то тут справи виглядають далеко гірше.

⁶ Див. Дмитро Соловей: Українська наука в колоніальних путях, 1963, стор. 227, 232.

⁷ Печать ССРСР в 1964 г., Москва, 1965, стор. 64.

Із загальної кількості тиражу підручників для середніх фахових технічних шкіл в 1964 році було надруковано в ССРСР російською мовою аж 94% (при питомій вазі росіян в ССРСР — 54,6%), а мовами інших народів тільки 6% (при питомій вазі цих народів в ССРСР — 45,4%).

Не краще виглядає справа з підручниками для шкіл вищих: російською мовою в 1964 році було видано — 93,3%, а мовами всіх інших народів ССРСР — 6,7% всієї кількості. З цього виходить, що на сто осіб росіян і на сто осіб неросіян було надруковано підручників:

Для типів шкіл Рос. мовою Мовами інших народів ССРСР

Для середніх
фахових технічних

шкіл	12	1
Для вищих шкіл	24	2

Думаємо, що дальші коментарі тут зайві. Це яскрава картина ганебної дискримінації і шовіністичного відношення ЦК КПСС до неросійських народів в ССРСР, та що ЦК КПСС поставив перед собою ту саму мету, що її ставив російський царський уряд: а. гальмувати розвиток наукової і навчальної термінології мов неросійських народів ССРСР; б. безпощадно русифікувати студентів фахово-технічних і вищих шкіл, зокрема студентів-українців.

До тиражу наукових книжок плянувальники із ЦК КПСС підходять із ще більшою дискримінацією. Як уже відомо, питома вага росіян в ССРСР виносить 54,6%, питома вага науковців-росіян підноситься до 66%, але питома вага тиражу примірників наукової літератури російською мовою виносить в ССРСР аж 90%!

Питома вага населення неросійських народів в ССРСР виносить 45,4%, питома вага усіх науковців-неросіян сягає тільки — 34%, а питома вага наукових книжок мовами усіх неросійських народів становить тільки 10% загальної кількості наукової літератури в ССРСР. (Порів. Іван Коляска: **Освіта в Советській Україні**, Торонто, 1968, Додатки I-X, стор. 213-220.)

Так звана „теорія двомовності” і „злиття націй”

Ретельним пропагандистом цієї теорії є журнал **Русский язык в национальной школе**. Ось що пише цей журнал в ч. 6 за 1963 рік у редакційній статті „Сближение наций и русский язык”, стор 4-5:

Советский народ, как определённая историческая общность характеризуется в языковом отношении раз-

вितिєм устійчивого, длительного и сугубо добровольного (?! С. Ч.) двузязичья... Всьє большеє число родителей отдаєт своих детей в русские школы или ставит вопрос о переходе национальных школ в той или иной мере на русский язык обучения.

... В РСФСР процес добровольного перехода национальных школ на русский язык обучения с того или иного класса по желанию родителей (?!) уже сейчас идёт очень активно в большинстве автономных республик, областей и национальных округов. В настоящее время в школах 36 национальностей РСФСР обучение ведётся на русском языке, начиная с V, IV, III, II или I классов.

Яка страшна московська облуда й фарисейство! Яка ж тут двомовність?! Це ж одномовність, і то російська, а не даної національності.

В СССР щоразчастіше можна зустріти „науковців”, які нахабно виправдують русифікацію. Секретар Дагестанського обкому партії, доктор історичних наук А. Абілов запропонував масове переведення шкіл на російську мову викладання. Ось що, наприклад, він пише у статті „Некоторые вопросы интернационального воспитания”:

Солдат, когда идёт в бой, из всех видов оружия выбирает самое точное и дальнобойное. Русский язык один из самых острых видов идейного оружия, и чем лучше им будут владеть нерусские народы, тем успешнее они смогут развивать свою экономику и культуру, обмен духовными ценностями.⁸

Виточнені методи для здійснення русифікації дбайливо вишуковуються й планово проводяться керівництвом ЦК КПСС.

У доповіді на XXIV з'їзді компартії Л. Брежнєв говорив: „... под руководством партии были сделаны шаги по пути всестороннего развития каждой из братских советских республик, по пути дальнейшего постепенного сближения наций и народностей нашей страны”.⁹

Заява Брежнєва на XXIV з'їзді компартії про те, що партія робить заходи в ділянці зближення й злиття націй в СССР, знайшла відповідний резонанс серед російських наукових кіл, які не шкодують зусиль і енергії, щоб допомогти керівникам партії й уряду знищити найменші прояви розвитку

⁸ Абилов, А., „Некоторые вопросы интернационального воспитания”, Политическое самообразование, 1964, ч. 7, стор. 86.

⁹ Баграмов, Э., „Развитие и сближение социалистических наций”, Правда, 16 июля 1971, №197 (19340).

національних культур, перетопити поневолені Москвою народи в „всеобщем российском котле”.

Один із ярих прихильників теорії „злиття націй” д-р філософських наук Э. Баграмов пише таке:

„Как свидетельствуют данные Всесоюзной переписи 1970 года, русский язык назвали родным 141,8 миллиона человек, в том числе 128,8 миллиона русских и 13 миллионов человек других национальностей”.¹⁰

Шовіністичну політику росіян підтримують місцеві яничари, зокрема в Україні, яких український народ дуже влучно називає „малоросами”.

Верховна рада УРСР 17 квітня 1959 року прийняла постанову „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР”. У пункті дев'ятому цієї постанови сказано: „Навчання здійснюється рідною мовою учнів”. А зразу за цим ралгом читаємо: „В школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки”.

Проти цієї безглуздої постанови, що зродилася в атмосфері культу особи Хрущова, виступили С. Караванський (див. його „Про одну політичну помилку”, у збірнику матеріалів Вячеслава Чорновола **Лихо з розуму**, Р. І. У. F-3, rue du Sabot, Paris, 1967, стор. 115-122.), Іван Дзюба у знаменитій праці **Інтернаціоналізм чи русифікація**, В-во Сучасність, Мюнхен, 1968, стор. 221-236, Іван Коляска у своїй відомій праці **Education in Soviet Ukraine**, Peter Martin Associates Limited, Toronto, 1968, та інші.

Гальмування розвитку української мови

В українській мові є два різні звуки, подібні вимовою до латинських (h) і (g), які на підставі розрізняльного значення слів мають фонематичний характер, тобто являються двома різними фонемами, наприклад: гніт — гніт (гніт = рос. гнёт, угнетение, і гніт = рос. фитиль) гра́ти — гра́ти (гра́ти = рос. играть, і гра́ти = рос. решётка). гу́лі — гу́лі (гу́лі = рос. гулянье, і гу́лі = множ. іменника, що по-рос. означає — шишка, волдырь).

Вистачить і цих кількох прикладів, щоб доказати, що „г” (h), і „г” (g) дві різні фонемі в звуковій системі української мови і на письмі мусять мати окремі літери незалежно від того, як часто вони зустрічаються.

Проти постанови НКО УРСР та реформи українського

¹⁰ Баграмов, Э., „Развитие и сближение социалистических наций”, Правда, 16 июля 1971, № 197 (19340).

правопису у 1932 році, з якого поквално було усунено літеру „г” для позначення фонему (g) в українській мові, виступив Б. Антоненко-Давидович у статті „Літера, за якою тужать” у *Літературній Україні* ч. 88, 4. XI, 1969, стор. 3.

У цій статті Борис Антоненко-Давидович слушно вказує на те, що „звукова й значенева різниця цих слів (грати — грати; гулі — гулі), не позначена окремо літерою, не тільки утруднює читання писаного й друкованого тексту з цими словами, а іноді призводить до того, що важко добрати, про що йде мова. Для ілюстрації Б. Антоненко-Давидович наводить ось таку фразу: „Це твої перші гулі, хлопче, а скільки їх ще буде в тебе попереду?” Про що тут мовиться — чи про гуляння парубків і дівчат на сільській вулиці, — запитує Антоненко-Давидович, — чи про ті болячки-пухлини, що їх дістав хлопець після бійки або вдарившись об щось? Це можна зрозуміти, тільки прочитавши попередні або дальші речення”.

Цю саму проблему порушив Мар’ян Юрковський у статті „Про українську букву „г” у *Нашій культурі* ч. 4 (48), Варшава, 1962 р. (додаток до *Нашого слова*).

Мар’ян Юрковський написав цю статтю під впливом багатьох листів, що напливали до редакції *Нашого слова* від читачів. В одному з листів громадянин М. Д. із Перемишля звернувся до редакції з питанням: „Чи можем допустити, щоб наш алфавіт був гірший від латинського?”

Мар’ян Юрковський подав декілька цитатів із листа п. М. Д. із Перемишля, в яких, між іншими, читаємо: „Ми сучасники початку другої половини ХХ в. відчуваємо великий брак тої літери „г”, якою користувалися не тільки західні українці на чолі з класиком всеукраїнським І. Франком, але й класики походження східноукраїнського. Чи перевидаючи західноукраїнських письменників, нам треба поправляти їх і замінити звук „г” на звук „r”, навіть тоді, коли наддніпрянці теж уживають цей самий звук? Це особливо торкається наукових праць Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Чи ми й тепер на землях наддніпрянських не одрізняємо фактично: гніт (гніота) від гніт (гніту), гра́ти (залізна решітка) від гра́ти (дієслово), чи гудзик, гудзій, гуз, можемо з легкою душею заступити гудзик, гудзій, та особливо гуз (похідне слово чорногуз). Чи Петербурзька Академія Наук, маючи теж визначних учених-мовознавців у революційному 1905 р. не видала премії ім. Костомарова на видання словника, що вживав літеру „г” не тільки на початку слів, але й в середині (напр. легейда, герлига, агá, гегати, гигнути і т. п.).”

Дальше автор листа звертає увагу редакції на те, що усунення літери „г” з українського правопису це явище „консервативно-гамуюче”. Він говорить: „Чи наш алфавіт

від цього не стає тільки провінційальним і відривається від культури класичної, від алфавітів грецької і латинської мов. Чи маємо мати гірший, бідніший алфавіт від західноєвропейських, чи гірший від алфавіту грецького, з котрого постала кирилиця і наш алфавіт..., і як ми впровадили звук „ф”, котрий наш народ не вживає, впровадити наново літеру „г”, бо такий звук не тільки відомий народові, але потрібний при наведенні таких прізвищ як: Гете, Гемінгвей, держава Гана і т.п.”

Не дивлячись на справедливі й обґрунтовані голоси повернення українській абетці літери, якою позначалося на письмі українську фонему (g), нічого не вишло. Проти пропозиції Бориса Антоненка-Давидовича відновити в українській абетці літеру „г” виступив В. Русанівський у статті „За чим тужити?” у Літературній Україні з 28 листопада 1969 р. Статтю свою Русанівський підписав не тільки прізвищем, але й офіційним титулом „Заст. голови правописної комісії АН УРСР” з приміткою редакції, що вона (редакція) „поділяє думку автора”. Отже ніхто більше й не відважився зайняти слово у цій справі, щоб доказати неслухняність і демагогічність аргументів Русанівського. Бо й справді, хто посміє би заперечувати непомильному „авторитетові” із „маленької імперії білодідових мовознавців”¹¹ за влучним висловом Ю. Шевельова.

Білодід і його мовознавці, вислугуючись перед Москвою, замовчують дуже важливе у фонологічній системі української мови явище, яке й відрізняє нашу мову від мов російської, а саме:

а. українські приголосні т д л н не пом'якшуються перед і, яке походить з давнього о (в суч. укр. мові чергування о—і напр.,

тік — тóку
пліт — плóта
дім — дóму
ніс — нóса

але

тіло — тіла (ть-)¹²
діло — діла (дь-)
літо — літа (ль-)
гніздó — гніздá (нь-) — це і не походить

з давнього о, а з ѣ.

б. т д л н не пом'якшуються перед і в закінченнях називного відмінка множини твердої групи прикметників, напр.:

¹¹ Ю. Шевельов: „Про маленьку імперію білодідових мовознавців”, Сучасність, ч. 6, 1971.

¹² Давніше писалося: тіло, діло, діти, літо, гніздо і т. д.

Наз. одини

жовтий
рудий
кволий
зелений

Наз. множини

жовті
руді
кволі
зелені¹³

Працюючи в театрі ім. Марії Заньковецької у Львові до 1957 р., автор цих рядків зустрівся з дивовижним явищем. Деякі провідні актори цього театру вперто вимовляли л т перед е м'яко (як у російській мові) в таких словах, як:

література (література)
учителем (учителем)
телегра́ма (телегра́ма) і т. д.

На мої заваги, що така вимова суперечить нормам сучасної української літературної мови, вони заявляли: „Степане Семеновичу! Ви галичанин, студіювали українську філологію під керівництвом академіка Михайла Возняка, який теж галичанин, і, очевидно, не можете бути нашим до-радником у справах норм української літературної вимови”.

До речі, всі вони в побуті розмовляли тільки по-російському, а дітей своїх посилали до російських шкіл. Тому й не дивниця, що під впливом російської мови, у таких зрусифікованих працівників української сцени були до невпізнання спотворені деякі звуки української мови в їх сценічній вимові, як ось наприклад:

а. приголосні ч щ в українській мові вимовляються завжди твердо.

”ч”	чо́го	”щ”	ящі́рка
	чо́вен		щирі́й
	ча́сто		щасли́вий
	ча́ри		щастя́
	че́реда		що́
	чи́й		щодня́
	чу́мак		щу́ка
	чу́ю		щедри́к

вони ж бо (актори українського театру) під впливом російської мови вимовляють ці звуки дуже м'яко:

чо́го (ч́ого)	ящі́рка (ящы́рка)
чо́вен (ч́овен)	щирі́й (щы́рий)
ча́сто (ч́асто)	щасли́вий (щы́сливий)
ча́ри (ч́ари)	щастя́ (щы́астя)

¹³ Олекса Синявський: **Норми української літературної мови.** В-во Життя і школа, Стейт Коледж, Па., 1967, стор. 169.

череда (чъереда)
чий (чъий)
чумак (чъумак)
чую (чъую)

що (щъо)
щодня (щъодня)
щука (щъука)
щедрик (щъедрик)

б. дзвінкі приголосні української мови в кінці слів зберігають дзвінкість згідно з фонологічним законом української мови, наприклад:

дуб
голод
перелаз
сказав
гукнув
берег

одначе під впливом російської мови, в якій дзвінкі приголосні в кінці слів автоматично переходять у глухі згідно з фонологічним законом російської мови, актори на українських сценах вимовляють українські дзвінкі приголосні в кінці слів спотворено, наприклад:

розкіш — від розкоші
молодь — без молоді
мати — без матері
приятнь — без приятні
Рось — від Росі¹⁴

Так воно й було до 1933 року, до розгрому української науки, а після цього й зокрема після XXII з'їзду ком. партії ССРСР під всевладною опікою КГБ пильнують, щоб знівельювати найменші прояви різниці між українською й російською мовами.

Про вільний розвиток української термінології не можна й говорити в „Суверенній УРСР”. Це було гостро заборонено ще в 1933 році, коли то А. Хвиля на сторінках журналу „Комуніст” (ч. VII, 1933) закликав „Викоренити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті”.

Всю українську термінологію, яка відрізнялася від російської, було засуджено і проголошено націоналістичним саботажем. Українські слова-терміни було замінено російськими, напр.:

українська мова
світломір
знечулення
гасло

російська мова
фотометр
наркоз
сигнал

¹⁴ Олекса Сиянівський: **Норми української літературної мови** стор. 58-59.

дотик	контакт
збірник	коллектор
первень	елемент

вантажна автомашина	(грузовик)
скриня, скринька	(ящик)
кухар	(повар)
лекція	(урок)
набій, гарматень	(снаряд)
скалка	(осколок)

ВІСЛОВИ

гостинно просимо	(добро пожалувати)
просимо гостинно	
одружився з нею	(женився на ній)

Правопис

-ія-	діалог піаніно індустріяльний	-іа-	діалог піаніно індустріальний
-ав-	авдиторія Штраус Гавтман	-ау-	аудиторія Штраус Гауптман
-ай- (-яй-)	Гайне Ляйпціг Райн	-ей-	Гейне Лейпціг Рейн
е-	Европа європейський	є-	Європа європейський

е-	Еспанія еспанський	і-	Іспанія іспанський
-ля-	шоколяд баляда	-ла-	шоколад балада
г	грунт ганок	г	грунт ганок

гуля
Гете

т

аритметика
катедра
міт
скити
скитський

гуля
Гете

ф

арифметика
кафедра
міф
скіфи
скіфський

Москва всіми засобами старається не допустити до вільного розвитку української мови. Накидаючи нашій мові ортографічні принципи російської мови та силоміць викорінюючи наукові терміни з неї, московські комуністи та їх вислужники з „маленької імперії білодідових мовознавців” намагаються „злити” українську мову з російською, бо, мовляв, російська мова — це „мова Леніна, мова революції, мова прогресивного людства”.

Комуністична пропаганда, глорифікуючи російську мову, створила навіть теорію „чергування інтернаціональних мов”. Латинська мова, мовляв, була мовою старинного світу, французька мова була мовою епохи феодалізму, англійська — епохи капіталізму, а російська мова — світова мова соціалізму.¹⁵

¹⁵ Ukraine: A Concise Encyclopedia, University of Toronto Press, 1963, vol. I, page 508.

о. Юрій Шумовський

РАДЯНСЬКА ВЛАДА, РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ І УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Вже давно в пресі всього світу підноситься питання про переслідування релігії в ССРСР, і зокрема в Україні.

Від самого початку заснування комуністична партія, очолена Леніном, проголосила релігію як „опіум народу”, а її служителів назвала „мракобісами”. Відтоді почалося систематичне переслідування і нищення як релігійних святинь, так і священослужителів та віруючих.

Тисячі священників, єпископів, равнів, магометанських, будійських священослужителів, сектанських провідників, радянська комуністична влада знищила, замордувала. Тисячі церков, монастирів, костьолів, синагог, мечетей, каплиць та молитовних домів, цвинтарів та могилوک знищено або перетворено на театри, музеї, парки, на зсіпання збіжжя і т.п. Мільйони людей різних релігійних визнань лише за те, що вони вірували в Бога, мали в хаті образи, ходили до церков, синагог, мечетей, або за те що виховували своїх дітей в релігійному дусі — було запроторено на заслання або знищено.

Комуністична партія і влада ССРСР на чолі із Сталіном, Хрущовим, а тепер Брежньовим провадила і провадить ще грізнішу політику щодо релігії, ніж колись це робили поганські Нерони та Диоклетіяни, бо вони принаймі в щось самі вірили, хоч у фальшивих богів та мали хоч якусь релігію. Радянська влада і комуністична партія є цілковито безбожні, антирелігійні. І партія, і режим не зважають на жадні релігійні переконання людини, а навпаки — нищать в людини все, що духове і святе.

Від брутальних, жажливих і кривавих дій в епоху Леніна-Сталіна, радянська влада нині перейшла на ідейно-марксистську систему боротьби з релігією, переконавшись, що кров невинно замучених за віру в Бога ще більш зміцнює віру в Бога в людей в країнах ССРСР. Радянська влада тепер почала готувати спеціальні кадри безбожників — пропагандистів, антирелігійні гуртки, катедри при університетах, школах, повела посилену кампанію антирелігійної пропаганди у всіх галузях державного, політичного, господарського, культурного і наукового життя серед народів поневолених комуністичною диктатурою.

На антирелігійну пропаганду та боротьбу з вірою в Бога своїх громадян призначаються мільйони рублів. Все більш антирелігійної літератури, театральних вистав, радіопересилань, телевізійних передач, музеїв з'явилося в Україні. З другого боку, влада натискає поліційно й адміністративно у боротьбі з релігією. Внаслідок цього почалися варварські „нальоти” на українські православні монастирі, як наприклад на Почаївську Лавру, на церкви і синагоги; замикають наші святині, наприклад чудовий собор у Рівному, церкви в Житомирі та в інших містах і селах України; ліквідують їх майно, а через школу і різні організації — комсомол, піонерів, руйнують християнську мораль в душах дітей і молоді.

Застогнала українська земля, заплакали матері та батьки, дивлячись на своїх дітей, понівечених антирелігійною пропагандою та переслідуванням. Багато людей пішло в „катакомби”, де таємно і нишком ісповідують свою батьківську віру в Бога. Інших заслали на Сибір, на цілину або до в'язниць.

Офіційний журнал **Безбожник** та **Большевик** надрукували для громадян десять заповідей атеїзму. В одній з таких заповідей говориться „Ніколи не забувай, що духовенство, служителі культів є найбільшими ворогами комунізму і народу”. Цих заповідей кожен комуніст, а з ним і увесь радянський уряд міцно тримаються і виконують. Однак для пропагандивних цілей, щоб затерти очі світові, в конституції ССРСР, в пункті 104-му говориться про свободу совісті, свободу релігійних обов'язків і вірувань громадян Радянського Союзу.

Не зважаючи на це, комуністична партія і уряд УССР безпринципно і гарячково провадять посилену антирелігійну пропаганду і натиск у всіх галузях суспільного, політичного і наукового життя серед своїх громадян. Ця антирелігійна боротьба, супроводжена жорстокостями, стала такою жакливою і відомою для всього світу, що некомуністичні держави і народи у вільному світі звернули увагу на цей терор супроти релігії в ССРСР, а зокрема в Україні.

Ще в 1963-64 роках Генеральна Асамблея ООН на сесії XVII-й число 1779 у зв'язку з численними скаргами до ООН про національне, релігійне, расове переслідування і нетерпимість та дискримінацію в країнах комуністичного блоку і в деяких інших державах світу, зажадала від членів ООН скласти звіти про дійсний стан в кожній країні з цього питання, дуже важливого в справі прав людини. На бажання Генеральної Асамблеї ООН Генеральний Секретар ООН на XVIII-й сесії склав звіт про заходи, вживані в цій справі державними урядами, спеціальними інституціями та організаціями.

Уряд УССР у своєму рапорті з 9-го серпня 1963 р. заявив, що в Радянській Україні від початку її існування ніколи

не було жодного переслідування релігії чи т.зв. релігійної нетерпимости, національної чи расової з боку уряду або інших державних чинників. Основуючись на 104-ім пункті конституції ССРСР, вони стверджують, що в УССР існує повна свобода совісті та виконання релігійних культів і вірувань.

Однак, як виявилось у цій справі в межах діяльності ООН, всежтаки найбільш переслідувана і дискримінована була і є релігія в ССРСР, а зокрема в УССР, де, не зважаючи на хартію народів ООН про повну свободу совісті і релігійного визнання, комуністична партія і радянський уряд вважають релігію як залишки „буржуазного строю”, як „опіум для народу”, як злочин і нищення в людини морального, фізичного і культурного стану. Тим-то радянський уряд і комуністична партія продовжують посилено боротись всіма засобами із проявами релігії серед своїх громадян, лише змінили методи і способи цієї боротьби: замість кривавого терору вживають адміністративні репресії і так зв. ідеологічну боротьбу з релігією у вигляді антирелігійної пропаганди.

Як відомо з офіційних і неофіційних джерел, та з радянської преси і антирелігійних журналів, в УССР кожен комуніст, кожен міський, районний чи округовий уряд слідкують за всіма, хто вірує в Бога, молиться, ходить до церкви, хто релігійно виховує дітей, застрашують цих людей, змушують їх відректись від релігії, або, провокуючи, заарештовують, відпроваджують у в'язницю та на заслання. Вигадуючи різні причини, радянський уряд в УССР продовжує замикаати церкви і молитовні дома. Хоч офіційно в УССР існує Церква, екзархат, митрополії, єпархії, навіть духовні школи, монастирі і видавництва, але все це суворо контролюється владою і комуністичною партією. Таке химерне церковне видавництво Екзархату Православної Церкви в УССР в Києві як **Православний Вісник** має більш пропагандний і політичний характер, ніж духовний і безумовно знаходиться під ретельним наглядом комуністичної партії і радянського уряду. Про це свідчать самі назви статей в цьому журналі: „На захист миру”, „Резолюція про становище в Чилі”, „Резолюція про європейську безпеку”, „Резолюція по Близькому Сходу”, „Резолюція по Південному Вєтнаму”, „Вєтнам — символ справедливости і миру” і т. п. У **Православному Віснику** ч. 4, 1970 р. ст. 120, подається цілковито комуністична, політична пропаганда і то в ганебний спосіб, супротивний, як релігійний, так і людській моралі. У статті „На захист миру” на всі лади вихвалюється кривава революція в Росії та в Україні, її організатори та провідники Ленін і Сталін, підкреслюючи значення цієї кривавої революції, як прекрасної, за марксистським та комуністичним поглядом, реформи суспільного життя, в яких утверджуються „принципи високо моральних і

справедливих взаємовідношень поміж людьми і де людина здобуває своє високе значення, визнання і свободу особи”.

Отож справа релігії і Церкви в Україні дуже поважна й жалюгідна. Посилаючись на 104-й пункт конституції, радянська влада показує світві і ООН свою ніби повну толеранцію до релігії і нації, а на ділі замилює очі, провадить найжорстокішу боротьбу з релігією і терор над вірними. Тим же 104-м пунктом конституції забезпечується антирелігійна пропаганда для всіх громадян. В той спосіб режим лукаво використовує ці слова і вживає всіх сил, уміння, хитрощів та грошей на боротьбу з релігією і Церквою.

На пленумі ЦК КПСС в червні 1963 р. Хрущов сказав, що в сучасній хвилині мусить бути найбільший натиск, спрямований на ідеологічну боротьбу з ворогами комунізму, а головним чином з „буржуазною ідеологією”, до котрої він зачислив і релігію. На тому ж пленумі доповідач Іллічов підкреслив, що одним з головних виявів „буржуазної ідеології і найбільш упертим пунктом є релігійні забобони та пережитки релігійних вірувань”. Релігія каже далі Іллічов — головний ворог наукового світогляду в країні, один з найміцніших пережитків минулого „від котрого ще не звільнилося суспільство”. Далі скаржиться Іллічов, що релігійні погляди ще існують, діють, оживляються і впливають на нові верстви населення, включаючи до них і дітей та юнацтво. Тим-то „пленум ЦК КПСС постановив впровадити обов'язкове науково-атеїстичне виховання молоді і населення”. Згадуючи про силу релігійних традицій в народі, Іллічов наполягав, що „треба протиставити релігії боєву атакуючу науково-атеїстичну пропаганду, розкривати всю негативність релігійних культів, що спричиняють моральну і фізичну шкоду людям та мають відверто антигромадський характер”. Обурюється він також на те, що мовляв служителі релігійних культів дуже активно розгортають свою роботу і дослівно каже: „Такое разделение сфер влияния нетерпимо и с ним надо покончить!” Він уважає, що звичайні віруючі — це ніхто інший, як матері, батьки і діти і що їх конче треба переконати в нездатності, зайвості, некультурності та в злочинстві релігійних поглядів.

В передовій статті журналу **Наука і Релігія** під заголовком „Непримиримий борець проти релігії”, пишеться: „Боротьба з релігійними поглядами — це одна з програмових вимог комуністичної партії, яку партія поступово і стійко виконує та провадить у життя на всіх етапах своєї історії”. Далі додається: „борьба с религией -- это большое гуманистическое дело”.

Проти такого жорстокого наступу на релігію і такого жадливого стану релігії в УССР постала безумовно сильна

реакція всіх Церков і релігій у світі. Духовна влада Іудейського віровизнання відразу зареагувала через своїх парламентарних представників і делегатів в ООН. Римокатолицька Церква цю справу розглядала на Соборі у Ватикані і, ясна річ, належно зареагувала. Від імени Української Православної Церкви у вільному світі, Його Високопреосвященство Митрополит Мстислав, який очолює її, не раз посилав рішучі засадничі протести до ООН, просьби до державних урядів і високих державних мужів у вільному світі, розглянути цю справу на засіданні комітету прав людини при ООН та захисту Української Православної Церкви в Україні і його побожного народу. Але, як бачимо, голоси всіх протестуючих у цих справах, залишаються ще й досі „голосом у пустині”.

Коли пригадаємо історичні події Православної Церкви в Україні за останніх п'ятдесят років, то бачимо, що вона пережила і ще досі переживає дуже важкі і сумні події, головним чином під час окупації її та поневолення червоною Москвою. Від постійних політичних державних та ієрархічних змін, кривавого терору комуністичної влади Православна Церква на широких просторах України заливалась кров'ю мучеників та ісповідників за віру в Бога, за святість своєї Церкви, за свої національно-релігійні погляди.

Після російської революції 1917 р., коли впала російська імперія, Уряд Української Народньої Республіки 1-го січня 1919 року проголосив утворення і незалежність святої Української Православної Церкви. Було створено Найвищу Церковну Раду, яка своєю ухвалою 5-го травня 1920 р. цілком відділилась від Московської Церкви. В 1921 р. її очолив св. пам'яті вибраний Всеукраїнським Православним Церковним Собором Митрополит Василь Липківський. Дуже швидко Українська Автокефальна Православна Церква на чолі з Митрополитом Василем Липківським розрослась, зорганізувалась і зміцніла, мала вже на 1927 рік 30 єпископів, 2,300 священників та понад 3000 парафій. Але Московський комуністичний уряд та московська найвища церковна ієрархія заповзялись знищити самостійність і автокефалію Української Православної Церкви та повели проти неї жорстоку боротьбу. Увесь тягар радянського комуністичного режиму звалився тоді на вірних св. УАПЦ, яку режим поступово почав ліквідувати, нищити, особливо її ієрархію, духовництво, а потім і віруючих в Бога людей. До безбожницької влади УССР в ліквідаційній акції УАПЦ, як я вже згадував, приєдналась і московська церковна влада. Правда, Московська Патріархія розправилась з духовенством та вірними УАПЦ, не кривавим терором, а різними провокаційними нападами та своїм ієрархічним та канонічним утиском, допомагаючи цим радянському урядові і комуністичній партії ліквідувати сильну духом і міцно зорганізовану самостійну УАПЦ в Україні.

Наслідки цієї антикомуністичної акції були жахливі. Тисячі вірних УАПЦ було замучено або вислано на смерть в далекий Сибір та на Біле Море, тисячі священників, десятки єпископів опинились на засланні, у в'язницях чи були розстріляні. Як свідчать джерела, за час від 1934-36 р. було заарештовано, заслано і замучено понад 2400 священників, кілька десятків архієпископів і єпископів та багато віруючих. Тоді ж було замкнено, знищено сотні православних церков в Україні. Такі чудові і дорогоцінні пам'ятки старовини і мистецтва як св. Миколаївський Собор з XVII століття, Миколаївський золотoverхий Катедральний Собор з XII століття, Церква св. Тройці з XII століття, Успенський Собор на Подолі з 12 століття, Богоявленський Собор з XVII століття та багато інших в самому місті Києві було знищено, а св. Софія та Печерська Лавра перетворені на антирелігійні музеї. Неможливо перерахувати всіх православних святинь і пам'яток церковного українського мистецтва знищених комуністичним урядом УССР. В тих святинях пограбовано все церковне майно і дорогоцінності. З Печерської Лаври та св. Софії забрано півтора пуди золота, 533 дайманти, 230 пудів срібла. А стільки ж дорогоцінностей пограбовано з всіх інших церков! Отак московська комуністична безбожницька влада за допомогою Московської Патріархії нищила і грабувала українські православні святині.

Московська Патріархія не тратила часу і негайно оголосила ліквідацію УАПЦ і натомість утворила в Україні свій Московський Екзархат з осідком у золотoverхому Києві. Мережа нових ієрархів, ставлеників Москви і духовенства, лояльних комуністичній владі і московському патріархові, залляли Україну. Для цього було створено нові єпархії і знову почалося переслідування залишків національної УАПЦ. Місцеve українське православне духовенство та залишені із старих середовищ єпископи опинились в дуже ускладненій ситуації. Вони не могли ані словом, ані чином протиставитись офіційній антирелігійній акції комуністичної партії і радянського уряду, а московські патріарші агенти-ієрархи умивали руки, немов не добачаючи руйнації Церкви, антирелігійного московського терору і наступу на УАПЦ. Цим самим вони давали повну свободу безбожникам руйнувати наші православні святині і нашу вже і так зруйновану УАПЦ.

Настала Друга Світова Війна. З політичних і практичних причин, радянська влада навіть ще за часів жорстокого Сталіна на деякий час трохи попустила віжки, дала деякі полегшення щодо релігійних потреб громадян. Було відкрито і навіть відремонтовано декілька православних святинь, створено духовні семінарії та академію. Однак всі ці полегшення тривали недовго. Коли більш-менш минула небезпека від гіт-

лерівської інвазії, коли трохи загоїлись рани в економіці та політична ситуація змінилась, зміцніла в користь ССРСР на міжнародній арені, безбожницька комуністична акція проти Православної Церкви в Україні знов посилилась із кожним днем зростала.

Підчас німецької окупації української території в Україні відновлено УАПЦ на чолі з митрополитом Полікарпом Сікорським. Тоді рівнобіжно існувала і так зв. Автономна Українська Православна Церква, створена Московією і яка спричинила багато труднощів і непорозумінь в душпастирській праці УАПЦ. Хоч тривали військові події, шалів гітлерівський терор та нестерпні економічні й політичні умови життя, УАПЦ використовувала всі можливості в провідництві Слова Божого серед зголоднілих душ українського народу, виконувала свої християнські обов'язки, таїнства, обряди і відроджувала в народі, на землях України славне релігійне і національне минуле. Треба, однак, ствердити, що тоді відчувалася велика недостача пастирів для багатомільйонного многотрадального, звільненого від більшовицького ярма, народу. Напевно, якби були сприятливі політичні світові події, та не безглуздий гітлерівський терор, УАПЦ досягнула б в Україні великих та багатих овочевих наслідків на Ниві Христовій. Одначе по волі Божій наша ієрархія УАПЦ, більшість духовенства, науковців, інтелігенції і громадян змушені були залишити свою рідну землю, свій нарід, свої святині та імгрувати у широкий світ, де знову ж таки за Божим провидінням наша Церква, очолена нашими ієрархами на всіх континентах живе і працює на добро і славу Божу. Що ж торкається нашого багатотрадального і побожного народу, який залишився на своїх землях, то він знов опинився в неволі московської безбожницької влади, яка не тільки не припиняє, а ще більш тероризує всіх в релігійнім, культурнім та національнім житті. Комуністична партія УСССР надалі провадить свою безбожницьку антирелігійну пропаганду серед нашого народу. Знищивши Греко-Католицьку Українську Церкву в ганебний спосіб, а її ієрархію та духовенство і вірних силою запровадивши під владу Московського Патріярха, режим розправляється тепер і з нашою Православною Церквою в Україні. Увесь час надходять сумні вістки з нашого краю про замкнення святинь, про нові арешти серед духовенства і громадян — віруючих в Бога людей та глумління над всім, що було і є святим для кожного українця.

Що ж торкається Православної Церкви в Україні, то перш за все, я вважаю що її не можна називати „Українською”, бо вона немає самостійності і її екзарх „патріярший екзарх України” — ставленик Москви, хоч з походження українець, на ім'я Філарет. Тепер весь екзархат України нараховує 18

епархій (дієцезій), де є і понад 3,000 парафій, але з малим числом священників. Найбільша епархія в Україні — це Львівсько-Тернопільська, що має понад 1700 церков, Івано-Франківська — 630, а найменша епархія — Кримська, що нараховує лише 15-20 церков. В Україні рівнож існують монастирі, яких нараховується аж 9, з котрих найбільшим вважається Почаївська Лавра. Крім неї існують ще Покровський та Флоровський монастирі в Києві, Мукачівський, Олександрівка, Чумалів, Корецький на Волині та Золотоношський біля Полтави. З духовних семінарій залишилась лише одна в Одесі, де вчиться приблизно 100 студентів.

Більшість єпископату з походження українці і то переважно з західних областей України — Волині та Галичини. В 1970 році вікарій екзарха України єпископ Макарій Свистун, був призначений до Канади і США, де він провадив свою архи-пастирську працю за директивами Московського Патріярха і радянської влади.

Щодо діяльності єпископату Православної Церкви в Україні, то звичайно всі вони виконують свої обов'язки на місцях і піклуються за своє духовенство і свої парафії. Однак деякі з них висилаються на різні політично-релігійні конгреси в ССРСР чи до чужих країн, а сам екзарх Православної Церкви в Україні Митрополит Філарет відбуває численні подорожі по всьому світі з пропагандивними цілями на користь ССРСР та Московської Патріярхії. Недавно ми були свідками, коли він очолював радянську ієрархічну делегацію Православної Церкви в Америці від імені Патріярха Московського та був гостем Міжнародної Ради Церков разом з іншими достойниками, перевіреними і вибраними серед ієрархів владою та комуністичною партією та за благословенням святійшого Московського Патріярха. З історії Церкви знаємо, що колись святійші Отці ходили по країнах світу і проповідували чистоту Слова Божого, Його Істину, а сьогодні вони всюди як „псевдо-пророки” проповідують фальшиві вістки про сучасний стан Православної Церкви і релігії в Україні, який добре всім відомий, як також і їм же самим. Вони очевидно все добре знають і лише свідомо чи не свідомо змушені промовчувати. Що ж торкається самої Православної Церкви, її глибоко віруючих у Бога людей, то вони, як і більшість нашого духовенства все це переживають, терплять та міцно тримаються своєї батьківської віри і традицій.

По своїй комуністичній ідеології радянська влада в Україні старається всіма способами вирвати релігійні вірування і національні почуття не тільки у старших громадян, але й у дітей, перетворюючи їх на слухняних „робів” комуністичної партії, про що численно пише сама радянська преса і їхні антирелігійні журнали, як наприклад **Наука і релігія**.

Переконавшись, що релігію серед дорослих людей не так легко викоринити, навіть серед своїх партійців, комуністична партія ССРСР через сільських та міських педагогів, політичних інструкторів та через сільські ради, беруться до душ малолітніх невинних дітей. Про це дуже яскраво стверджує стаття в журналі **Наука і Релігія** ч. 9 1961 р. під заголовком „Святоє дело воспитателя”, написана К. Кондратом, кандидатом педагогічних наук, С. Марценюком, кандидатом філософських наук та старими викладачами Чернігівського Педагогічного державного інституту ім. Т. Г. Шевченка. У цій статті подаються до подробиць виховні методи радянських педагогів. Хоч, як пишеться в статті, більша частина шкільних дітей, на їх погляд, вільна від релігійних забобонів та вірувань, однак партійні кола та автори цієї статті закидають педагогам легковажне і не поважне ставлення до обов'язків анти-релігійної пропаганди в школах та наказують педагогам не бути пасивними, бо релігійні переконання і погляди проходять в середовище учнів і „загрюють” ще незакріплене розуміння багатьох з них. Автори статті подають факти як релігія опановує дітей і то головним чином в Україні. Так, наприклад, вони скаржаться що в Максимівській початковій школі Остерського району на Чернігівщині, з 23-х учнів аж десять уміли хреститись, троє добре знали напам'ять молитви, а одна учениця навіть деклямувала та співала церковні пісні. В Крещатенській школі Олишевського району 15 із 25 -ти учнів другої класи були дуже релігійні та що в церкві міста Чернігова бувало по сотні присутніх дітей з молодших клас. Автори статті, на вимогу комуністичної партії, вказують педагогам звернути пильну увагу на дітей молодших клас і радять виривати з душ цих малолітніх дітей всякі прояви релігійного характеру, бо побоюються, що зі старшим віком, ці релігійні погляди і переконання дітей можуть зміцнитися і тоді годі буде з них викоринити релігійний дух. У малих дітей, кажуть вони, ще не скріпилися ознаки релігійності, прищеплені батьками вдома, то треба їх своєчасно нищити, поки діти ще мало обізнані. Ось такі правдиві пляни і мрії комуністичних володарів в ССРСР.

Дослівно автори кажуть: „Лучше предупредить проникновение предрассудков верований в умы детей, чем позже перевоспитывать их.” Якщо дитина прийшла до школи вже з релігійними переконаннями, то, автори радять — „должны быть приложены все меры и силы к тому, чтобы освободить сознание ребенка от религиозного дурмана.”

Поглиблюючи свої інструкції, автори статті радять педагогам, своїми атеїстичними бесідами проникати в душі дітей і з корінням виривати все, що є в них релігійне. При цьому педагоги мусять випитувати дітей (немов КГБ) про всі таємниці, хто, коли та як їх вчать віри в Бога. В наслідок такого

провокаційного підходу та терору, діти признаються і оповідають все своїм учителям, які доносять на батьків скарги до комуністичної партії чи поліційних урядів та сільрад, і до нещасних батьків цих дітей, радянський уряд застосовує репресії і терор.

Характеристичний випадок такого змісту був на Волині в селі Світязі Шацького району (**Наука і Релігія** ч. 9, 1961 р., ст. 84). Як оповідає в своїй статті А. Ільїн під заголовком „В здоровем теле — здоровый дух”, у Світяжській школі вчиться дочка місцевого священика Марія К. Вона мовляв росла в релігійній родині, виховувалась у релігійному дусі, разом з матір'ю ходила регулярно до Церкви і підчас релігійних свят не приходила до школи. Коли про це довідались вчителі та комсомольська організація, то, як пише автор статті, вони провели активну боротьбу за бідну Марію, намагаючись відірвати її з під впливів побожних батьків. Для цього вчителі, комсомольці та партійні урядовці почали настирливо ходити до священика і то придобрюючись, то загрожуючи, вимагали, щоб він дав волю дочці, не тягнув її до церкви, не забивав її голову релігійними забобонами... Крім того, провадили активну агітацію з дівчинкою Марією вчителі на антирелігійні теми і такими способами таки примусили, як хвалиться автор статті, дівчину відректись від релігії, забути церкву та батьківське навчання і фактично вирвали дитину з рук побожних батьків та зробили її, зрештою, комсомолкою і атеїсткою.

Як свідчить автор статті, в школах на Волині (Горохівський повіт) для боротьби з релігією серед учнів, педагоги звернули увагу на спортові змагання і фізкультуру дітей. Тому завжди, коли випадали якісь релігійні свята чи неділі, коли відбувались богослуження в церквах, вони в цей час влаштовували спортові змагання і тим відтягали дітей, щоб вони не йшли до церкви. За словами автора „такую профілактическую форму антирелигиозной работы широко используют учителя физкультуры на Волине.” В минулому році, розповідається в статті, в Любомльському районі в дні Великодня була проведена „спартакіада” шкільної молоді, яка відтягнула дітей від традиційного святкування таких величних для кожного християнина днів св. Пасхи. Бувають і протилежні випадки. Так в журналі **Наука і Релігія** ч. 9 1961, ст. 75, в замітці під заголовком „Нам отвечают” скаржаться партійці і атеїсти що в одному селі біля самої церкви знаходиться середня школа. Скаржаться на те, що, не зважаючи уваги на атеїстичну пропаганду, шкільна молодь масово відвідує церкву і що навіть два учні по закінченню школи пішли вчитись до духовної семінарії, а один з них вже став священиком. Тому партійні органи вимагають замкнути та цілковито зліквідувати церкву, як вогнище „духовної зарази”. Насиль-

ства і тероризування дітей вживані вчителями, спричиняються до того, що бідні налякані діти розпачливо все оповідають вчителям та доносять на своїх батьків. Як свідчить автор статті, під час такого допиту та насильства, в Чернігівській школі ч. 9 учень признався, що його бабуня водить його до церкви. Інша учениця оповідала, що мати бере її завжди до церкви з собою, а бабуня весь час твердить їй про рай та пекло. Отож вчителі, почувши це, беруть в „роботу” не тільки дитину, а й батьків, застосовуючи різні кари та репресії за релігійне навчання. Після таких, як автор називає „задушевних бесід” діти зрікаються всього святого і навіть своїх рідних батьків. Так, наприклад, як розповідається далі в статті, учениця четвертої класи середньої школи в Чернігові носила натільний хрестик та була дуже релігійна, а після „задушевних бесід” із своєю вчителькою вона не тільки зняла з себе хрестика, а, замість нього, почала носити червону краватку.

Автор статті скаржиться, що для антирелігійної пропаганди замало відповідної атеїстичної літератури та праці в цьому напрямку і закликає педагогів „растити и пестовать воиствующих атеистов”. Це треба, мовляв, досягати не тільки науковим матеріалом, але й морально-виховною працею серед малолітньої шкільної дівчороти. В наслідок цього тепер в школах СРСР діють спеціально зорганізовані атеїстичні гуртки, членів яких комуністична партія примушує відкрито й активно боротись з релігією. Так, учні середньої школи міста Чернігова збирають знеславлюючий матеріал проти ще існуючих монастирів — Єлецького та Троїцького, а опісля виливають весь бруд у своїй пропаганді на ці святі місця, домагаючись закриття їх та повної ліквідації. Отож, мало того, що режим вириває з душі дитини всяку релігійність застрашуванням, терором та пропагандою, він змушує дітей відрикатись від Бога, від батьківської науки та бути на послугах комуністичного безбожного проводу, нищить все святе, рідне та близьке серцю їх самих та їхніх батьків.

Наприкінці своєї статті автор безбожних і комуніст К. Кіндрат та інші з ним пишуть, що боротьба за покління людей проти релігії „должна быть непримиримой и безкомпромисной... Задача советской школы — не пропустит религию в будущее”.

Отож, читаючи і знаючи такі заміри й вияви залишається лише запитати представника СРСР в ООН або московського патріарха Пімена, де ж та свобода совісті, думки та релігійних переконань в СРСР, про яку так голосно проголошується радянською місією на арені ООН перед усім світом чи устами московських ієрархів, щоб цим затуманити очі наївним слухачам. Чи не пора вже вгамуватись хоч по відношенню до бідних та невинних дітей і перестати бути „душогубами та знасилювателями”, бо це властиво, іде врозріз з їх

же комуністичною конституцією, доктриною людської гідності, правами людини, міжнародним правом та обов'язками справжнього педагогічного виховання дітей. Цікавим і важливим є, однак, факт, що як і самі режимники признаються, справа їх антирелігійної пропаганди зустрічає сильний опір, протести та контратаку зі сторони нашого українського та побожного суспільства. Церква Христова переживала не одне лихоліття від одвічного ворога Істини і Правди — сатани і завжди виходила переможцем бо „брама пекельна” не зруйнує нашої Української Православної Церкви.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. „Атеизм и религия в современной борьбе идей”. **Наука и религия**, ч. 3, 1976, стр. 28-30.
2. Баран Степан, Митрополит Андрій Шептицький. Мюнхен, 1947.
3. „Боевая програма”, **Наука и религия**, ч. 11, 1963 г. стр. 3-7.
4. Бошорків В. „Релігія та Церква в сучасній Україні”, **Українське Православне Слово**, ч. 1, 1974 р. стр. 8-13.
5. Бурко Д., „З книги буття Української Церкви”, **Рідна Церква**, 1954.
6. „Важное звено в системе атеистического воспитания”, **Наука и религия**, ч. 9, 1962, стр. 6-10.
7. „Важный участок идеологической работы”, **Наука и религия**, ч. 7, 1963, стр. 3-6 (доклад Ильичева).
8. „Дойти до каждого верующего”, **Наука и религия**, ч. 6, 1962, стр. 2-7.
9. „За Ленинскую непримиримость к религии”, **Наука и религия**, ч. 4, 1961, стр. 3-6.
10. „За продуманную и стройную систему научно-атеистического воспитания”, **Наука и религия**, ч. 1, 1962, стр. 2-8.
11. „Каждый интеллигент — пропагандист атеизма”, **Наука и религия**, ч. 2, 1962, стр. 15-18.
12. Кириллов Л., „Психология верующих детей”, **Наука и религия**, ч. 6, 1968, стр. 12-17.
13. Киндрат К. „Начинать с первого класса”, **Наука и религия**, ч. 9, 1970, стр. 10.
14. „Коммунистическая партия и атеистическое воспитание трудящихся”, **Наука и религия**, ч. 10, 1961, стр. 3-11.
15. Куроедов В. „Ленинские принципы свободы совести в СССР”, **Наука и религия**, ч. 6, 1968, стр. 6-11.
16. Люков П., „Кто такой Тихон Задонский”, **„Наука и религия”**, ч. 9, 1961, стор. 35-39.
17. Микорский Б., **Разрушение культурно-исторических памятников в Киеве**, Мюнхен, 1951.
18. Мурьянов Б., „Конференция атеистов Украины”, **Наука и религия**, ч. 9, 1970, стр. 26-27.
19. Олесіюк Т., **Як за Діоклетіана**. 1960 р., Баунд Брук.

20. „Не пропустим религию в будущее”. (Секция по атеистическому воспитанию в школе), **Наука и религия**, 1971, ч. 11, стр. 4-5.
21. „Программа партии — руководство к действию”, **Наука и религия**, ч. 2, 1962, стр. 3-7.
22. „Профсоюзы — школа воспитания”, **Наука и религия**, ч. 12, 1962, стр. 3-7.
23. Сенько Г., **До історії нищення нашої Церкви на Україні**, „Дзвін”, 1952.
24. Сулик Р., **Криваві сторінки з неписаних літописів**. Англія, 1956.
25. **Українське Православне Слово**. Баунд Брук, 1968-75.
26. Шамаро А., „Бессилие чудотворных святень”. (Письмо из Почаева). **Наука и религия**, ч. 1, 1962, стр. 26-30.
27. Шарманова Л., „До шестнадцати лет”. **Наука и религия**, ч. 9, 1975, стр. 23-26.
28. Шекхачев М., „Работа важная, необходимая”, **Наука и религия**, ч. 6, 1975, стр. 13-28.
29. „Школа не может быть нейтральной”. **Наука и религия**, ч. 9, 1961, стр. 10-15.
30. Шишаков В., „Нетленные мощи”, **Наука и религия**, ч. 9, 1961, стр. 32-37.
31. Гажос В., „Как мы работаем с верующими”, **Наука и религия**, ч. 8, 1963, стр. 5-8.
32. Францов Ю., „Новый этап атеистического воспитания”, **Наука и религия**, ч. 8, 1963, стр. 3.
33. „Непримиримый борец против религии”, **Наука и религия**, ч. 6, 1963, стр. 1-6.

Советська пропаганда твердить, що в Советському Союзі віруючі всіх релігій, як і служителі культів, є повноправними громадянами, що вони беруть активну участь в політичному, економічному і громадському житті суспільства. Але всі ці слова є нічим іншим як найбільш нахабною прогресивною брехнею, розрахованою на одурманення обивателя.

... я прийшов до висновку, що в цій країні, де існує загальна бездушність і байдужість до людського горя, де тиранія придушила і скалічила всі благородні людські пориви і почування, шукати справедливості зовсім даремно. І тому я відмовляюся від советського громадянства, бо вважаю, що носити звання громадянина цієї країни, в якій dokonалося безліч злочинів проти миру і людськості і де тепер, в останній чвертині 20-го сторіччя, людину за одне лише висловлення будькому своїх переконань і думок, запроторюють на довгі роки до концтаборів і психлічниць, — є злочином перед Богом і людьми.

Священик Василь Романюк

Олег Волянський

НАДУЖИВАННЯ ПСИХІЯТРИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІЛЕЙ В ССРСР

Примітка ред. Шостий Конгрес Світової Психіатричної Асоціації, який відбувався від 28-го серпня до 3-го вересня 1977 р. в Гонолулу на Гавайських островах, прийняв резолюцію британської Королівської Колегії Психіатрів та австралійської і новозеландської делегації, яка засудила зловживання психіатрією в ССРСР. Конгрес прийняв також резолюцію Американської Психіатричної Асоціації про створення міжнародної установи, завданням якої було б досліджування зловживання психіатрією.

В історії людства маємо багато прикладів надуживання влади володарями чи урядами у відношенні до невігідних або небезпечних їм людей. Таких осіб нищено всякими способами. Інколи було вигіднішим не вбивати чи навіть не замикаати в тюрми, щоб не дати поживи для опозиційних настроїв, зокрема коли йшло про визначних і популярних осіб. В таких випадках висилали їх на заслання чи за кордон, постригали в ченці або монахині і взагалі вживали більше „вишуканих” засобів. До „рафінованих” метод боротьби з опозицією треба зарахувати замикання психічно здорових людей у психіатричних інституціях. І хоч вживання таких засобів у боротьбі з „дисидентами” в ССРСР набрало розголосу шойно останніми роками, то насправді воно існувало там вже багато років, навіть ще й за царської Росії.

Діагноза психічної хвороби — це важка справа. Знаємо про бої, що їх зводять між собою психіатри в судах, передусім у неочевидних т. зв. „пограничних випадках”. Не дивно, отже, що психіатри „вільного світу”, хоч і чули про існування надужиття психіатрії з політичних причин у „Советському Союзі”, то не могли цього факту підтвердити та професійно довести. Щойно у січні 1971-го року Володимир Буковський, відомий борець за громадські права в ССРСР, зумів одержати копії оригінальних документів, що відносились до кількох дисидентів, яких засуджено на „лікування” у „спеціальних” психіатричних лікарнях. Між документами були дослівні психіатричні допити, професійні оцінки, приватні листи, щоденники тощо. Буковський звернувся листовно до західних пси-

хіятрів з питанням чи на підставі усіх тих документів можна зробити висновок, що ті особи дійсно божевільні люди та заслужують на цілковите відокремлення від суспільства.

Документи відносились до самого Буковського, а також до Наталії Горбанєвської, Віктора Файнберга, Віктора Борисова, Івана Яхимовича, Віктора Кузнєцова і Петра Григоренка. У своєму листі Буковський також апелював до психіатрів вільного світу, щоби вони висунули справу надуживання психіатрії в СРСР на форумі Міжнародного Конгресу Психіатрів, що мав відбутися в грудні 1971-го року в столиці Мехіко.

Опублікування листа Буковського та долучених документів викликало сильну реакцію головно серед психіатрів. Сорок чотири відомі британські психіатри проголосили в пресі протестаційну заяву, а вслід за ними пішли психіатри інших країн. Американська Психіатрична Асоціація заявила, що вона спротивиться вживанню психіатричних інституцій для поборювання політичних противників будь-де, а Екзекутива Світової Федерації за Психічне Здоров'я підтримала таке становище. За ними пішли й інші товариства та угруповання. Українське Лікарське Товариство Північної Америки долучилось до голосів протесту телеграмою, висланою Головною Управою 26-го листопада 1971-го року до Президії Світового Конгресу Психіатрів, зганьблюючи запроторювання дисидентів, зокрема українських інтелігентів до психіатричних тюрем та одурманювання їх хемікаліями. Однак, крім цих заходів, справи надуживання психіатрії не поставлено до порядку нарад, хоч не офіційно жваво дискутовано в кулюарах конгресу. Причиною були погрози советських психіатрів, що вони покинуть конгрес та виступлять із членів Світової Асоціації Психіатрів, якщо цю проблему включать у програму. Голова советської делегації академік А. В. Снежнєвський, хоч не заперечив вірогідности документів, присланих Буковським, заявив, що закиди проти СРСР — це злоба прихильників „холодної війни”. Він твердив, що до психіатричних лікарень в СРСР приймають лише хворих на лікування.

Конгрес у Мехіко був, очевидно, советським успіхом та ударом по дисидентах в СРСР і всіх їх прихильниках, але й після цього справа надуживання психіатрії у Совстах не затихла. Додаткові документи, що їх знову переслав Буковський, особисті розповіді дисидентів, як наприклад Жорес Медведєва чи Александр Єсеніна-Волпіна, а також заклики відомого вченого Андрея Сахарова і інших, спричинили ще більший відгомін у вільному світі. Під час річної конвенції Американо-Психіатричної Асоціації в Гонолулу делегати ухвалили 8-го травня 1973-го року резолюцію-протест про надуживання психіатрії в СРСР, вимагаючи вільного виїзду із Советського Союзу для національних меншостей та доручивши нововибра-

ному Президентові Асоціації інтервенювати у советських психіатрів. Внаслідок цього президент Американської Психіатричної Асоціації д-р А. Фрідман виїхав у листопаді 1973 до Москви разом із групою західних психіатрів, щоб взяти участь у міжнародному симпозіумі про шизофренію. У московському Інституті ім. Сербського відбулася приватна зустріч д-р Фрідмана і деяких інших західних психіатрів із групою советських психіатрів. Після обміну думок, запропоновано двом психіатрам відбути інтерв'ю із генералом П. Григоренком, але він відмовився відповідати, не маючи свого особистого перекладача. В цей час почала набирати розголосу справа Леоніда Плюща, якого після півтора року арешту, піддавши трьом психіатричним „експертизам“, засудили у липні 1973-го року на „лікування“ у „спеціальній“ психіатричній лікарні в Дніпропетровському. Про жахливі переживання Плюща у цій „лікарні“-тюрмі знаємо із книжки „Історія хвороби Леоніда Плюща“, що її написала приятелька дисидентів Тетяна Ходорович, а також із його особистих розповідей, зокрема перед Конгресовою Комісією у Вашингтоні.

Вертаючись до листа Буковського та його запиту про opinію західних психіатрів чи особи, документи яких він переслав, є дійсно божевільними, можемо сказати, що ні. Діагнози поставлені психіатрами в СРСР, назагал не підпадають під категорію „Шизофренії Параноїдного Типу“. Характерна ознака цієї хвороби — це розлад думання, що викликає основні зміни у ставленні пацієнта до оточення та в його зітхненні із дійсністю. Такі зміни, очевидно, спочатку помічає рідня хворого, його приятелі та співпрацівники. На підставі документів можемо сказати, що там у психіатричних звітах майже виключно говориться про політичну діяльність тих осіб, в той час, коли інші види їхнього життя нехтуються. На підставі листів і заяв тих „пацієнтів“ та на підставі інформацій від членів родин, приятелів та знайомих, бачимо, що тут маємо справу з інтелегентними людьми, бездоганними членами їхніх родин; вони мають багато приятелів, без перешкод нав'язують дружні відносини з іншими та успішно, часами навіть блискуче справляються із своєю працею. Всі ці факти говорять проти діагнози шизофренії. Їхні психіатричні „експертизи“ обмежені до загальних фраз, нема там переконливих прикладів галюцинацій або марення, нема „автистичного“ та чудернацького думання, характерною для шизофренії. Всі „ненормальності“, що про них там говориться, відносяться до політичних переконань та політичної діяльності „пацієнтів“. Протиурядові думки та вислови вважаються там доводом розладу в думанні. У тих звітах раз-у-раз стрічаємося із словами „реформаторські ідеї“, „переконання про правильність своїх думок“, „манія шукання правди“, „на-

хил до повчання інших”, „некритична оцінка свого положення”¹ та інше.

Взагалі звіти написані нефахово та односторонньо, діагнози „шизофренії” зовсім не підтвержені. Жодного з вище згаданих осіб не можна було вважати небезпечним для суспільства і через те не було підстави їх відокремлювати. Всіх згаданих дисидентів заарештовано і обвинувачено у злочинах проти держави. На підставі радянських законів, їх можна було судити, але урядові чинники вважали вигіднішим для себе замкнути їх у „психушках” і в цей спосіб їх знеславити в очах громадян немов би психічнохворих та не допустити до публічної судової розправи, що спричинила б неприємний розголос для влади. Тому і не дивно, що режим не прийняв психіатричної експертизи в справі Григоренка, зробленої психіатричною комісією у Ташкенті, котра визнала його психічно здоровим. Уряд зажадав додаткової opinii від надійного для режиму, недоброї слави „Інституту Сербського” в Москві, де, як каже Григоренко „є підлі люди”, де „під білим” (лікарським) „плащем ховаються небезпечні для людства злочинці”.²

Що спонукує таких психіатрів в СРСР ламати присягу Гіпократу та діяти на шкоду своїх „пацієнтів”? Припустім, деякі з них виховані в марксизмі-ленінізмі глибоко вірять в те, що людина має служити державі, а не протилежно, як у демократичних країнах, що уряд, тобто горстка „еліти”, краще знає чого громадяни потребують ніж вони самі, що держава має визначати, де є правда та що є етичним. Коли людина сумнівається у цьому, критикує уряд і її не можна переконати, що вона „помиляється”, то згідно з логікою таких психіатрів вона — божевільна. „Експертиза”, основана на такому підході до справи, не бере під увагу особистості „пацієнта”, його дій та його пристосування до оточення. Така „експертиза” — непрофесійна, ненаукова. На жаль, маємо причину сумніватися, що ідеологічні переконання радянських психіатрів справді головний чинник у їхній психіатричній оцінці пацієнтів. Вони знають, що не співпрацюючи з владою наражують себе на неласку, яка у найкращому випадку може закінчитися втратою праці, перенесенням на менше сприятливе місце або перешкодою у підвищенні на праці. Часто наслідки ставлення справи згідно з професійно-етичними засадами бувають багато гірші, як наприклад радянського пси-

¹ Chodoff, Paul M.D., “Involuntary Hospitalization of Political Dissenters in the Soviet Union,” *Psychiatric Opinion*, Feb. 1974, p. 13.

² Григоренко, Петро Г.: *Мысли Сумасшедшего*, Библиотека Самиздата № 4, Фонд имени Герцена, Амстердам 1973, стор. 268.

хіятра д-р Семйона Глузмана, якого засуджено на сім років табору праці „строгого режиму” та три роки заслання за те, що він написав діагнозу в справі ген. Григоренка, незгідну з „офіційною” діагнозою, та за те, що намагався допомогти дисидентам, яких піддавали психіатричним дослідженням. Подібна доля зустріла також Володимира Буковського, якого недавно випустили на захід в заміну за провідного чилійського комуніста.

Леонід Плющ у своїх зізнаннях перед Американською Конгресовою Комісією твердив, що на його думку, К.Г.Б. має вплив на психіатричну діагнозу, на методи „лікування” та на остаточне рішення чи „пацієнт видужав”. Він сам довідався про свою „діагнозу” від знайомого, що мав зв’язки з К.Г.Б. перед тим, як його піддали психіатричній „експертизі”.

Академік д-р А. В. Снежневський, Директор Психіатричного Інституту в Москві та його заступник д-р Рубен Наджаров, а також деякі інші советські психіатри твердять, що особи, замкнені у спеціальних психіатричних лікарнях — цілком психічно хворі люди, які потребують посиленого лікування. Якщо це справді так, то чому тими тяжко хворими людьми не піклуються подібно як це робиться у вільному світі. Де ж терпеливість, співчуття та зрозуміння, так потрібні для успішного лікування? Знаємо, що обставини, серед яких живуть ці „тяжко хворі” — найбільш несприятливі для психіатричного лікування. Їх тримають серед вбивників, серед тяжко хворих та небезпечних-божевільних. Їхнє оточення — антисанітарне, негуманне, що принижує людську гідність. Їхній медичний „режим” — каральний та жорстокіший, ніж для найгірших злочинців. Не можна назвати лікуванням ту систему, що вимагає від хворих відректися від своєї віри, своїх переконань, від себе самого. Мета такого медичного режиму — зламати людину фізично та морально. Психіатри у тих „психушках” приписують непотрібно надмірно високі дози ліків, що шкідливо впливають на нервову систему людини та роблять з них щось на зразок „зомбі” — ходячих трупів. Чи для лікування потрібні фізичні та психологічні знущання? Чому дозволяється садистичним злочинцям-„санітарам” глумитися із тих „хворих” та придумувати всякі кари? Знаємо, що втримання зв’язку з родиною дуже потрібне для психічно хворих у лікарнях. Що ж ми бачимо у „спеціальних психіатричних лікарнях”? Тут робиться всякого рода труднощі родині, що бажає відвідати „хворого”, а навіть переслідують її за це. Дружині Леоніда Плюща погрозували, що заберуть від неї дітей, якщо вона повиватиметься за чоловіком, а психіатри радили забути про нього. Що ж це за „лікування”, коли, наприклад, забороняли Плющеві чи Григоренкові читати книжки та писати листи, подібно, як це було із Тарасом Шевченком за царату. Навіщо ж треба було відібрати Григоренкові,

після звільнення зі „психушки”, його заслужену платню генерала і змусити літню людину тяжко фізично працювати на прожиток? Можна б ще згадати багато інших прикладів жорстокого трактування „дисидентів”, визнаних психічно хворими, але й вже згадані випадки виразно ілюструють факт, що ні советські психіатри, ні советські режимники, не вважали цих осіб психічно хворими і через те поводитись з ними як з „ворогами народу”. З різних міркувань советський режим волів поставити їх поза законом, замкнути у психіатричних „лікарнях” та в цей спосіб позбавити їх навіть тих дуже обмежених прав, що мають люди у тюрмах і таборах праці. Тому й не дивно, що В. Буковський, а також д-р Семйон Глузман, котрий тепер відбуває покарання в таборах праці, радять особам, яким загрожує „психушка”, щоб вони зрозуміли „гру” К.Г.Б. Вони вважають, що під час „експертизи” було б самогубством підкреслювати такі моральні вартості як правдомовність, чесність та співчуття до інших, бо такі відповіді їм лише пошкодять. Советські психіатри, на думку д-ра Глузмана, лише чекають на подібні заяви від своїх „пацієнтів”, бо вони їх потребують для „діагнози”. У своєму „підручникові” для дисидентів, д-р Глузман дораджує дисидентам, щоб вони у розмові із психіатрами залевнювали їх, що у своїй політичній діяльності вони не усвідомлювали собі наслідків своїх дій і це вони робили не з ідеалістичних мотивів, а виключно для того, щоб себе прославити. Буковський і Глузман радять, щоб, у випадку, коли людина все ж таки потрапить у „психушку”, вживала всяких можливих хитрощів для того, аби переконати психіатрів, що вона змінила свої неправовірні політичні чи релігійні переконання.³

Тепер ми не маємо конкретніших інформацій, щоб можна було ствердити, до якої міри вживає советська влада психіатричних інституцій у боротьбі із опозицією. Нам відомі прізвища лише малої горстки людей, між ними українців Красівського та д-р. Плахотнюка. Однак, знавці цієї проблеми твердять, що до тепер тисячі людей впали жертвою надуживання психіатрії в ССРСР. Норман Гірт, відомий канадський психіатр, що вже від кількох років займається дослідженням надуживання психіатричних інституцій, вважає, що число „політичних пацієнтів” в ССРСР сягає сім-вісім тисяч.⁴

³ Yeo, Clayton: *The abuse of psychiatry in the USSR. The Evidence, Index on Censorship*, Vol. 4/№ 2, p. 66.

⁴ *Abuse of Psychiatry for political repression in the Soviet Union*, Volume II. Hearing testimony of Dr. Norman B. Hirt, submitted to the Subcommittee to investigate the administration of the Internal Security Act... U.S. Senate. U.S. Government Printing Office, Washington, DC 1975.

Справа Леоніда Плюща звернула увагу на фармакологічне лікування у совєтських „спеціальних” психіатричних лікарнях. Як відомо, його „лікували” головно „Галоперідолем”, знаним в Америці під назвою „Гальдолль” „Трифтазиною” (тут відома як „Стелазін”) та Інсуліною. Ліки були впорскувані або подавані усно. На підставі книжки „Історія Хвороби Плюща”, а також згідно з особистими свідченнями Плюща та його дружини, можемо сміливо твердити, що його затруювано надмірними дозами ліків. Внаслідок цього бачимо такі ознаки, що їх звать „побічними ефектами”: тривожність, нездібність спокійно стояти чи сидіти, сонливість на зміну з безсонням, корчі, втома, втрата пам'яті, скорочення м'язів та інше. Сам Плющ яскраво описує свій стан під впливом цих хемікалій: „Неспроможність читати, писати, думати, неспроможність жити”. Нам не відомо, які високі були дози ліків, що ними годували Плюща, але, на підставі „Історії Хвороби Плюща”, знаємо, що після того, коли йому обнизили дозу „галоперідолю” до 30-ти міліграмів, „побічні ефекти” зменшились і його самопочуття покращало. Коли візьмемо до уваги факт, що доза 30-ти міліграмів набагато вища як звичайно дається, то можемо припускати, що Плюща послідовно затруювали. Злочинна діяльність совєтських психіатрів виявляється ще більш жажливою, коли усвідомимо собі те, що „лікарі” пляново не давали Плющеві антидоту, вживаного для поборювання „побічних ефектів”, тільки для того щоб зробити йому життя ще більш нестерпним. Вони могли це робити безкарно, бо знали, що у психіатричній „лікарні”, не маючи жодних прав, людина — безборонна і перебуває повністю у їхній владі.

Все ж таки, завдяки натискові публічної опінії, вдалось за останні роки „вирвати” декого із мурів „спеціальних лікарень”, або принаймні запобігти їхнього ув'язнення в тих „психушках”. Тому, що розголос про надуживання психіатрії в ССРСР став важливим засобом у боротьбі проти цього явища, психіатри вільного світу готуються до наступного Конгресу Світової Психіатричної Асоціяції, що відбудеться від 28-го серпня до 3-го вересня 1977 р. в Гонолулу на Гавайських островах. Тим разом маємо підстави вірити, що справа надуживання психіатрії взагалі, а зокрема вживання психіатричних інституцій та психіатричної професії для політичних цілей, все ж таки буде обговорювана на відкритому засіданні Конгресу. Бритійська „Королівська Колегія Психіатрів” 5-го травня 1976-го року знову гостро висловилася проти надуживання психіатрії в ССРСР та ухвалила вимогу від Управи Колегії вжити їх можливих заходів, щоб під час наступного Конгресу Світової Асоціяції Психіатрів прийняти таку резолюцію: „Світова Психіатрична Асоціяція звертає увагу на

очевидні докази про те, що в ССРСР існує систематичне надуживання психіатрії для політичних цілей і приєднується до становища тих організацій, що зганьбили такі вчинки".⁵ Як раніше згадано, Американська Психіатрична Асоціація ще в 1971-му році офіційно зганьбила надуживання психіатричних інституцій для ув'язнювання політичних дисидентів і вимагала від членів Світової Психіатричної Асоціації підтримати таке становище. Американська Психіатрична Асоціація також запропонувала створення міжнародної установи, завданням якої було б опрацювати виразно з'ясовані міжнародні стандарти, що забезпечили б лікування у психіатричних лікарнях без політичних впливів. Така установа мала б також право приймати скарги від поодиноких осіб чи груп про випадки надужиття психіатрії. Др. Роберт Гібсон, Президент Американської Психіатричної Асоціації, у листі до Президента Світової Психіатричної Асоціації датованого 17-м вереснем 1976-го року, формально зажадав поставлення цієї справи на порядок денний Світового Психіатричного Конгресу в Голуолу, а Президія Світової Психіатричної Асоціації, на своєму засіданні у листопаді 1976 року в Нігерії, погодилась на цю вимогу. Майбутнє покаже чи дійсно справу надуживання психіатрії будуть публічно обговорювати на Конгресі і якщо так, то яка буде дія советського режиму.

Зусилля в обороні дисидентів, замкнених у „психушках”, не обмежуються лише до психіатрів. Знаємо, що багато інших одиниць, груп та організацій немало зробили у цьому напрямку. Звільнення Леоніда Плюща може послужити прикладом, як втручання різних груп може увінчатися успіхом. Заходи Міжнародного Комітету Математиків Оборони Леоніда Плюща, Міжнародної Амнестії, Комітету Оборони Советських Політичних В'язнів і інших створили таку обстановку, що навіть Французька Комуністична Партія станула в його обороні та у великій мірі змусила советські чинники дати дозвіл на виїзд із ССРСР. До певної міри справа була подібна із Валентином Морозом, якого, хоч не випущено на волю, то все ж таки не відважились замкнути у „психіатричну лікарню”. На жаль, вплив української еміграції на долю дисидентів в ССРСР мінімальний, коли його порівняти наприклад із успіхами жидів. У дискусії над справою еміграції із ССРСР Л. Плющ заявив перед Конгресовою Комісією: „Фактом є, що лише жиди або ті, що мають рідню в Ізраїлі одержують дозвіл на виїзд з ССРСР, а українці, хоч мають рідню в ЗСА, Канаді та інших країнах, не можуть виїхати.”⁶ Немає сумніву, що натиск жидів

⁵ *Psychiatric News*, Oct. 1, 1976, p. 6.

⁶ *Psychiatric Abuse of Political Prisoners in the Soviet Union* by Leonid Plyushch. Hearing before the Subcommittee on International

на американський уряд відіграє тут роллю. На жаль, наша американська еміграція не зуміла створити свого успішного „люб-бі”. Недавнє звільнення Володимира Буковського в заміну за провідного чилійського комуніста ще раз підкреслює факт, як мало рахується з нами також і уряд Чиле. Чому ж бо не можна було замінити чилійського комуніста за українського Мороза? Чи із новим американським урядом матимемо більше успіхів залежатиме головню від нас самих. Для кращого успіху нам треба включитися в акції оборони усіх політичних в'язнів в ССРСР, без огляду на те, чи такі акції постали з нашої ініціативи чи ні. Спільними зусиллями зможемо краще допомогти і українським борцям за права людини, що там, за залізною заслоною, спільно з іншими дисидентами змагаються, терплять та не здаються. Нам треба пам'ятати, що свобода — річ неподільна.

Л і т е р а т у р а :

¹ Fainberg, Victor, My five years in mental hospitals, Index on Censorship, Vol. 4/№.2, 67-71.

² Hirt, Norman B., Abuse of Psychiatry for political repression in the Soviet Union, Vol. 2. Hearing Testimony of Dr. Norman B. Hirt submitted to the Subcommittee to investigate the Administration of the Internal Security Act... U.S.Senate. U.S.Government Printing Office, Washington, D.C. 1975.

³ Григоренко, Петро Г.: Мисли сумасшедшего, Библиотека Самиздата Но. 4, Фонд имени Герцена, Амстердам 1973.

⁴ Plushch, Leonid, Psychiatric Abuse of Political Prisoners in the Soviet Union. Hearing before the Subcommittee on International Organizations of the Committee International Relations, House of the Representatives, Ninety-Fourth Congress, March 30, 1976, U.S.Government Printing Office, Washington, D. C.

⁵ Psychiatric News, Oct. 1, 1976 & Febr. 4, 1977.

⁶ Sabshin, Melvin M.D., Medical Director, Amer. Psychiatric Association, Personal communication.

⁷ Chodoff, Paul, M.D., Involuntary Hospitalization of Political Dissenters in the Soviet Union, Psychiatric Opinion, Febr. 1974, pp. 5-19.

⁸ Ходорович, Тетяна: Історія хвороби Леоніда Плюща, Сучасність, 1975.

⁹ Yeo, Clayton, The Abuse of Psychiatry in the U.S.S.R., The Evidence, Index on Censorship, Vol/№.2, 61-66.

Organizations of the Committee on International Relations House of Representatives, March 30, 1976, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. p. 24.

Ярослав Білінський

ЧИ Є СПРОТИВ У КОМУНІСТИЧНІЙ ПАРТІЇ УКРАЇНИ?

Говорячи про український спротив проти шовіністичної і централізаторської політики Москви, майже завжди маємо на увазі так званих дисидентів, тобто інакше думуючих літературних критиків, істориків, математиків або навіть простих робітників. Рідко застановаємося над тим, що певний спротив може виходити з-поміж керівних членів Комуністичної Партії України (КПУ). На це є добрі історичні причини.

За років Леніна, а особливо за часів Сталіна КПУ, або точніше КП(б)У — до кінця 1952 р. така була її назва — ніколи не була дійсно українською комуністичною партією. Непропорційно велике число членів КП(б)У були неукраїнці. Першим Секретарем (тобто, головою) КП(б)У завжди були неукраїнці; партія України, як така, була підпорядкована володарям в Кремлі на таких самих засадах, як партійний комітет (обком) будь-якої області в Росії. В 30-х роках Сталін знищив тих українських комуністів, які в національному питанні проявляли незалежну думку: вимушене самогубство Миколи Скрипника в половині 1933 року був тільки один приклад з-поміж десятків тисяч інших. Українського народу, головні селянства, вимордувано кілька мільйонів (5 до 10). Друга Світова Війна погубила ще кілька мільйонів (до 4.5).

Після смерті Сталіна в березні 1953 року й після невдалої спроби Лаврентія Берії захопити владу в Кремлі в КП(б)У настали певні зміни. Відколи першим Секретарем Всесоюзної Комуністичної Партії (КПСС) зробився Никіта С. Хрущов, першими Секретарями КП(б)У були назначувані українці: Олексій О. Кириченко (червень 1953 р. — грудень 1957 р.), Микола В. Підгорний (грудень 1957 — червень 1963 р.) і Петро Ю. Шелест (липень 1963 — травень 1972 р.). За їх секретарювання дуже виросло число членів КПУ взагалі й число членів-українців зокрема.

Хрущов походить з росіян (хоч багато років свого життя провів на Україні). Він був російським націоналістом. Годі було чекати від Хрущова, щоб він толерував від своїх наставників у КПУ яких-небудь націоналістичних ухилів. За подібні ухили були звільнені ще за Хрущова перші секретарі компартій в декількох республіках, напр. у Латвії 1959 р.

Іншими словами, є поважні історичні причини на те, щоб не шукати джерел опору в КПУ ні за Сталіна, ні за Хрущова. Тим паче не можна сподіватися на яку-небудь виrozumілість у національному питанню від теперішніх володарів у Кремлі. Промова Брежнєва з нагоди 50 ліття існування ССРСР з 21 грудня 1972 р. вся була в підкреслено шовіністичному російському дусі. Мало того, тишком-нишком святкування 50 ліття було перенесено 9 днів наперед, на день народження Сталіна.

Проте українська стихія вимагає свого. Є певні докази на те, що наставник Хрущова перший Секретар КПУ Петро Юхимович Шелест старався вести автономнішу політику в національному питанні на Україні: щось посередині між виразно національною українською політикою і рабським плазуванням перед Москвою. За оборону хоч би обмеженої, комуністичної, але української автономії Шелеста скинуто з посади першого Секретаря КПУ в травні 1972 р. й викинено з Політбюро КПСР (всесоюзної партії) у квітні 1973 р. Не виключено, що усунення Шелеста саме в травні 1972 було також пов'язане з запланованою поїздкою колишнього президента США Р. Ніксона до Москви й до Києва: Шелест дуже таки не долюблював Ніксона.

Хто такий Шелест? Шелест народився 1908 р. в бідній селянській родині в селі Андріївець Харківської області. 1921 р. працював наймитом у багатого господаря. В 1922 р. 14-літнім хлопцем працював на Уляновському радгоспі в сусідній Полтавській області. Це була його остання праця в сільському господарстві. 1923 р. пішов робити на залізницю (спершу робітником, потім механіком), поступив до комсомолу. Шелест не мав доброї регулярної освіти. Вчився він у політичних школах, прилучених до КПУ: в совпартшколі в Ізюмі (Харківщина) в 1927 р., потім в комуністичному університеті ім. Артема в Харкові й в Харківському Інженерно-Економічному Інституті, який він покинув, не закінчивши в 1932 р. Працював робітником на фабриці Ілліча в Маріуполі (тепер — Жданів), закінчив Маріупільський Вечірній Металургійний Іститут в 1935 році.

До партії Шелест вступив ще в 1928 р. Не знаємо, що точно робив Шелест в кривавих 30-х рр., початих загальною колективізацією селянства й закінчених оргією терору, відомою під назвою сталінських чисток. Його біограф Грей Годнетт припускає, що Шелест видатної, активної ролі в колективізації і в чистках не брав, бо ще не мав відповідно високої посади та був зайнятий наукою і працею в промисловості. Інша справа, що він напевно користав з недолі інших. В 1937 р. Шелест був назначений начальником цеху на фабриці „Серп і Молот” у Харкові. Наступного року, саме тоді, коли шалів сталінський терор, його підвищено в посаді

на начальника виробництва й потім головного інженера фабрики, хоч віком він був, порівнюючи, молодий (мав всього 30 років).

На початку війни в 1940 р. Хрущов, який від січня 1938 р. був першим Секретарем КП(б)У, призначив Шелеста одним із секретарів Харківського міського комітету. Завданням Шелеста було наглядати над оборонною промисловістю в Харкові, особливо над виробництвом танків. Коли вибухнула війна проти Німеччини, більшість харківських фабрик було перевезено до міста Челябінск на Уралі. Шелест добре справлявся з наглядом над військовою продукцією: при кінці 1940-х років навіть служив якийсь час директором фабрики в Ленінграді. Десь між 1948-1954 р. був назначений директором фабрики в Києві.

Політична кар'єра Шелеста здобула поштовх вгору, коли в 1954 р. його зроблено II Секретарем (по кадрах) Київського міського комітету партії. Три роки пізніше, на початку 1957 р., його зробили I Секретарем Київського обласного комітету. В серпні 1962 р. він авансував на позицію Секретаря ЦК КПУ, а в грудні того ж року став Головою Промислового Бюро КПУ. В липні 1963 р., після того, як Підгорного було переведено в Москву як одного з Секретарів ЦК КПСР, Шелеста призначили I Секретарем КПУ. Його, мабуть, підтримували і Хрущов, і Підгорний.

Будучи головним партійним провідником на Україні, Шелест дуже швидко потрапив у конфлікт з централізаторською політикою Кремля. Ще за Хрущова Москва поставила вимогу, щоб у 1964 р. Україна дала державі аж один білльон (мільярд) пудів зерна. Кінець-кінцем Україна дала на третину менше. Але тим часом, в жовтні 1964 р. Хрущова було скинуто з влади. Мабуть за допомогою Підгорного Шелест був зроблений повним членом всесоюзного Політбюро в листопаді 1964 р. Під Брежнєвом Шелест обороняв економічні інтереси України щонайменше два рази: на московських (всесоюзних) партійних з'їздах 1966 і 1971 р. Шелест домагався більше капіталовладень для вугільної промисловості в українському Донбасі. Шелест також спромігся на те, що в 1969 р. створено єдине поза Московією міністерство радгоспів (воно було зліквідовано як республіканське міністерство в 1973 р., після усунення Шелеста).

Проте найбільш відомі й найбільш суперечливі потягнення Шелеста були на полі культури. В літку 1965 р. міністер вищої освіти Української РСР Даденков видав тасмний циркуляр, в якому було намічено поступово перевести університети та інститути, підлеглі міністерству, на українську мову навчання. Це були далеко не всі Вузи на Україні, бо багато з них підпорядковувалися безпосередньо Москві. Годі думати, що Шелест не знав про задум Даденкова й його не підтри-

мував. Але нічого з цього не вийшло, бо посипалися на Шелеста й Даденкова доноси до Москви, і Москва наклала на цей плян своє вето. При кінці літа 1965 р. почалася на Україні перша хвиля арештів українських патріотів-культурників; рівночасно заарештовано в Москві російських письменників-дисидентів Синявського й Данієля. В грудні 1965 р. Шелестові вручили знамениту критику Івана Дзюби під назвою „Інтернаціоналізм чи русифікація?“. Не виключено, що або люди близькі до Шелеста, або навіть сам Шелест поділяли деякі Дзюбині думки. (Під тисненням влади, після півторарічного арешту, в листопаді 1973 р. Дзюба відрікся від своєї праці, але він не написав обіцяної ним нової спростувальної книжки аж до сьогодні, до травня 1976 р.) Перші арешти свідомої української інтелігенції в 1965 р. доказали, наскільки фактично була обмежена влада Шелеста.

Але Шелест не здавався. Однією з найцікавіших промов Шелеста був його виступ на п'ятому з'їзді письменників України 16 листопада 1966 року. В його промові відведено досить місця про економічні досягнення України, включно зі статистичними даними, говорилося чимало про чистоту марксистсько-ленінської теорії, але був також правдоподібно щирий виклик українським письменникам:

В цих умовах розквітає і міцніє наша рідна українська радянська література і мистецтво. Ви — її творці, її будівники. Розвиток соціалістичної української культури і мови багато в чому залежить від людей, які зібрані сьогодні тут. І перш за все не від розмов про потребу такого розвитку, а від вашої творчості. Треба бережливо, з повагою ставитися до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати. Романи, повісті, новели, поезії високого ідейного звучання, написані прекрасною українською мовою на високому художньому рівні, — ось те, що потрібно для дальшого збагачення і розвитку національної культури і мови. Ваш труд в цьому напрямі підтримувався і завжди буде підтримуватись Комуністичною партією.¹

Не випадково, мабуть, що після такої промови Шелеста п'ятий з'їзд письменників України перетворився на форум для критикування центральної політики мовної асиміляції (русифікації). Взяли в ньому участь не тільки певне число присутніх українських письменників. До критики прилучив-

¹ П. Ю. Шелест, „Бойові завдання української радянської літератури“ в збірнику П. Ю. Шелест, *Ідеї Леніна перемагають* (Київ: Видавництво політичної літератури України, 1971), ст. 276.

ся також відомий російський письменник Сергей Баруздин.

В українській літературі, в українській історичній науці і в українській науці, як такій, за часів Шелеста настала коротка відлига. В 1968 р. з-під пера Олесея Гончара вийшов символічно-патріотичний роман **Собор**. Рік пізніше надруковано роман Р. Іваничука **Мальви**. Як вже згадано, в 1965 р. в українському „самвидаві” появилася блискача й загально-відома критика Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Менше відома, тематично вужча, але не менш блискуча історіографічна критика була розповсюджена в „самвидаві” приблизно в той самий час (в 1966 р.): довга стаття українського археолога Михайла Ю. Брайчевського „Приєднання чи возз'єднання”: Критичні зауваги з приводу однієї концепції”. Вістря праці Брайчевського звернене проти так званого „возз'єднання” України з Росією в Переяславській угоді 1654 р. Ця концепція була офіційно установлена в 1953 р. Хоч у квітні 1972 р. в листі до редактора „Вістей з України” Брайчевський виступив проти публікації своєї статті поза межами України, він не відрікся від її змісту, а навпаки, поміж рядками продовжував її обороняти як вияв „творчої дискусії”. Щоб дати читачеві уяву, як думали під Шелестом деякі передові українські історики, зокрема Брайчевський — автор кілька сот наукових праць, статей і розвідок! — дозволю собі зацитувати три місця з його праці: перше одно речення на початку статті й два параграфи з самого кінця:

Україна ніколи не була відторгнута від Росії; ідеться про різні народи, що зформувалися незалежно один від одного і в різних історичних умовах.

В січні 1654 р. Українська держава добровільно визнала протекторат Московської держави і ввійшла до її складу при умові точно визначеної угодою автономії. Це був акт приєднання Української держави до Російської.

В 1667 році царський уряд зрадив угоду, досягнуту за тринадцять літ перед тим у Переяславі, і уклав з Річчю Посполитою договір, територіальний поділ України між Польсько-Литовською і Російською державами, в наслідок якого Лівобережна Україна розглядалася царським урядом як завойовані (чи відвойовані) землі. Отже, це був акт загарбання лівобережних земель України російським царизмом, вияв колоніальних тенденцій, пригаманних йому на протязі всього його існування.²

² Михайло Ю. Брайчевський, „Приєднання чи возз'єднання? Критичні зауваги з приводу однієї концепції” в **Широке море України: Документи самвидаву з України** (Париж-Балтимор: „Смолоскип”, 1972), ст. 241-310; цитати із ст. 145 і 310.

Офіційно, як зауважив Ярослав Пеленський, українські історики видали під фірмою Інституту Археології два випуски збірника „Середні віки на Україні” (1972 — під редакцією Ф. П. Шевченка) й перший випуск збірника „Київська старовина”, як також „Радянську Енциклопедію Історії України” (4 томи, 1969-72) і монументальну „Історію міст і сіл Української РСР в 26 томах” (1967-1974). Всі ці твори були видані на українській мові.

Варто також згадати три інші публікації, що або вийшли, або принаймі були підготовані за часів Шелеста й що були надруковані українською мовою: „Енциклопедія Народного Господарства Української РСР” (4 томи, 1969-1972), „Українська Сільсько-Господарська Енциклопедія” (3 томи, 1970-1972) й особливо „Енциклопедія Кібернетики” (2 томи, 1973). Пеленський мав слушність, коли підкреслює, що для українців поява всіх цих ґрунтовних праць на українській мові, а особливо останньої — „Енциклопедія Кібернетики”, яка була підготовлена, ще за часів Шелеста, але вийшла коли вже верховодив Щербицький — це неабияка подія! Наші ж вороги зводили українську мову або до ролі діалекту, або, в найкрашому випадку, вважали її мовою старомодною, мовою літератури, а тут виходить по-українському перша в Советському Союзі енциклопедія такої модерної науки як кібернетика!

По Україні ходили також погослови, що Шелест видавав від усіх кандидатів на високі державні й партійні посади в республіці, щоб вони склали іспит з української мови.

Все це не було на руку російським націоналістам чи пак шовіністам та їхнім поплентачам на Україні. Вони звертали увагу на події в Чехословаччині в 1968 р. як на доказ того, до чого дійде на Україні, якщо пом'ягшити старі сталінські методи управління. Водюю на сталінсько-російсько-шовіністичний млин була також поява на самому початку 1971 р. багатотиражної (100,000 примірників) книжки Шелеста „Україно наша Радянська” (Київ: Видавництво політичної літератури України, 1970; 280 ст.). Спочатку рецензії були прихильні. Одначе після звільнення Шелеста з першого Секретаря КПУ в травні 1972 р., але ще перед його усуненням з Політбюра КПСС, книжку „рознесли” в анонімній „редакційній статті в „Комуніст України” в квітні 1973 р.

В книжці Шелеста редактори „Комуніста України” знайшли аж дев'ять серйозних недоліків, які я цитую за статтею:³

³ „Про серйозні недоліки та помилки однієї книги”, *Комуніст України* ч. 4, квітень 1973 р. Фотографічний передрук з оригінальними числами сторінок у *За що усунули Шелеста?: Документи* (Сучасність, 1973). Числа точок додані.

- 1) У книзі, яка має назву „Україно наша Радянська”, непомірно багато місця відводиться минулому України... (ст. 77).
- 2) Автор значною мірою ідеалізує українське козацтво і Запорізьку Січ... (ст. 77).
- 3) У книзі ... про возз'єднання України з Росією — цю видатну історичну подію, що мала величезне значення для дальшого розвитку двох братніх народів, говориться як про звичайний рядовий факт. (Ст. 78).
- 4) Автор не бере до уваги тієї основоположної обставини, що після возз'єднання розвиток України не можна розглядати поза історією Російської держави ... (ст. 79).
- 5) В книзі, зокрема, не розкрито благотворний вплив російської культури на формування і розвиток української літератури, мистецтва, музики, їх взаємозбагачення. (Ст. 79).
- 6) ... Автор ... применшує роль Комуністичної партії ... (ст. 79).
- 7) В тлумаченні ряду літературно-мистецьких понять і явищ автор виступає із загальнолюдських, абстрактно-гуманістичних позицій. (Ст. 79).
- 8) ... У книзі „Україно наша Радянська” розвиток економіки республіки, її досягнення розглядаються значною мірою у відриві від загальних успіхів Радянського Союзу... Елементи економічного автаркізму в книзі очевидні. (Ст. 80).
- 9) Політично нечітким і неправильним є дане в книзі визначення ідейно-класових основ українського буржуазного націоналізму. (Ст. 81).

Правда, як доказав Пеленський, що хоч у своїй книжці Шелест вживає ортодоксальної формули „возз'єднання”, духово він наближається до критики Брайчевського, підкреслюючи злодіяння російських царів після укладення Переяславської угоди, зокрема ліквідацію української автономії, яка була приобіцяна в угоді. Правда також, що Шелест не переймається „благотворним впливом російської культури”: він делікатно нагадує, що Київсько-Могилянська академія була заснована в 1632 р., а Московський університет на століття пізніше, в 1755 р. Цікаво також, що Шелест в кінці книжки (на ст. 278) ані словечком не згадує про злиття націй в російському „котелку”, що публічно дискутувалося принаймі десять літ перед написанням книжки. Натомість Шелест кількакратно підкреслює державність України, почавши від Київської Русі й кінчаючи Українською РСР (див. ст. 5, 6, 18, 49, 76 і 116). Книжка від початку до кінця пройнята почуттям національної гідності й гордості за досягнення України. Навіть віддаючи данину російському кесареві, Шелест уникає плазування:

Разом з братнім російським народом, з допомогою інших народів Союзу РСР Україна витримала натиск і пододала численних своїх внутрішніх і зовнішніх ворогів. Український народ завдяки цьому примножив сили свої і утвердив себе, утвердив тим, що відстояв свою національну гідність, зберіг і розвинув свою культуру, мову, мистецтво, літературу — все, що становить його надбання і неглібні національні цінності.

Це справді диво!

Віками топтана і нівечена загарбниками, гноблена тяжкими утисками царизму, відсталала і малописьменна в минулому, нині Україна є однією з найпередовіших, найосвіченіших і найкультурніших країн світу. Україна — це велетні-заводи, фабрики, шахти, потужні електростанції, газопроводи, неозорі колгоспні і радгоспні лани, на яких працюють сотні тисячі машин; це — школи, вузи, технікуми, музеї, театри, клуби, палаци культури. Україна — це край чарівної, неповторної краси природи. А найголовніша окраса республіки — її люди, палкі патріоти, свідомі, героїчні будівники нового життя.⁴

Проте, не зважаючи на свою добру волю, Шелест не міг протиставити хвилям арештів і судів над українською інтелігенцією, що прокотилися через Україну літом 1965 і зимою 1972 року. Не міг він також зупинити процесу нової русифікації шкіл і суспільного життя, що почався ще перед ним в останніх роках Хрущова й досяг вершка саме тепер, коли наступник Шелеста І Секретар КП України Щербицький на останньому з'їзді КПУ в лютому 1976 р. вважав за доцільне промовляти по — російському.

Після падіння Шелеста поступово усунено його прихильників у КПУ. Одним із останніх пішов у січні 1976 р. ІІ Секретар КПУ (по кадрах) Іван К. Лутак. На його місце назначено росіянина Івана З. Соколова — це вперше від червня 1953 року одна з двох найголовніших посад на Україні була передана росіянам. На місце, порівнюючи ліберального ідеологічного секретаря ЦК КПУ Овчаренка, ще восени 1972 р. поступив кар'єрист Маланчук. Щербицький змінив 12 із 26 секретарів обкомів (включаючи в друге число секретаря Київського міському). Виглядає тепер так, що принаймі двох із тих 12 секретарів (Мужицького з Полтавської і Куцєвола з Львівської області) Шелест обороняв, як міг, і що їх затримали на їхніх посадах аж після падіння Шелеста. За моїми підрахунками, партійна чистка в 1973-1975 рр., що була прихована за так званім обміном партійних документів, у ці-

⁴ Україно наша Радянська, ст. 276, 276-277.

лому Советському Союзі охопила всього 4,5% всіх членів з 1973 р. (671,000). Натомість на Україні чистка була суворіша: з КПУ викинено аж 5,8% членів або 144 тисяч.

Відповіді на питання чи є спротив у КПУ — не проста річ. До певної міри такий спротив існував за Шелеста, але навіть Шелест не міг зупинити процесу русифікації, не говорячи вже про дві великі хвилі арештів української інтелігенції в 1965 і 1972 рр. Чи спроба оборони української державности (властиво, автономії) Шелестом була явищем тимчасовим і випадковим? Чи, навпаки, була вона умовлена силою української національної стихії, яку не зламав Сталін, не зламав Хрущов і яку не зламають ані Брежнєв, ані Суслов, ані їхні поплентачі на Україні? Я думаю, що правдивою є відповідь друга. Але остаточно вирішить це історія.

травень-червень 1976 р.

ДЛЯ ДАЛЬШОГО ЧИТАННЯ:

Український Вісник, (самвидавний журнал з України), випуск VI, березень 1972 р. (Париж-Балтимор: Смолоскип, 1972)

Український Вісник, випуск VII-VIII, весна 1974 р. (там же, 1975).

Yaroslav Bilinsky, „The Communist Party of Ukraine After 1966”, in Peter J. Potichnyj, Editor, **Ukraine in the Seventies: Papers and Proceedings of the McMaster Conference on Contemporary Ukraine, October 1974** (Oakville, Ontario: Mosaic Press, 1975), pp. 239-266.

Yaroslav Bilinsky, „Politics and Dissent in the Ukraine Since the Fall of Shelest,” paper presented at Midwest Slavic Conference, the University of Illinois at Chicago Circle, Chicago, Ill., May 6-8, 1976.

Grey Hodnett, „Pyotr Efimovich Shelest”, in George W. Simmonds, ed., **Soviet Leaders** (New York: Crowell, 1967), pp. 95-103.

Borys Lewytzkyj, „The Ruling Party Organs of Ukraine”, in Potichnyj, ed., **Ukraine in the Seventies**, pp. 267-281.

Jaroslaw Pelenski, „Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963-1972): A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism”, in Potichnyj, ed., **Ukraine in the Seventies**, pp 283-305

У ДВАДЦЯТЬП'ЯТИ РОКОВИНИ ОДУМ

Нижче друкуємо три доповіді, які були виголошені на ювілейному бенкеті й зустрічі Об'єднання Демократичної Української Молоді з українським громадянством Америки й Канади в оселі „Київ” біля Торонто 29-30 серпня 1975.

Юрій Криволап

„НАШІ БУДНІ — РОЗГОРНЕНА КНИГА”

„Суди мене судом твоїм суворим,
Сучаснику! — Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну, —
Ім промовлятиме моя спокійна щирість.”

Євген Плужник

(Слово-привіт Голови Ц.К. ОДУМ-у на Ювілейному Бенкеті з нагоди Двадцятип'ятирічного існування Об'єднання Демократичної Української Молоді).

Минуло 30-ть років як частина української молоді з східних та центральних областей України — ті, що пережили лихоліття червоного і брунатного тоталітаризму та вціліли від страхіть Другої Світової Війни — опинилась поза межами своєї Батьківщини-України. Це була молодь, яка виростала та світоглядом оформлювалась на пожарищах тодішньої Європи. Її університетами були сувора школа життя та гіркий досвід минулого.

На еміграції ця молодь попала в обстанову еміграційного щоденного буття, позначену задушливістю, застоєм і місцевою відсталістю. Ця молодь застала прірву, якою відмежовували український схід від українського заходу. Прірву, як швидко зрозуміла ця молодь, штучно вирили вороги, а поглибили свої безвідповідальні й місцево-обмежені „бачечки”.

Не маючи найменшого бажання знеособлюватися в існуючих рамках вузькообмеженого еміграційного „суспільного казана”, де всякими способами намагалися тримати становище панування „єдності однакових” і поборювали навіть натяки на вільну, добровільну „єдність різних” — ця

молодь вирішила створити свою молодечу організацію — живу, творчу, надпартійну, національну, демократичну.

Натхненником і душею цієї молоді став український письменник Іван Павлович Багряний. Його непохитна віра у доцільність та потребу існування такої молодечої організації, яка охоплювала б українську молодь незалежно від її територіяльного походження та релігійних переконань, незалежно від партійної чи ідеологічної приналежності її батьків — увінчалася успіхом! 18-го червня 1950 року в Нью Йорку, США, відбулися збори ініціативної групи, які й покладали перші цеглини існування ОДУМ-у, двадцятип'ятирічне існування якого ми сьогодні з Вами відзначаємо.

Не місце і не час тут входити в подробиці причин створення ОДУМ-у, коли в той час уже існували інші молодечі організації. Ця справа неодноразово порушувалась на сторінках нашої преси, обговорювалась на різних з'їздах, зустрічах та конференціях. Ми лише ствердимо, що якби не було причин чи доцільності для існування ОДУМ-у, то ми сьогодні не зішлись б з Вами у такій кількості, щоб відзначити цю подію! Чверть століття існування будь-якої організації, а молодечої зокрема і особливо в наших умовах, коли доводиться перебувати під постійним оком асиміляційних процесів — хіба це не дійсно велике досягнення?! За час свого існування ОДУМ зумів робудуватись в одну з найбільш активних організацій української діаспори. Але чи не найбільша вартість ОДУМ-у є в тому, що всі свої осяги, а вони, повірте мені, є великі — здобуто майже самотужки, без активної допомоги чи втручання старшого покоління (тут я маю на увазі здобутки членства ОДУМ-у протягом двадцятип'ятирічного існування організації). Мало того, ОДУМ від початку свого існування зумів активізувати ту частину української молоді, яку не спромоглася зактивізувати жодна інша молодеча організація!

Щоб не бути пустомовним, дозвольте, хоч коротко, підсумувати діяльність та досягнення ОДУМ-у.

Впродовж свого чвертьстолітнього існування ОДУМ утримався не лише на поверхні громадського життя, але й зберіг свою незалежність. ОДУМ був, є і залишився прихильником та рушієм правопорядку в українському громадському житті. Міжпартійні чвари організація оминає і їх за суджує!

ОДУМ має свою власну періодичну пресу. Безперерійно, протягом чверть століття виходить журнал „Молода Україна”. Тираж журналу, між іншим, якщо не більший, то в кожному разі не менший від тиражу журналів, видаваних тими організаціями, що чваняються вдсятеро більшою кількістю членів.

Систематично відбуваються з'їзди, конференції, семінари, зустрічі. Систематично, з належно опрацьованою програ-

мою, відбуваються відпочинково-виховні та вишкільні табори для Юного ОДУМ-у. Регулярно працюють спеціальні табори — з програмами українознавства та гри на бандурі.

По філіях відзначаються знаменні дати з історії України, береться участь в громадських вічах, академіях, маніфестаціях. З великим успіхом проводять свою працю численні гуртки мистецької самодіяльності. Постійно триває праця з роями Юного ОДУМ-у під опікою досвідчених виховників.

Не відстав ОДУМ і в популяризації української справи серед оточення, в якому вчаться, працюють та живуть його члени. В цій ділянці ми, можливо, не є аж такі „крикливі”, як деякі наші колеги з інших молодечих організацій, але наслідки нашої праці не менші.

Проте найголовніше досягнення ОДУМ-у — на ділянці виховання своїх членів. Через одумівську кузню за чверть століття пройшли тисячі юнаків і юначок, яким ОДУМ допоміг зберегти не лише рідну мову, звичаї, культуру, любов до України, а й знайти на все життя спільників. Я сьогодні з гордістю можу ствердити, що в діаспорі не знайдеться ні однієї української суспільно-громадської організації, включно з деякими політичними партіями, в яких члени або вихованці ОДУМ-у не займали б якогось провідного становища.

Разом з тим доводиться також ствердити, що з огляду на свою мету об'єднувати та виховувати в своїх рядах молодь різних поглядів у протигагу організаціям вузько-групового чи віросповідного характеру, ОДУМ зустрічав протягом свого існування багато перешкод. Я не думаю, що Ви знайдете в діаспорі якусь іншу українську молодечу організацію, якій, з різних сторін було поставлено стільки перешкод на шляху розвитку, як ОДУМ-у! Але... слесами нашого Великого Каменяря — „ми далі йшли вперед, ніщо не спинювало нас” — ми далі крокували обраним шляхом, зберігаючи й плекаючи демократичні ідеї, виховуючи молодь в душі національно-громадської єдності й згоди, в терпимості та пошані до переконань інших. Нашим кличем були, є і залишаються слова відомого французького філософа Вольтера — „Я можу з кимсь непогоджуватись, але я буду боротися за його право вільно висловити думку”. Немає де правди подіти — ця засада, дуже часто зменшувала або й гальмувала оперативність ОДУМ-у в порівнянні з організаціями, де „від молдавана до фіна на всіх язиках все мовчить”. Часом виглядало, що ми тупцюємо на місці, більш „революційно” настроєні з нас, вимагаючи більшої діяльності, більшої активності та не маючи належного задоволення, з розчаруванням відходили з лав організації. Але, мої дорогі друзі, треба також пам'ятати, що організація, яка свідомо плекає вільну думку й критику, стає міцною цегли-

ною демократичного суспільства, не наражаючи це суспільство на періодичні зриви чи революцію, бо в такій організації кожний має право боротись за перемогу своїх поглядів відкритими законними шляхами. Саме таким був і залишиться ОДУМ і в цьому його краса і гордість! Впродовж свого існування ОДУМ пройшов багато еволюційних шляхів, зазнав багато організаційних змін. З організації української молоді 50-тих років, ОДУМ став організацією молоді та організацією для 70-80-тих років. Але наша мета, мета дальшого існування, залишилась та сама, яку так влучно з'ясував наш основоположник св. п. Іван Павлович Багрянний понад 25-ть років тому:

Щоб успішно боротись і перемагати, щоб розв'язувати кожне завдання, яке ставлять перед нами умови нашої боротьби, сьогодні, завтра, в дальшому майбутньому, ми повинні повсякчасно виховувати новий тип української людини — політика і борця. Це ми повинні робити організовано й кожен зокрема, порядком самовиховання й самовдосконалення. Готувати себе повсякденно і повсякчасно на провідника, командира, лідера мас, народніх мас. Такий лідер — це мусить бути не лідер амбіціями, а лідер особистими високими якостями, лідер розумом і ділом. Лідер, що вмів би не гнати маси ким, а вести їх. Вести зразком своїм, прикладом, авторитетом. Такий командир мас мусить мати високі особисті якості: високу ідейність, зразковий патріотизм, стійкість, здатність до особистих жертв, товариськість, чесність, відвагу й політичну вишколеність.

Тож, мої дорогі друзі, з нагоди нашого чвертьстолітнього існування вітаю Вас всіх — старших виховників, виховників, членів Юного ОДУМ-у, ОДУМ-у та ТОП-у та бажаю ще більших успіхів у здобуванні нових обривів! З Богом — для добра та слави нашої поневоленої, але нескореної Батьківщини-України — до праці в наступне чверть століття!!

Я не маю грімкого голосу, так само, як не має його й мій народ. Сьогодні на вулицях української столиці рідко чути українську мову. Здебільша немає її також в інститутах і школах. Нам кажуть, що так треба, мовляв, постав „новий народ” — радянський. І цей „новий народ” чомусь не повинен говорити литовською, білоруською, чи українською мовами. Нам вмовляють, що радянська мова, це мова російська і тільки російська! А якщо ти з цим не є згідний — тебе чекає в'язниця, або психіатрична лікарня.

Микола Руденко

Євген Федоренко

25 РОКІВ НА ПОВЕРХНІ ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

Двадцять п'ять років — великий і поважний відрізок часу на життєвому шляху людини. За чверть століття немовля стає зрілою людиною, часто з завершенням високої освіти. В житті людських спільнот цей самий вимір часу приносить великі зміни: зникнення одних держав і народження інших, виникнення нових явищ і проблем у політиці, в економії, в техніці, в науці...

Двадцять п'ять років в житті української, зокрема молодечої організації — це неабияке досягнення. За цей час чимало українських організацій в країнах нового поселення припинило, на жаль, своє організаційне життя, а Об'єднання Демократичної Української Молоді не тільки досягнув поважних успіхів, а й розгортає та удосконалює свої функціональні форми і засяг свої діяльності.

ОДУМ, який відзначає своє двадцятип'ятиріччя, заіснував серед несприятливих умов та серед чималих суперечностей в історії української еміграції. Проте виникнення ОДУМ-у було покликано життєвою потребою, а не створенням ще одної молодечої організації. Ця життєва konieczність також стала дальшою підставою для реорганізації і поширення поля діяння ОДУМ-у. Тепер нема свідомої української людини, котра не признала б необхідности існування такої молодечої організації, якою є ОДУМ.

Тридцять років тому в Мюнхені у своїй доповіді під назвою „Молодь Великої України і наші завдання” Іван Павлович Багрянний з притаманною йому ясністю вперше висловив думку про потребу створення нової організації для ще ширшої мобілізації „молоді до боротьби за українську ідею”. Тоді І. П. Багрянний говорив:

Стоячи перед безперечним фактом, що між українським „сходом” і „заходом”, в тім числі і між молоддю Великої України та інших українських земель вирита глибока прірва, — вирита ворогами й безмірно поглиблена своїми безвідповідальними „політиками”, — та здаючи справу, що без мобілізації всієї молоді до боротьби за українську ідею, ніяке успішне завершення тої боротьби не мислиме, —

ми підносимо проблему, що її висуває час, про кардинальне загалення тої прірви... Прірва мусить бути загалена. Особливо в питанні молоді. Проблема молоді — є ключовою проблемою всієї української визвольної боротьби. Тобто проблема включення всієї тої молоді цілої багатомільйонної України в єдиний чин. Без розв'язання цієї проблеми весь той „чин“, який ми мали досі, буде лише галасливими феєрверками, приреченими на фіяско. А головне — не розв'язавши проблем правильно, багато може опинитися збоку.¹

Знову ж Іван Павлович Багрянний в журналі **Наші позиції** надрукував статтю під назвою „До проблеми молоді“, підписавши її псевдом С. Дорошенко. Автор згаданої статті, давши яскраву характеристику тодішніх молодечих організацій, писав:

Отже — потрібна інша справжня організація молоді. Така організація молоді, що складалася б... таки з молоді. Організація насамперед не партійна, а надпартійна. Соборницька. Демократична. Організація молоді, де виховувались би не якісь партійні покручі, а національно свідоме й висококультурне наше молоде українське покоління. Потрібна організація жива й творча, що охоплювала б всю українську молодь, незалежно від її територіяльного походження та релігійних переконань, як і не залежно від партійної приналежності її батьків. А для цього повторюю, вона мусить бути надпартійна і заснована на демократичних засадах...

Створення такої організації — це насамперед справа самої української молоді. І керівництво в ній мусить належати не духовим „дідам“, а молоді, яка кликала б старших собі на допомогу з числа тих, кого вона поважає, найзаслуженіших і найвидатніших українських діячів, які могли б чомусь її справді навчити. Творча ініціатива молоді мусить бути свобідна й проявити себе гідно.²

Ця стаття, — писав Мар'ян Дальний, один із знаних одумівських публіцистів, без ширшої дискусії спричинилася до створення ОДУМ-у в США, а опісля — в інших країнах. У-

¹ Молодь Великої України і наші завдання, 1946, ст. 3 (Свою доповідь І. П. Багрянний виголосив при кінці 1945 р. в Мюнхені, а з датою 1946 р. вона появилася циклостилєвим друком).

² С. Дорошенко (І. Багрянний), „До проблеми молоді“, **Наші позиції**, 1949, Ч. 5, ст. 77-78.

країнська молодь показала, що ініціативи, енергії й молодечого горіння вона не втратила, що під впливом тоталітарних рухів перебувала лише внаслідок обставин, що традиції української демократії і свободи в неї, молоді, відродилися при першому подуві вільного вітру.³

Думаємо, що ці думки і коротенький коментар до них, найвлучніше характеризують основу, на якій створився ОДУМ. Поставлені завдання були не легкі, поважні і дуже відповідальні. Здійснити всього, очевидно, одумівській молоді не вдалося, але цими ідеями вона керувалася в своїй праці та намагалася наблизитися до цього ідеалу, хоч і були перешкоди, часто незалежні від самої молоді. Важливим було і є, що творці ОДУМ-у завжди підкреслювали велику вагу індивідуума, ролі особи, як вільної, творчої й відповідальної у виборі ідейних та життєвих шляхів, визнаючи, а головне практикуючи засади самоконтролі, самокритики, взаємної пошани і взаємного розуміння на основі людської гідності, ціненої у всіх людей.

Одумівська молодь була і є здорова і творча. Вона намагається пізнати світ у якому живе; вона шукала, думала, порівнювала і сумнівалася; вона в постійному шуканні, бо від самого народження організації ця молодь крокує цим шляхом самотужки. Однак вона не починала історії від себе, а базувала свою діяльність на кращих надбаннях всього українського народу.

На наш погляд — це, можливо, і є її найбільшою силою, бо вона в постійному простуванні по життєвій драбині вгору, що веде її все вперед і вперед. Вдумливість, гнучкість, критичність, національно-ідейна свідомість, оснований на християнському світогляді — це, на наш погляд, ідеал сучасної людини для дітей — громадян українського походження, розкиданих по країнах нашого поселення, для яких і во ім'я чого живе і без сумніву житиме Об'єднання Демократичної Української Молоді.

Впродовж свого існування, ОДУМ, сміємо твердити, ніколи не був і не є, тим більше в теперішніх часах, прибудівкою якоїсь однієї політично-суспільної групи. Проте члени його могли визнавати або прихилятися до різних українських (і не тільки українських) національних самостійницьких груп, бо ОДУМ в основу своєї діяльності поклав демократичний принцип, який забезпечує незалежність в думанні та рівність і взаємопошану в діянні.

У цей спосіб проявлявся шлях творчого розвитку членства, шлях вірного розвитку внутрішніх сил молоді люди-

³ Мар'ян Дальний, „Одумівські будні”, Молода Україна, 1952, Ч. 4(5), ст. 14.

ни, праця якої була обрахована не на зовнішній ефект, а на внутрішній зміст. Саме в цьому великий позитив і сила Об'єднання, і в цьому творча основа ОДУМ-у, хоч часто чуємо голоси, що ОДУМ сказав своє „ні”, але не сказав свого „так”.

Світоглядове сприймання ОДУМ-у ґрунтується на принципі синтезу, в який безсумніву вміщуються позитивні осяги з самостійницьких груп, зміцнені найдорожчими скарбами та надбаннями українського історичного минулого. Тому не дивно, що ОДУМ перший серед молодечих організацій, підтримує ідею гармонійної співдії всіх національно-визвольних чинників за кордоном в реорганізованому Державному Центрі УНР, бо ідеї самостійності, соборності і свободи були сформовані в гаслах Великої Української Національної революції і записані на прапорах УНР.

ОДУМ ясно і чітко окреслив свою роль тут і роль українського народу, зокрема молоді там, заявляючи: „ми... твердо віримо, що справжня свобода, народоправність і майбутнє українського народу у Твоїх руках. Новітній московсько-комуністичний імперіалізм не тільки „жандарм Європи”, а і всього вільного людства — нищить мільйони людей, криваво розправляється з цілими народами, але не в силі здолати дух українського народу в його боротьбі за національну і соціальну справедливість, за державну незалежність”.⁴ Про ці прагнення українського народу ОДУМ інформує вільний світ та боронить інтереси українського народу і його право на самостійне життя. Автор цього слова ще в 1957 році через радіо „Визволення” (тепер „Свобода”) заявив: „Ми (одумівці) за кордоном віримо, що молода Україна гряде. Вона народжується лише завдяки зусиллям українського народу, для якого й ми працюємо у вільному світі”.⁵

ОДУМ так само ясно заявив своє становище у світоглядovo-релігійній ділянці не словом, а ділом, що „релігійний первень є підставним у конструктивному вихованні української молоді” і тому ОДУМ звернувся за духовними опікунами з поміж українського духовенства для одумівської молоді. „В нашій добі буйного техніцизму та знецінення духових вартостей. — читаємо далі з постанов ОДУМ-у, — щораз частіше й сміливіше лунає голос передових мислителів сучасного світу: Обличчям до Бога! ... пристрасні світоглядovo-ідеологічні шукання кращої частини нашої молоді лиш тоді матимуть глибший сенс та будуть плідними, коли твердо спиратимуться на фундаментальні принципи науки Христа”.⁶

Зосередивши увагу та енергію на цих основних і ключевих

⁴ Альманах-Збірник ОДУМ-у, 1965, ст. 19.

⁵ Там же, ст. 21.

⁶ Там же, ст. 18.

вих проблемах своєї діяльності, ОДУМ зумів проявити і провести у життя творчу думку у своїй таки широкій діяльності та в житті української спільноти.

Думаємо, що одумівська молодь, а зокрема та молодь, яка перейшла свою свідомішу частину життя в ОДУМ-і, значно спричинилася до розрядження існуючої атмосфери низькості, нетерпимості і виключності, духу взаємного поборювання і очорнювання.

На сторінках журналу **Молода Україна**, органу ОДУМ-у, обговорювалися суперечливі, часом контроверсійні проблеми, але в спокійній, пристойній і розумній формі. **Молода Україна** — це, без перебільшення, один із кращих українських журналів, який від 1951-го року безперерійно виходить без фінансових магнатів, дякуючи добрій волі і відданій праці активу ОДУМ-у та його прихильників, об'єднаних спільною вірою в ідеї демократії.

У своїй внутрішній діяльності одумівська молодь поважно підходила до розв'язки більших і менших проблем, широко обговорюючи на засіданнях, зборах, конференціях, в бюлетенях та на сторінках журналу **Молода Україна**. Наведемо бодай декілька прикладів: широко обговорювалося важливе питання українства й асиміляції. ОДУМ перший відкинув ці два шляхи, а пішов третім, багатим важчим шляхом — шляхом синтезу найкращого з американсько-канадійської та української культур, шукаючи спільного інтересу між цими культурними процесами.

Декілька років обговорювалося питання юного ОДУМ-у, доки дійшли до вирішального висновку: створити відділи доросту і підготувати юнацькі кадри працівників, виховників і фактичних продовжувачів одумівських ідей. Юнацтво — це тепер одна з найвідповідальніших ділянок праці ОДУМ-у (та й не тільки ОДУМ-у). Тому посилено опрацьовуються і видаються виховні матеріали, влаштовуються виховно-відпочинкові табори, курси виховників, українознавства та мистецтва. З цією метою створено Виховні Ради та Товариства Одумівських Приятелів, куплено оселю в США, а недавно в Канаді. Все це було підказано життєвими змінами в праці ОДУМ-у в нових обставинах і умовах. Так само відбулися поважні організаційні зміни в побудові ОДУМ-у, але всі питання були предметом ділового, часом жвавого, обговорення. Одумівська молодь, повторюємо, крокує вірним шляхом — шляхом взаємної виміни думок і доповнення себе для досягнення спільного, розумного рішення, в ім'я якого вона хоче і вміє забувати про все другорядне, про все, що ділить, а керується істотним, що об'єднує.

У двадцятип'ятирічну діяльність ОДУМ-у можна сказати, що хоч ОДУМ не здійснив, але все ж таки наблизився до здійснення поставлених перед собою завдань. А це вже по-

важний успіх. Треба також підкреслити, що одумівська молодь постійно намагалася наповнити своє життя і свою діяльність високим змістом в здійсненні осяйної мети — допомогти здобути свободу українському народові.

Як довго українська нація, увесь український народ перебуває у важкій колоніальній неволі, так довго на всіх лежатиме обов'язок служити йому та присвятити йому, як писав І. П. Багряний одумівцям в 1962 році, всю свою діяльність, скрізь, де б ви не були, всі свої помисли справі його визволення, національного, політичного й соціального. Від цього обов'язку не звільнить ніхто ні перед Богом, ні перед українським народом! Служити народові, служити справі його визволення треба і в великому, і в малому, щоб його ім'я було духовою печаттю на всім шляху, де пройшла українська людина.⁷

У двадцятип'ятирічний ювілей ОДУМ-у треба ствердити, що значна кількість членів ОДУМ-у здобула високу освіту, відповідальні фахи, добила незвичайних звершень в галузях науки, техніки, мистецтва, літератури тощо. Але вони, ці юнаки і юначки, так само добре знають українську мову, культуру та історію українського народу, горді своїм українським походженням та тримаються в національному українському річищі. І це і надалі лишається головним завданням ОДУМ-у: плекати мову й культуру народу своїх батьків і дідів (поряд з культурою й мовою другої батьківщини); наполегливо вчитися у високих школах і здобувати високі становища та бути прикладними громадянами нової батьківщини. Одначе щоб ця молода людина не робила, вона повинна пам'ятати, що на неї дивляться тисячі кращої української молоді там з-за советських колоніальних ґрат. Йї, цій уярмленій українській молоді, забороняють плекати рідну мову й культуру, проте вона боронить національну субстанцію, не боячись ні тюрем, ні концтаборів, ні божевільень, ні смерті!

Неможливо довго тримати вогонь думки та серця в паперових лабіринтах заборон і переслідувань. Стіни в'язниць і навіть смерть не зупинить політ полум'яної мислі. Братисьменники! Підніміть голос протесту супроти середньовічних переслідувань літераторів. Космічна Ера вимагає контактів, вільних думок, всеоб'єднання зусиль творців для побудови загальнолюдського Світу Радости й Любови!

Ми чекаємо Вашого слова на захист. Ситуація грізна!

Микола Руденко
Олесь Бердник

⁷ Альманах-Збірник, 1965, ст. 25

Василь І. Гришко

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА МОЛОДЬ І ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

1. „За революційну молодість демократії”

Своє слово на цій зустрічі сьогодні я мушу нав'язати до того, про що була мова в моєму ж таки виступі на такій же зустрічі тут же, на цій оселі, з нагоди першого п'ятиріччя ОДУМ-у — 20 років тому. Виступаючи тоді, як і тепер, як речник наймолодшого на той час, революційно-демократичного середовища, — середовища, яке, так би мовити, породило ОДУМ, — я говорив тоді на тему, яку в заголовку надрукованого тоді мого виступу (в газ. „Український Прометей”) було виражено словами — „За революційну молодість демократії”.

Це була мова про помітний тоді, у першому повоєнному десятиріччі, розрив поколінь у розвитку українського демократичного руху, який перервано тим, що наша молодь передвоєнного та воєнного поколінь опинилася в полоні тоталітарних ідеологій комунізму або фашизму. Бо ці ідеології опанували тоді молодь скрізь у світі не лише силою факту опанування цілих народів, але й силою притягальної для молоді, позірно „динамічної”, хоч насправді — демагогічної, „революційності”.

Це була мова про те, що справжня революційність, тобто (кажучи словами Франка) — „дух, що тіло рве до бою, рве за цюстю, поступ, волю” — це, власне, природня стихія саме демократії, як ідеї постійно відкритої можливості зміни й оновлення в житті народу, що сам собою править.

І саме такою, ідеалістично-революційною силою оновлення світу прийшла й перемогла шляхом демократичних революцій молода демократія в Західній Європі та в Північній Америці, ставши взірцем (за словами Шевченка) — „нового правельного закону” також для інших країн, а зокрема для України.

Та, на жаль, — стверджував я в своєму виступі, — в наш час, у пересиченому демократією західньому світі забулася ідеалістично-революційна молодість демократії, а старі духом носії цієї ідеї скомпромітували її своєю безпринципністю що-

до тоталітаризму й імперіялізму, зокрема ж советського зрака. Оскільки ж советський імперіялістичний тоталітаризм цинічно маскується фальшивою формою немовби також „демократії” (та ще й, мовляв, „найдемократичнішої демократії”), то не дивно, що й саме поняття „демократія” стало взагалі перетворюватися на здешевлену пропагандною інфляцією розмінну монету для політичних спекуляцій, у яких слова означають одне, а діла — щось зовсім інше. Чи ж міг так спотворений образ демократії захоплювати чутливу на всяку фальш молодь?

Так окресливши фактичний стан речей двадцять років тому, я на закінчення свого виступу тоді вказав на те, що процес відродження й оновлення ідеї демократії в наш час починається у підсоветському світі неволі народів і людини. Зокрема ж для молоді нашого стражденного народу там ця ідея, в нерозривному зв'язку з ідеєю української національної свободи та незалежності, стає втіленням її прагнень до, революційних за своєю суттю, змін.

І вбачаючи, як і мов політичне середовище, саме в орієнтації на цей процес той шлях, яким має розвиватися український демократичний рух серед нашої еміграції, я, звичайно, висловлював переконання, що саме цим шляхом має йти й розвиток праці молодечої організації, яка в самій своїй назві містить підкреслення саме демократичної ідейної орієнтації.

І ось минуло двадцять років, і сьогодні, вітзначаючи 25-річчя цієї організації, є добра нагода зробити певні підсумкові узагальнення та висновки — для нас усіх тут присутніх: для молодших і старших, для теперішніх і колишніх одумівців, батьків одумівців і батьків самого ОДУМу, для господарів і гостей оцієї, можна сказати, зустрічі поколінь.

2. „Моральне дисидентство” сучасної молоді та його джерела

Передусім треба сказати, що проблема впливу тоталітарних ідеологій на українську молодь серед нашої еміграції сьогодні вже перестала бути актуальною. Якщо в нас сьогодні і є ще не-демократичні політичні середовища, за успалкованою з минулого інерцією своєї діяльності, то вони однак, за декларованою ними тепер своєю ідеологією, не є анти-демократичні.

А щодо створених ними молодечих організацій, то згуртована там молодь новіших поколінь, зростаючи в атмосфері вільнодумства молоді країн свого проживання, поза національно-українською орієнтацією виховання своїми організаціями, у решті своїх поглядів формується під переважаючим впливом цієї атмосфери, яка загальною є анти-тоталітаристична. І в цьому сенсі молодь усіх наших молодечих організацій, як ОДУМ, СУМ, фактично нічим собою не різниться.

Це те, що його в наших підсумкових узагальненнях сьогодні можна вважати за безсумнівний позитив. Але, замість, проблеми впливів тоталітаризму, на нашому обрії, на тлі паралельних явищ у позаукраїнському зовнішньому оточенні країн нашої еміграції, з'явилася інша проблема. Маю тут на увазі передусім, породжене ідейно-моральною кризою західно-демократичних суспільств, явище негативно-критичного наставлення до будь-яких політичних ідеалів, оскільки вони переважно залишаються не втіленими в життя словами.

Цим же зумовлений і той дух опору авторитетові батьків, що охопив молодь західно-демократичних суспільств від початку 60-х років. Бо негативно-критичний перегляд ідейно-моральних вартостей свого суспільства для дозрілих дітей завжди означає пред'явлення рахунку батькам — рахунку за крах ними створених ілюзій, за невідповідність їхніх слів і діл, за їхню непослідовність і, зрештою, неправдивість, яку з особливою гостротою сприймає більш цільна й чистіша духом молодь.

Власне, в цьому, що так скажемо, — моральному дисидентстві супроти батьків знайшла свій вияв та природня для молоді революційність, яка попередні покоління (тобто — покоління батьків) у шуканні цільної атрактивної ідеології приводила до тоталітарних рухів. У самому факті цього морального дисидентства молоді, оскільки воно базоване на здоровому прагненні морального очищення суспільства, нема нічого злого, якщо це не перетворюється на позбавлене творчої позитивної мети голе заперечення критикованих вартостей попередників, без протиставлення їм відповідних нових ідеалів, тобто — якщо це не перетворюється на безплідний нігілізм.

А такий нігілізм, як відомо, в 60-х роках та на початку 70-х років звів уже нанівець багато потенційно творчої енергії молоді західно-демократичних країн, послуживши лише розкладовій роботі в цих країнах ворожих їм тоталітаризмів. Але, як щодо морального дисидентства української молоді в межах нашої політичної еміграції?

3. Підстави для „морального дисидентства” в нашому суспільно-політичному житті

Звичайно, з причини фактичної ефемерности українського політичного життя в нас на еміграції, явище цього морального дисидентства серед нашої молоді не є таким яскравим, як у тих суспільств, де це наше життя відбувається. Але його негативні аспекти виявляються й у нас, а зокрема в тому, що критично наставлена до наших політичних середовищ молодь, яка навіть виростає в створених цими середовищами

молодечих організаціях, здебільшого не лише байдужа до їхньої політичної діяльності, але й відвертається від політичної діяльності взагалі.

Річ очевидна, що спеціальним фактором у цьому є розділеність усякої еміграції по лінії старших і молодших поколінь за ступенем їхньої духовної пов'язаності з так званими „старим і новим краєм”. Але це тільки той елемент, що загострює конфлікт поколінь, а щодо морального дисидентства молоді в ідейно-політичній площині, то для нього є морально-політичні підстави і в нашому власному суспільно-політичному житті. Які ж ці підстави?

Говорячи в даному разі, можна сказати, також із „дисидентської” позиції самокритики батьків, треба сказати прямо, що **розходження між словами і ділами** — це також прикрий факт і того, що називається в нас „українським політичним життям” на еміграції. І саме цей факт головним чином і спричинює в нашій молоді негативне наставлення до відповідалних за це наших політичних середовищ.

Як відомо, наше політичне життя на еміграції вже протягом трьох післявоєнних десятиріч являє собою головним чином арену змагання наших найбільших середовищ на першість у словесних заявах про свою войовничу революційність. І брязкотіння словесною „зброєю” в уявних, визвольно-революційних” боях навіть стало в нас уже мірилом національно-політичної вартості середовищ і діячів.

Однак, за ці ж, такі насичені словесною революційністю десятиріччя, ніяким реальним революційним ділом на справжньому, а не уявному, українському „визвольному фронті”, ніким із наших емігрантських середовищ і діячів їхнього бойового запалу не підтверджено.

Щождо прогнозів із еміграції, базованих на революційному ентузіязмі, а не на знанні й тверезій аналізі конкретної реальної дійсності, — прогнозів відносно неминучої й недалекої революційної бурі на батьківщині, то вони виявилися безпідставними ілюзіями.

Чи ж не природньо, що в нашій молоді, яка виростала в атмосфері такої інфляції словесної революційності та постійно спростовуваних життям ілюзій, мусило зродитися негування насиченої цим української політичної діяльності середовищ її батьків на еміграції? Адже молоді властиве **прагнення до єдності слів і діла** та бажання послідовно переходити до конкретного діла за тими словами, яким вона вірить.

Але розрив між словами і ділами — це також те явище, яке в нашому політичному житті на еміграції ще більш різючо виявляється у сфері **політичної моралі й етики** наших середовищ. Конкретно ж це виявляється як **невідповідність** їхньої політичної **практики** до проголошуваних ними ідейно-політичних **засад**.

Як я вже зазначив попередньо, у нас тепер нема на еміграції таких політичних середовищ, які б стояли на засадах певної тоталітарної ідеології. І коли не всі наші середовища обстоюють саме демократичну ідеологію, то все ж таки всі вони ісповідують на словах такі підставові засади саме демократії, як свобода думки та пошана до інакшесудуючих, тобто — те, що лежить в основі демократичної ідеї самоурядування суспільства на базі **єдності в різноманітності**.

Та протилежно до цього, у нашому політичному житті на еміграції аж надто багато нетерпимости і підозрливости до всякого інакшесудання, трактування внутрішньої опозиції у власних середовищах як „ворожої диверсії”, а середовищ інших напрямків політичної думки — як „ворожих таборів”. А це якраз і є **заперечення демократії на практиці, боязнь вільної думки і критики**.

Наслідком цього, тридцять років безперервних шукань формули вимаганої життям національно-політичної єдності перед лицем щодалі складніших завдань, що їх ставить перед нами щодалі тяжча проблематика змагання за українські національні цілі на батьківщині, лише довели **нецирість** цих шукань. Бо шукали й шукають не природньої єдності в різноманітності, а штучної „єдності” на базі, мовляв, „єдиноправильности” одного погляду. А це ж, як відомо, лише маска боязливо приховуваного, так би мовити, — „міні-тоталітаризму”. Чи могла ж така двоїстість морально-етичного обличчя нашого політичного життя на еміграції не викликати в нашої молоді нехіть до нього і втікання від нього?

4. Чого можна й слід сподіватися від нашої молоді?

Але тут виникає питання морально-етичної природи, яке мають, так би мовити, батьківське право поставити до вже дозрілої молоді покоління своїх дітей ті, що нині вже чекають намолоду зміну в українському політичному житті на еміграції. Питання таке: а чи морально є — втікати, обмежуючись лише негативною критикою, коли приходить час не лише на **зміну** покоління, відповідальних за українську політичну діяльність в країнах нашої еміграції, але й час на **зміни**, що їх має морально-національний обов'язок внести в цю діяльність наша дозріла для цього молоде?

Уточнюю: ідеться тут спеціально про українську політичну діяльність поза Україною в інтересах української національної справи на батьківщині нашого невільного народу, супроти якого діти українців, змушених залишити свою батьківщину, мають спадковий обов'язок.

Та чи можна і слід сподіватися від нашої молоді, якій за віком саме тепер оце випадає черга, як то кажуть, на „змі-

ну варті” в нашому політичному житті, — чи можна й слід сподіватися від неї такої національної свідомості й такого національного ідеалізму, якого вимагає українська політична діяльність поза Україною в інтересах української національної справи на батьківщині — у цей час, коли ця діяльність тут виглядає такою нереальною?

Оскільки мова тут іде в основному про покоління тих, що їхня національна свідомість формувалася протягом 25-х років існування ОДУМу, СУМу й інших наших молодечих, а також студентських, організацій, то ледве чи є підстави сумніватися в свідомості та в ідеалізмі більшості з них.

Зрештою, на це є й конкретні докази. Бо хоч більшість із них, як відомо, ще не включилася активно й ініціативно в діяльність існуючих наших політичних середовищ, однак ми всі є свідками доволі активного і самоініціативного руху цієї молоді на оборону та морально-політичну підтримку в позаукраїнському світі українських вільнодумців (названих тут у нас також „дисидентами”) на батьківщині, де вони від 60-х років започаткували рух за реалізацію громадських і національних прав та свобод для українців у Советському Союзі, і за це зазнають жорстоких репресій.

Власне, факт активізації нашої молоді зміни тут саме в такій формі української політичної дії в інтересах української справи на батьківщині, як солідарність із рухом українського вільнодумства на батьківщині — це дуже промовистий факт. Він бо дає нам ключ до того, як саме своїм здоровим ідеалістичним чуттям знаходить наша, свідома свого національного обов'язку, молодь відповідь на головне питання кожного політичного руху в кожночасній конкретній реальній ситуації.

Це питання таке: що ж можна і що треба саме в сучасній конкретній українській дійсності на батьківщині конкретно робити українцям там і тут, щоб реально спричинитися до таких зрушень і змін у тій дійсності, які найперше потрібні нині на шляху до здійснення остаточних українських національних цілей?

5. Що можна й треба робити в сучасній дійсності?

В Україні відповідь на це питання, відповідь, підказану самим життям, дали наші вільнодумці 60-х років, до речі — на той час молоді люди дослівно, так би мовити, „одумівського” віку, що в їхніх обставинах означає „комсомольський” вік. І ця відповідь така: тому, що головною особливістю советської системи неволі, в якій перебуває нині український народ, є не стільки тотальне насильство, скільки **тотальна брехня**, якою тримається це насильство, замасковане під т. зв. „радянську”, мовляв, „найдемократичнішу демократію”, то

головний шлях українського самовизволення лежить через викриття й побороення цієї брехні.

Конкретно ж це означає мирний громадський **опір брехні** через неучасть у ній та через послідовне використання на ділі, існуючих на словах конституції й інших формально-декларативних узаконень влади, зовнішньо „демократичних” прав і свобод людини й народу, — тих прав і свобод, що відповідають також і формально визнаним владою міжнародно-правним деклараціям і конвенціям Об’єднаних Націй та інших міжнародних інституцій тощо.

Це означає, звичайно, **виклик** владі, але головний елемент у цьому полягає в тім, що центр ваги покладено на **громадську відповідальність самої української людини** — її відповідальність як за її неволю, яку вона скріплює своєю пасивною підтримкою фальшивої ситуації протилежності слів і діла, так і за її самовизволення, яке можливе також через **активне слідування правді у своїй власній громадянській поведінці**, тобто — через послідовне дотримання відповідальності слів і діла та домагання від влади такої ж послідовності.

Фактично — це шлях мирного, ненасильницького змагання за здійснення засад справжньої демократії, і за своєю суттю це означає процес мирної демократичної революції через перетворення ідеї демократичних прав і свобод із самої мети змагання на його дійовий засіб у власній практиці громадського життя.

Очевидно, реальна ефективність цього шляху змагання залежить від того, наскільки широкі маси народу охопить такий **рух громадянського опору брехні**, бо від розмаху цього руху залежить і реакція влади — вимушено поступлива чи гостро репресивна.

Той факт, що перші прояви цього руху, який ще не поширився поза межі незначного кількісно, але першорядного якісно, кола його ініціаторів, знівчено репресіями першої половини 70-х років — цей факт ніяк не означає його краху. Процес моральної демократичної революції щойно починається, і, набуваючи міжнародного характеру в цілому комплексі СРСР, цей процес також не може довго залишатися тільки внутрішньою справою самого зовнішнього світу, який звичайно узагальнюють означеннями — „вільний” і „демократичний”.

І тут відкривається поле для відповідної співдії з українським демократичним рухом на батьківщині саме в цьому світі — поле для нашої молододі зміни тут, зокрема ж — для української молоді демократичного напрямку думання.

Той факт, що наші вільнодумці на батьківщині у своєму змаганні за громадянські та національні права й свободи посилаються також на відповідні міжнародно-правні декларації та інші документи Об’єднаних Націй, що морально зо-

бов'язують і СРСР (а тепер, напевно, будуть посилатися ще й на Гельсінську декларацію, що стосується прав і свобод людини й народу) — це факт, який ставить цей рух на міжнародно-політичну площину, принаймні в морально-політичному сенсі.

Річ бо в тому, що у зв'язку з цим на весь зріст постає проблема фальшивості, суперечності між словами й ділами, також і міжнародно-правних інституцій, як Об'єднані Нації та інші, з їхніми деклараціями й хартіями. Вони ж бо стають уже фактично також чимось подібним до конституції СРСР, коли пишеться одне, а робиться зовсім інше, залежно від сили, а не правди.

Оскільки ж такий стан речей великою мірою залежить від морально-політичної позиції в цій справі держав, які увособлюють собою, мовляв, „вільний, демократичний світ”, то саме змагання за відповідність слів і діла та домагання послідовності дотримання засад такої відповідності в політиці цього світу щодо СРСР, а зокрема — щодо української проблеми, — це якраз і є те, що вимагає також відповідної громадянської позиції щодо „сильних світу цього” і з боку українців поза Україною. І тут перше слово має належати саме нашій, уже приналежній до цього світу, молодій українській демократичній зміні.

Будемо ж вірити, що наша українська демократична молодь, що виросла в ОДУМі за 25 років його існування, як і та, що виростає тепер, активно-творчо включиться в українське політичне життя в цьому світі поза Україною та стане передовим загоном носіїв ідеї справжньої демократії для України, демократії єдності в різноманітності, демократії єдності слів і діла!

З-під товстого льоду скutoї духовності, несміливо просуває голову ще одна дитина Свободи. Чи знищать її по-варварські, чи виживе вона, — це залежить від вас, людей доброї волі!

Микола Руденко

**

Ніщо так не привернуло увагу людей до процесів українського відродження, як ваші суди. Правду кажучи, саме ці суди й показали широкій публіці, що на Україні ожило громадське життя. Ви хотіли схвати людей у Мордовські ліси, а замість того виставили на величезну арену — і їх побачив цілий світ. Більшість активістів українського відродження стала активістами якраз в атмосфері збудження, викликаного вашими репресіями.

Валенти Мороз

ТЮРЕМНА ПОЕЗІЯ

Микола Руденко

Так просто все: напишеш каяття —
І роздобудеш право на життя.
Лише десяток слів, чи, може, фраз —
І все вчорашнє вернеться нараз:
Дерева й квіти в іскорках роси,
Та за вікном дитячі голоси;
Та риба в озері, та в небі птах,
Та смак цілунку на твоїх вустах,
Як свідчення любови й доброти...
І тільки ти — уже не будеш ти.
Похилений, змарнілий від недуг
Ти — тільки оболонка, а не дух.
Тепер старі костюми примірай,
Удосконалюй кабінетний рай.
Топчи ту ж саму стежку в гай —
Не вернеш душу втрачену свою.
Лише десяток вимучених слів,
Які ти у потьмаренні наплів —

І вже тебе нема,
А є пільма.
Є у людину схована тюрма.
18. 8. 1977

Євген Сверстюк

РЕКВІЄМ

Горській, Симоненкові

Зовсім поруч — ви раптом впали,
Так, як краплі крові чи сліз,
А мені миготіли шпали,
А мені бовваніє ліс.
Ваші руки такі ж гарячі,
І таке ж, як було, плече.
Тільки очі так страшно зрячі,
І їх погляд наскрізь пече,

Хто потонув у млі холодній,
Хто у сірих дротах затерп.
В темно-синій німій безодні
Зирить вічністю місячний серп.
Добрі друзі, нас не минула
Чаша ця і офірний
Не розвіяло, не зігнуло
І судило зійти молодим.
Ми пливемо. Я вас за рікою
Відчуваю, як рідну тінь.
Мені легше до вас рукою,
Ніж до сходів по той бік стін.
Все, що було життям і снами,
Запеклося на серці щерть.
Тільки раптом пройшла між нами
Така давня знайома — смерть.

Василь Стус

ОСТАННЯ ПІСНЯ

Ще врюняться горді Славутові кручі,
Ще синіє річки збурена гладь,
Але проминув тебе птахом летючим
Твій час, твій останній. Попереду — падь.
Ще небо глибоке, ще сонце високе,
Та серце замало грудей не пірве.
Урвались, подались прекрасні мороки,
І щось тебе кличе, і щось тебе зве...
Розкрилені висі твої пронеслися.
Попереду — прірва, і очі не мруж.
Ти бачиш розхрестя дороги? Молися!
Бо ще ти не воїн, і ще ти не муж.
Ще горбляться горді Славутові кручі,
Та сторч головою зривається світ.
Чіпляйся за кручі, як терен колючий,
Чіпляйся за небо, як яблуні цвіт.
За обрієм обрій, за далями далі —
Допоки напруглий не вигасне день,
Погребли тополі в глибокій печалі
Своїх калинових, вишневих пісень.
Бо вже ослонився безкрай чужинний
І гнеться в жалобі кривавий розмай.
Прощай, Україно, моя Україно,
Чужа Україно, навіки прощай.

Іван Світличний

ТРИ СВОБОДИ

Свобода самокритики

(Л. Селезненкові)

Треба ширше впроваджувати в побут
самообслуговування трудящих (з газет).

Як покаянна Магдалина
Сам виверни гниле нутро,
Сам випечи на нім тавро,
Щоб до десятого коліна

Пекло, сам душу за ребро
На гак, щоб каялась, розтлінна,
Вчепи, хай публіка гомінна
Волає ревно: „Згинь маро!”

Все — сам. Бо судді люди чемні,
Муштровані, галантні, вчені.
І ще б: свої ж, хрищений люд.

Тож не підводь їх: сам покайся,
Сам засуди і сам карайся,
Сам доведи, що ти — верблюд.

Свобода сну

Якщо тобі, бува, присниться
Якась смішна гала-бала:
Скажімо, море все до тла
Спалила глібовська синиця,

Чи до халепи довела
Тебе сусідська молодиця,
Чи анекдотом спокуситься
Язик твій довший помела,

У сні — свобода: без цензури,
Без кодексу й прокуратури,
Твори, мели, варнякай все,

Що хочеш... Поки твій сусіда
Про ту крамолу не провідав
А там... макар телят пасе!

Моя свобода

Дайте мені свободу або дайте мені вмерти.

*Свободу не втікати з бою,
Свободу чесности в бою,
Любити те, що сам люблю,
А не підказане тобою.*

*Свободу за любов мою
Хоч і накласти головою,
А бути все ж самим собою
Не промінюю на твою.*

*Ліврейську, жебрану, ледачу,
Вертку, заляпану, як здачу,
Свободу хама й холоуя,*

*Несу свободу в суд за ґрати
Мою від мене не забрати
І здохну, а вона — моя.*

Олексій Різників

*Прозорість почали втрачати дерева
Ще два дні тому, а уже сьогодні
Зелений колір бачу я вперше.
Уранці було мало, а в обід
Листки зелені всі гіляки вкрили.
Чекаю: чи отой колючий дріт
Що йде стіною, теж зазеленіє?*

ДОКУМЕНТАЦІЯ Й ОГЛЯДИ

ЛИСТ ПОЛТУВ'ЯЗНЕНИХ ПЕРМСЬКОГО ТАБОРУ Ч. 36

Захід стоїть перед вибором, від якого не можна ухилитися й який надовго визначить не лише і не стільки політичну, скільки моральну атмосферу в Європі і в світі. Хоча цей вибір істотно пов'язаний із питанням про політичних ув'язнених і з невід'ємними правами Людини, проте йдеться переважно не про долю декількох закладників у таборах і у „великій зоні” зла, насильства й брехні. Насправді йдеться, головним чином, про інше — як шанують свободу і право ті, хто звикло й упевнено користується ними.

Перед очима цілого світу безвідповідальні лідери комуністичного бльоку цинічно зневажають міжнародні зобов'я-

зання, в мороці закритих судів зухвало порушують власні закони, прикриваючи злочини брехливими теревеннями про слушність народів, про якусь вищу форму демократії.

Чи захоче Захід в пошуках непевної тимчасової безпеки, тимчасових політичних та економічних вигод, нехай і істотних, знову не зауважити свавілля, знову удавати необізнаність та довірливість, стирати гострі кути чемними фразами про відданість кожної із протистоячих сторін своїм соціальним концепціям? Чи знайде Захід військову міць і жорстоку рішучість тоталітарних держав достатньо обґрунтованими для того, щоб знову дозволити злочинцям судити інших, слабких?

Будемо називати речі власними іменами — чи вважати-мете ви себе примушеними своєю поступливістю потурати злочинам? Бо брехня не існує без тих, хто вірить — або хоча б робить вигляд, що вірить їй. Бо ваше респектування потрібне злочинцям не менше, ніж ваші долари, ваша байдужість — не менше ваших машин.

Або, навпаки, у Заході вистачить мудрости взяти за висхідну те, що у людей немає важливішої, невідкладнішої мети, ніж обмежити насильство і брехню, яка його прикриває;

мудрости обстоювати — як одинокую гарантію безпечного існування сучасного тісного і переснованого світу — моральність і право, що є загальні для всіх;

мудрости віддати перевагу не злободенним звичайним потребам, а духовним цінностям і захищати їх сьогодні, а не завтра;

мудрости знехтувати хвилинні суперечності своєкорисности й об'єднатися заради великої мети.

Вистачить мужности твердо заявити, що кров і сльози не є чимось внутрішньою справою, не поступатися проблемам, вирішення яких далеко не очевидне, у кожному разі — дуже тяжке, і намагатися покласти край беззаконню там, звідкіля опуканство і спокуса насильства розповзається повсюдно.

Чи вистачить безкорисливої відданости моральному обов'язку?

І в цьому, насправді, й полягає вибір.

Вас намагаються упевнити, бущім-то деспотія може бути миролюбивою, а керівники, які зробили брехню, наклеп, беззаконні розправи — професійним зайняттям сотень тисяч внутрі країни, побажають чесно триматися своїх зобов'язань назовні. Вам кажуть:

..Будьте реалістами, не забувайте про нашу силу. Не тягніть мораль у політику, залишіть її для недільних проповідей. Хіба реалістично звертати увагу на те, що ми приховуємо, і відверто говорити про це?

Ну що ж, цей морально неоднозначний вибір і справді не простий з точки зору традиційної політики.

Але коли мінову вартість в політичній грі знову набуває свобода, яку ваші попередники допомогли втратити багатьом, здавайте собі звіт з того, що поганий досвід торгувати чужою свободою постійно загрожує втратою власної.

Зиновій Антонюк, Семен Глузман, Ігор Калинець, Сергій Ковальов, Валерій Марченко, Пятрас Плумпа, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Батрат Шахвердян.

У П'ЯТИ РОКОВИНИ ПОГРОМУ

Лондонська газета **Тайме** опублікувала 14 січня 1977 року лист Володимира Буковського та інших діячів в оборону українських політичних в'язнів у Советському Союзі. Подаємо текст листа.

12-15 січня припадає п'ята річниця зосередженого наступу органів КГБ в Україні, що згодом перетворився в погром національного руху в цій республіці та в інших неросійських республіках Советського Союзу. Для національностей в Советському Союзі поняття прав людини нерозлучне з поняттям їх національних прав.

Західні експерти вважають, що із усіх дисидентських груп у Советському Союзі український патріотичний рух зазнав 1972 року найважчого удару КГБ від 1953 року. Чистка заторкнула кожний сектор українського життя, а більш, як сто осіб — переважно молоді письменники, мистці та науковці — були заарештовані й засуджені на нелюдсько жорстокі терміни тюрми та заслання. Багато з них — Чорновіл, Світличний, Сверстюк, Плахотнюк, Красівський, Шабатура, Глузман — широко відомі на Заході.

Захід рідко приділяє належну увагу важливості національних рухів у Советському Союзі, а вони є невід'ємним і життєвим фактором у боротьбі за основні громадські права й політичну свободу в Советському Союзі. Факт, що русифікацію піднесено до рівня державної політики, свідчить про нечуливість і нетактовність советської влади в її ставленні до цієї поважної проблеми.

Коли взяти до уваги, що багато з тих, які були заарештовані в Советському Союзі, влада переслідусь за оборону їхньої національної культури і мови, то Захід принаймні повинен подбати, щоб різниця між властивою Росією і Советським Союзом стала зрозумілою і щоб цих двох термінів не вживано як рівнозначних.

Лист підписали: В. Буковський, Давид Маркгам, Марина Вайханская, Генк Волжак і Богдан Нагайло.

З М І С Т

Переднє слово	5
Олесь Бердник — Заповіт України. . .	9
Василь Симоненко — Де зараз ви, кати мого народу?	10
Мирослав Прокоп — Рух опору в Україні (Події, люди, ідеї)	11
Валентин Мороз, Микола Руденко, думки	29
Ігор Качуровський — Три просвітки	30
Микола Степаненко — Українська культура в добу Брежньєва й Косигіна (1964 — 1975): Перегляд фактів і висновки	37
Степан Чорний — Українська мова пісня другої світової війни в умовах московської окупації	51
о. Юрій Шумовський — Радянська влада, релігійне питання і Українська Православна Церква	65
Священик Василь Романюк, думки	77
Олег Волянський — Надуживання психіатрії для політичних цілей в СРСР	78
Ярослав Білінський — Чи є спротив у комуністичній партії України?	87
У ДВАДЦЯТЬП'ЯТИ РОКОВИНИ ОДУМ	
Юрій Криволап — „Наші будні — Розгорнена книга”	96
Микола Руденко, думки	99
Євген Федоренко — 25 років на поверхні громадського життя	100
Микола Руденко, Олесь Бердник, думки	105
Василь І. Гришко — Українська демократична молодь і проблеми українського демократичного руху в сучасному світі	106
Микола Руденко, Валентин Мороз, думки	113
ТЮРЕМНА ПОЕЗІЯ	
Микола Руденко — Так просто все: напишеш каяття	114
Євген Сверстюк — Реквієм	114
Василь Стус — Остання пісня	115
Іван Світличний — Три свободи	116
Олексій Різників — Прозорість почали втрачати деревя	117
ДОКУМЕНТАЦІЯ Й ОГЛЯДИ	
Лист політув'язнених Пермського табору ч. 36	117
У п'яті роковини погрому	119

